E.H. CARR
J. FONTANA

TARİH YAZIMINDA NESNELLİK VE YANLILIK

İMGE kitabevi

E. H. CARR
J. FONTANA

TARİH YAZIMINDA NESNELLİK VE YANLILIK

Almancadan çeviren:
Prof. Dr. Özer OZANKAYA

İMGE
kitabevi

Bu kitap üzerine: Geleneksel tarih yazımının içinde bulunduğu bunalımdan yola çıkan bu kitap, tarihi belirleyen etkenleri araştırıyor. Tarihi, dünyevi ve ruhani otoritelerin yaptığını söyleyen ve onca uzun süreyle kabul gören anlayışı doyurucu bulmuyor; ekonometri ya da «toplumsal tarih» denilen ve insanı tek yanlı olarak almakta direten anlayışı da yetersiz buluyor. Kitabın ortaya attığı sorular şunlar:
Tarihi kim «yapıyor»?
İnsan eylemleri nasıl değerlendiriliyor?
Tarihi ilerleten güçler hangileridir?
Tarih yazımında nesnellik olur mu?
Bir toplumda yeniden-üretimin ve işin oynadığı rol nedir?
Tarihimiz bize umut veriyor mu?
Bu soruları sormakla kitap, «tarihçilik okulunun» tersine, düşüncelere tapmayan ve kişilere bağımlı olmayan, bunun yerine toplumsal gelişmenin diyalektiğini araştıran bir maddi tarihten yana tutum alıyor.
Bu kitap bir tarih kitabı olmayıp, okul kitaplarımızla iletişim araçlarımızdaki iki tarih anlayışı üzerine bir kitaptır. Söyleşi, İngiliz siyasetbilimcisi Edward H. Carr'la yapılıyor.

İMGE
kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları: 53
Ekim 1992

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. ve San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak No: 3 Kızılay/ANKARA
Tel: 417 01 37 - 418 19 42 - 425 52 02
Fax: 425 65 32

Kapak Baskısı: MF Ltd. Şti.
Baskı: Özkan Matbaacılık Ltd. Şti.

ISBN 975-533-033-X

© Bu çevirinin tüm yayın hakları
İmge Kitabevi Yayınları Ltd. Şti'ne aittir.

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü 7

Edward H. Carr'la Tarih Bilimi Üzerine Söyleşi 13

Geleneksel Tarihin Bunalımı 23

Yeni Bir Tarih İçin 71

Kavram Açıklamaları 123

Kaynakça 126

Kavram Dizini 129

Ad Dizini 137

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

TARİH YAZIMINDA NESNELLİĞİN BOYUTLARI

«Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana doğrulukla bağlı kalmazsa, değişmeyen gerçek insanlığı şaşırtıcı bir nitelik kazanır.»

M. K. ATATÜRK

Ünlü Fransız insan-sever (humaniste) düşünür Georges Duhamel, **La Turquie: Nouvelle Puissance d'Europe** adlı yapıtında **«Bütün insanlığın içinde çırpındığı uygarlık bunalımının karşımıza çıkardığı en ciddi sorun, çağdaş bilimin sağladığı güçlü araçların nasıl kullanılacağı sorunudur.»** diyordu. Bu «çağdaş bilim» içinde tarihin özel bir yeri var. «Toplum bilimlerinin tacı» sayılan tarihten insanların pek bir şey öğrenmediği yakınması yaygındır. Hegel'in ünlü deyişiyle «tarihten öğrendiğimiz tek şey, insanların ondan hiçbir şey öğrenmediğidir».

Bu durumun başlıca nedeni, tarihi «kralların, kahramanların, önderlerin yaptığı» yolundaki yanlış anlayıştır. Oysa tarih, bir bilim olabilmek için, «genel olarak insanın», başka deyişle en büyük çoğunluğun yaşamını düzenlilikleriyle anlayıp açıklamak durumundadır. Çünkü «tarihi yapan» ana etken, bireysel ve biricik (başka deyişle benzersiz) olgular değil, tersine yinelenen, düzenlilikler gösteren olaylardır.

Ama bu yinelemeler, bu düzenlilikler de saltık değil, görelidir. Gerçekten insan ve toplum yaşamı «süreklilik» ve «kesiklilik, değişme» özelliklerini bir arada taşımaktadır. İnsan ne kendi başına biçimlenen bir varlıktır, ne de yalnızca çevrenin kesin biçimini verdiği bir varlık. Hem çevresinin ürünüdür, hem de bilinçli eylemleriyle kendisini «yapmakta», kendisini yaparken çevresini değiştirmektedir. İşte başta tarih olmak üzere genel olarak toplumbilimin temel sorunsalı, **«çevresinin ürünü olan insanın, nasıl olup da çevreyi**

değiştirebildiğini» açıklamaktır.

Görelilik kavrayışının ışığındaki bu açıklama çabası, toplumsal gelişimi, **insanın doğal ve toplumsal çevresini durmadan daha büyük ölçüde bilinçli denetimi altına alması diye özetleyebileceğimiz** ana doğrultusunda kolaylaştırıcı ya da güçleştirici yönde etkileyebilen «önder», «deha», «raslantı» gibi etkenleri de, **«değişmelerin değişmez ve durağan kuralları bulunmadığı»** gerçeğini de gözönünde bulundurmayı olanaklı kılar. Görelilik olgusu, kısa, orta ve uzun dönemlerde toplumsal yaşamın gerek işleyiş düzenini, gerekse değişimini belirleyen etkenlerin ayrı olduğunu gözlemlemeyi de olanaklı kılar. Böylece, herbiri yüzlerce, kimisi binlerce yıl süren başlıca tarih çağlarının asıl olarak "maddi yaşamın üretim biçimi"yle tanımlanabilmesine karşılık, kısa ve orta boyutlu dönemlerde örneğin «önderlik» denilen toplumsal orunun (mevki) etkin ve verimli olarak dolmuş olup olmaması, düşünyapısal alanın çok etkileyici biçimde anlatıma kavuşturulup kavuşturulamaması, anayasal düzenlemenin niteliği... gibi bir bölümüyle rastlantıya da bağlı kimi ögelerin başat etken olabileceği anlaşılabilir.

Görelilik kavrayışı, «tarihsel zorunluluk», «kaçınılmazlık» gibi inaksal (dogmatik) tutum yansıtan terimler arkasında «nedensel açıklama» ile «ahlaki haklılık savı»nın birbirine karıştırılması tehlikesini de önleyebilir.

İnsanların tarihten pek bir şey öğrenmedikleri yakınması, bir de **«nesnellikten sapma»**, «yan tutma» anlamında olmak üzere «tarih»e çok ağır eleştiriler biçimini almıştır. Örneğin Paul Valéry tarihin **«insan beyninin kimyasınca oluşturulan en tehlikeli madde»** olduğunu söyler ve gerekçe olarak şunları gösterir: **«Tarih düş gördürür; ulusları sarhoş eder, onları yanlış anılarla yükler; tepilerini (=réflexe) abartır, eski acılarını deşer; rahat duruyorken azdırır ve onlarda büyüklük hastalığı, haksızlığa uğramışlık duygusu uyandırır. Tarih ulusları kırgın, dar görüşlü, çekilmez kılar, boş böbürlenmelerle doldurur.»** Bunlara, bir toplumun içinde uzlaşmaları ve uyumu engelleyici olmaya, ikincil önemdeki ayrılıkları sürekli olarak ön planda tutmaya, kinler yaratıp eski acıları deşmeğe ve böylece ulusların birliğini ve yurt bütünlüklerini bozmaya yönelik sözde «tarih»çiliği de eklememiz gerekir. Çünkü gerçekten de bu örneklerin gösterdiği gibi olguları bu tür amaçlarla çarpıtmanın tek yolu «resmi tarih» değildir; başta ulus-

lararası sömürgeciliğin açık ya da örtülü yayınları olmak üzere ideolojik, ekonomik, yerel... türlü baskı ve çıkar kümelerinin yayınları da olguları çarpıtmada ondan geri kalmamaktadır.

Bu nedenle, kim tarafından ve ne adına yapılıyor olursa olsun, olguları çarpıtan her türlü «sözde tarih»in, **«günümüzdeki kötülüklerin en geneli ve en korkuncu olan önyargılılığı ve özellikle dar görüşlülüğü özendirdiğini"** bu yüzden **«ilk yapılması gereken işin, bu yolda öğretilmiş olanları unutmak»** olduğunu bilmeliyiz.

Tarih yazımında geçerlilik, ancak bilimsel yöntemin geçerlilik ölçütlerine uyularak sağlanabilir. Bu ölçütler ise **nesnellik, olgunun somutluğu, ölçülü kuşkuculuk, kavramları açıklıkla tanımlamak, birim ve bütünlük düzeylerindeki çözümlemeleri bütünleştirmek, zaman boyutundaki karşılaştırmalarla eş zamanlı (synchronique) karşılaştırmaları bütünleştirmek** olarak sıralanabilir. Bu ölçütlere uyulduğu zamandır ki toplumun ne yalnız uyumdan, ne de asıl olarak çatışmadan oluşmadığı kavranabilir; kapitalist ya da liberal ideolojinin «yalnız başına yaşayan birey», marksizmin ya da kollektivizmin de «bireylerden soyutlanmış toplum ya da devlet» kurmacaları (fiction) üzerine dayalı oldukları anlaşılabilir; ve bir tek gerçek bulunduğu, bunun da **«toplum içinde yaşamak zorunda bulunan toplumsal insan»** gerçeği olduğu görülebilir; bu insanın iki türlü çıkarı bulunduğu, bir bölümünün kendisinin kişisel varlığına, öbür bölümünün ise bir toplumun üyesi olarak yaşamına ilişkin çıkarları olduğu ve bu iki tür çıkarın aynı derecede önem taşıdığı, çünkü birini göz ardı etme durumunda öbürünü korumanın olanaksız olduğu anlaşılabilir.

Yine bu bilimsel geçerlilik ölçülerine bağlı kalan tarih, alt kültür özelliklerini aşırı abartarak kendi başına amaç düzeyine yükseltmenin, o alt kültür topluluklarını, sömürgecilerin iştahını kabartan «etnografya malzemesi» ya da «folklor» düzeyinde bırakacağını, folklorün ise ne bilim, ne sanat, ne de uygulayım (teknoloji) olmayıp, bunların ham maddesi olduğunu, ancak «ulusal toplum» potası içinde bunların yerel rengi, tadı, biçimi sürdürüp bilim, sanat, uygulayım düzeyinde bir bileşim olabileceğini görmek ve göstermek olanağını bulabilir.

Bilimsel geçerlilik ölçütleri, toplum yaşamının bir yandan planlamayı gerektirdiğini, ama öte yandan özellikle tüm yaşamı genel

planlamanın denetimine sokmanın, asıl amaç olan «insanın özgürlüğü ve gelişmesi» ülküsüyle bağdaşmadığını, çünkü «demokrasinin bir mide sorunu olmayıp bir düşünsel, ahlaki konu olduğunu, demokrasiyi mide sorununa indirgemek isteyenlerin gerçekte yurttaşların özgürlük gereksinimini uyutmak istediklerini», «demokratik planlamanın» nasıl yapılıp nasıl işletilebileceğini insanlığın henüz yeterince saptayamamış olduğunu... görme olanağını verecektir.

Özetle, bilimsel gerçeklilik ölçütlerine bağlılık, **«insanları mutlu edeceğim diye onları birbirinin boğazına saldırtmanın, insanlık dışı ve son derece üzüntü verici bir yol olduğunu»** kavramayı olanaklı kılacaktır.

Edward H. Carr ve José Fontana'nın *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* adlı kitabı, **üzerinde durdukları ve durmadıklarıyla** bana bunları düşündürdü.

Bir ressamın, resimlerinde yansıyan biçimiyle toplumsal bilinci, bu resimlerin zamanlarındaki neleri olumlu, neleri olumsuz karşıladığını anlaması için tarihçiye yardımcı olur: İspanyol ressam Goya'nın (1746-1828) «Madrid'de 2 Mayıs 1808'de Memlüklerle Savaş» (1814) adlı tablosundan.

1892'de Londra'da doğmuş olan Edward H. Carr, uzun yıllar İngiltere'nin dış politikası hizmetinde diplomat olarak çalışmış, ayrıca siyasal yaşam üzerine bir çok yapıtlar yayınlamıştır.

Tarih bilimi üzerine Edward H. Carr'la söyleşi Bizim bugünkü tarih anlayışımız, tarih kavramı üzerine 19. yüzyılda yaygın olan anlayış bunalımının sonucudur. Yalnız bir kavram bunalımı değil, tersine araştırma yöntemlerinin temel ölçütlerini yeniden gözden geçirmeyi gerektiren bir bunalım. Bunun sonunda genel olarak tüm tarihin ele alınması amaç olmuş ve tek bir etkenin belirleyici olduğunu savunan eski anlayış aşılmıştır. Öte yandan tarihsel süreçlerin gerçekten anlaşılması için ekonomik ve toplumsal ilişkilerin saptanmasının kaçınılmaz olduğunu artık kimse yads
oluyor ki, insan etkinliklerinin temelini oluşturan maddi dayanağın gözönünde bulundurulması zorunluluğu artık tartışma konusu bile edilmiyor.

Olguların ortaya çıktıkları gibi anlatılması gerektiğini savunan eski anlayışın böylece aşılmasından ve yerine, bugünün anahtarını geçmişte aramak ve geleceği öngörmeği olanaklı kılacak koşulları yaratmak gerektiğini anlatan görüş geçtikten sonra, tarih bilimi bugün tüm tarihi kurmak amacı ile karşı karşıya kalmış bulunuyor.

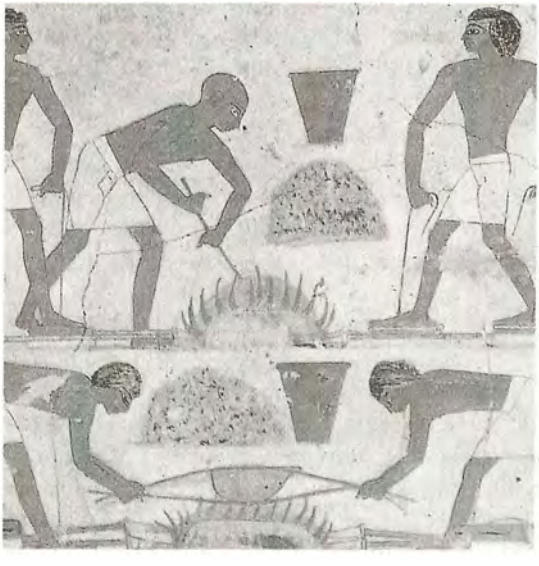
Tarih bilimindeki bu gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan sorunlar üzerinde İngiliz tarih bilimcisi Edward H. Carr ile aşağıdaki konuşmayı yaptık:

Tarih geçmiş ile bugün arasında bir ilişki kurduğuna göre, nesnel, her zaman için geçerli bir tarih olabilir mi?

«Nesnel» ve «öznel», birbiriyle ilişkili olan kavramlardır. Her tarihçinin yapıtında öznel ögeler vardır ve içinde bulunduğu zamanın ve yerin etkilerini taşır. Saltık ve zamandan bağımsız nesnellik, gerçek-dışı bir soyutlamadır. Ama tarih, geçmişin olaylarının tarihçinin benimsediği bir nesnellik ilke ve ölçüsüne göre seçilip düzenlenmesini gerektirir; bu iş zorunlu olarak yorum ögelerini de içerir. Bu olmazsa geçmiş, önemsiz ve birbirinden kopuk sayısız ayrıntılara dönüşür ve tarih yazmağa olanak kalmaz.

Tarih ile öbür toplum bilimleri arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu bilimler karşısında tarihin özgünlüğünü yapan nedir?

Tarihin ana konusu da öbür toplumbilimlerininkinin aynıdır: insanların toplum içindeki davranışları. Daha başka farklılıklarına yol açan ana ayırdedici özelliği ise, insanların geçmişteki toplumsal ilişkilerini araştırmasıdır. Tarih bilimi ile öbür toplum bilimleri (toplumbilim, insanbilim, ekonomi) arasındaki ilişkiler zorunlu ve değerli

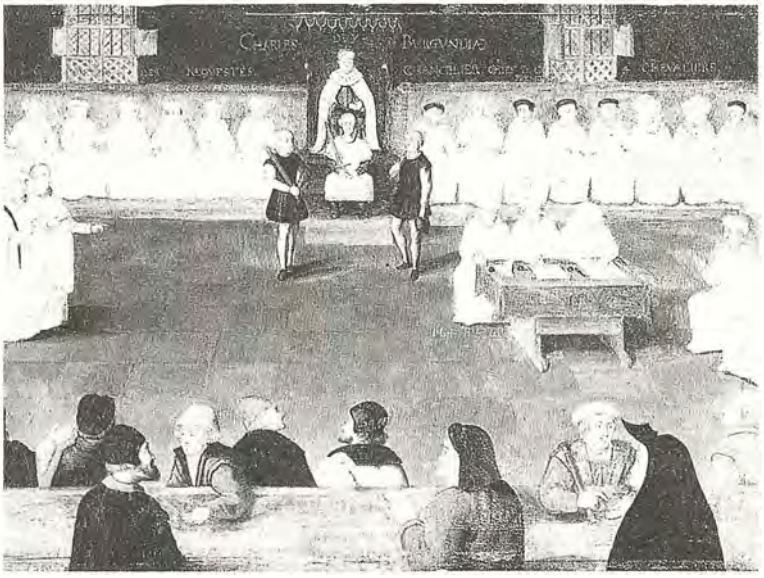

İnsanın emeği, düşünsel etkinliği ile birlikte, toplumsal gelişmenin belirleyici etkenidir. Eski Mısır'da işçiler bir demirci ocağını yakıyorlar. Krallar Vadisi Rahmara'da bulunan mezarlardan birindeki fresko.

Burgund Kontu Korkusuz Karl (1433-77) yönetimindeki bir meclis toplantısından tarihsel bir belge: lonca düzenine dayalı toplumlarda halkın kendisinin siyasal temsilcisi bulunmuyordu.

ilişkilerdir; toplumbilimcilerin bugünkü toplumsal sorunları incelerken kullandıkları yöntemlerden tarihçinin öğreneceği şeyler vardır. Kuşkusuz bunu sakınımlı bir biçimde yapmalıdır; ben kendim, matematik ve ekonomi tekniklerinin tarihe uygulanması yolunda yakın yıllarda girişilen deneylere pek güvenmiyorum, çünkü bana öyle geliyor ki bu tür teknikler tarihsel süreçlerdeki karmaşıklığı yeterince gözönünde bulunduramazlar. Bunun gibi toplumbilimciler de tarihçiden, bugün karşılarına çıkan durumların hiç de durgun olmadığını, onları kendilerine yol açan geçmişteki ilişkilerle daha sonra alacakları biçimin ışığında incelemek gerektiğini öğrenirler. Bu anlamda her toplum bilimi tarihsel özelliktedir.

Tarih açıklamalarını bireysel kişilere dayandırdığında, neden ile sonuç arasındaki ilişkiyi kurmak kolay görünür; böylece, örneğin Habsburg'ların evlenme politikası ya da I. İsabella'nın tutkulu planları İspanya'nın genişlemesinin nedeni olmuştur denilir. Ama toplumsal tarihte neden-sonuç ilişkisi nasıl kurulabilir? Fransız Devrim-

inin, Kentsoylu egemenliğinin nedeni mi, yoksa, sonucu mu olduğu nasıl saptanabilir?

Günlük yaşamda olsun, tarihsel süreç içinde olsun, hiçbir önemli olay bir tek nedenin sonucu olamaz. Değişik düzeylerde bir çok nedenin bulunması olasıdır ve araştırmacı, kendisine önemli görünen nedenleri rastlantısal ve önemsiz nedenlerden ayırdetmelidir. Habsburglar ya da Avrupa'da İspanyol egemenliği dönemi üzerine çok bilgim yok, ama bu devletin erkinin genişlemesine elverişli olan daha önemli etkenler bulunduğunu ve Habsburgların evlilik manevralarıyla İsabella'nın tutkulu planlarının bu etkenler sayesinde başarılı olduğunu sanıyorum.

Daha çok bilinen bir örnek ise, son derece aptal bir insan olan Rusların son çarı II. Nikola'dır; oysa Lenin bir siyasal deha idi. Hiç kuşkusuz bu kişisel etkenler olayların gelişimi üzerinde etkili olmuştur; ama bunlar önemli nedenler değillerdi. 1917 Devriminin en önemli nedenlerinin hangileri olduğunu söylemem gerekse, onları Rus toplumunun derinlerdeki kesimlerinde arardım.

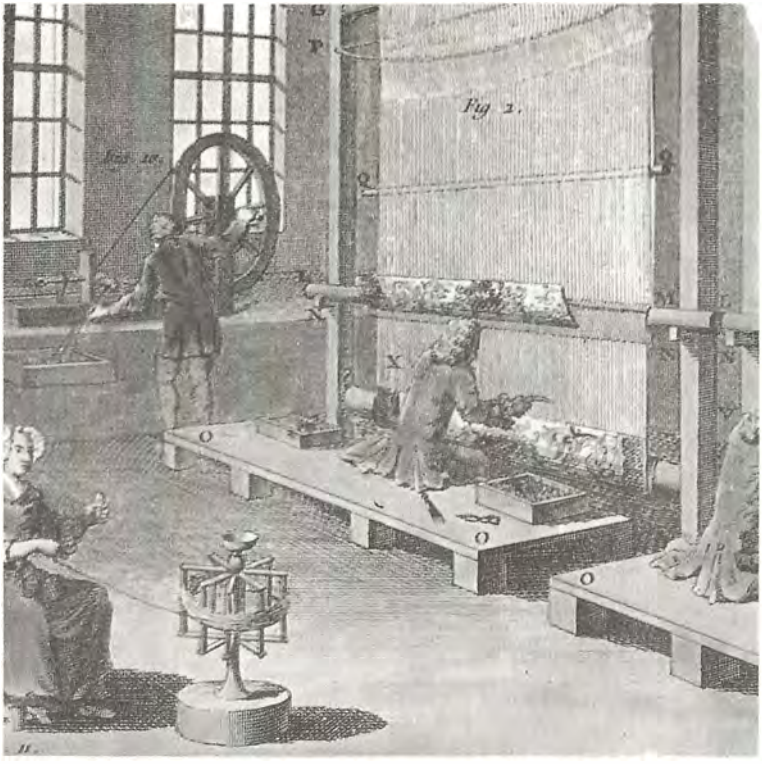
Bundan dolayı kentsoylu sınıfın yükselişinin Fransız Devriminin nedeni mi, yoksa sonucu mu olduğu sorusu, doğru konulmuş bir soru değildir. Uzun süre devam eden bir çizginin merkezi noktasında –feodal soyluerkinden kentsoylu demokrasiye geçiş noktasında– yer alan bir olay söz konusu ise, bu olay aynı zamanda hem neden, hem de sonuç olabilir. Fransız Devrimi çok tartışmalı bir konudur, ama bizim kentsoylu diye nitelediğimiz ilgiler, yaşam alışkanlıkları ve düşünceler 18. yüzyılın ikinci yarısında feodal kırallığı öylesine çökertmişti ki, bu beriki artık kendini savunamazdı; bu yüzden, onu yıkanların kendilerinin mi kentsoylu olduğu, yoksa bilinçli olarak mı kentsoylu amaçlarını izledikleri sorusu önemsiz bir sorudur.

Nedenleri araştırarak tarihsel gelişimi ne ölçüye değin anlayabilir, tarihsel süreçlerin anlamını ne ölçüde ortaya çıkarabiliriz? Tarihin yaşam için bir ders olduğuna inanıyor musunuz?

Fizik bilimi, belli koşullar değişmediği sürece gerçekleşen öngörüler yapmaktadır; oysa gerçek yaşamda bu koşullar değişmektedir. Ama bu öngörüler yine de uygulamada değersiz değildirler. Tarih de içinde olmak üzere toplum bilimleri özel bir sorun karşısında kalmaktadırlar: insanlar doğrudan doğruya kendi davranışlarını incelemekte ve bu alanda vardıkları öngörülerin gerçekleşmesi, bu öngö-

Fransız Devrimi sırasında kıral olan XVI. Ludwig (1754-93)'in sarayında yolsuzluk, başta gelen özellikti. Yukarda Kıraliçe Marie Antoinette (Gautier-Dagoty'nin resmi, Versailles Müzesi).

lerin yapılmış olması nedeniyle elverişli ya da elverişsiz yönde etkilenebilmektedir. Kişisel öngörü, incelenen durumun bir parçası olmaktadır. Ama yine de, tarih biliminin amacını ve işini oluşturan 'geçmişin anlaşılması', bugünün ve geleceğin de daha iyi anlaşılmasını sağlar. Tarihsel süreç süreklidir; bugünün geleceğe nasıl yansıyabileceğini bilmezsek, geçmişin bugüne nasıl dönüştüğünü hiç anlayamayız. Kuşkusuz bununla, tarihin bize, çok yönlü nedenlerinin birçoğu onun araştırma alanının dışında kalan bireysel olay ve olguları önceden bilmek olanağını verdiğini söylemek de istemiyoruz.

«Güneşin altında yeni olan hiç bir şey yoktur» anlayışı ile «Her şey değişmektedir» anlayışı arasında bir seçim yapmanız gerekseydi, hangisine karar verirdiniz?

Her ikisine de. Geçmiş, bugüne gelindiğinde birdenbire ve tümüyle yitip gitmemektedir. Fransızların **Le mort saisit le vif** (Ölü diriyi tutar) deyimi (Fransız kalıt hukukunun ilkesidir: ölenin hakları yaşayanlara kalır), geçmişin zaman zaman bugünü nasıl etkilediğini dile getirmektedir. Öte yandan, geçmişin dış biçimleri ile değişmeden kaldığı durumlarda bile, içeriği –kimi kez farkedilmese de– sürekli olarak değişimden geçer. Tarih, süreklilik ve değişim ilkelerinin karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünüdür.

Tarihin döngüsel bir süreç izlediğini öne süren kuramsal görüşü nasıl buluyorsunuz?

Bu kuramlar, geçmişe ilişkin bilgileri çok kısa bir zamanla sınırlı olan ilkel toplumlar ya da daha yeni oluşmuş bulunan toplumlar bakımından çekiciydiler. Bugün de şurada burada ilgi çekebiliyor, dahası, bugünkü bir durumu ya da düşünceyi geçmişte var olan benzerleriyle karşılaştırmak gerektiğinde öğretici bile olabiliyorlar.

Avrupa'nın sanayi-öncesi toplumlarında dokuma ürünleri, büyük çaplı ticari üretimin doruğunda yer alıyordu: Savonnerie'de Doğu'nun düğüm tekniği için dönemin örneklerine göre yapılmış dokuma tezgahları (17. yüzyıl, Bibliothèque Nationale, Paris).

Buharlı makinenin bulunması ve üretimin makineleşmesi çağı, Birinci Sanayi Devrimi Çağı olarak adlandırılır; bu devrim, son derece büyüyen üretim için çocukları da içine alan bir işçi ordusunu, proletaryayı ortaya çıkarmıştır.

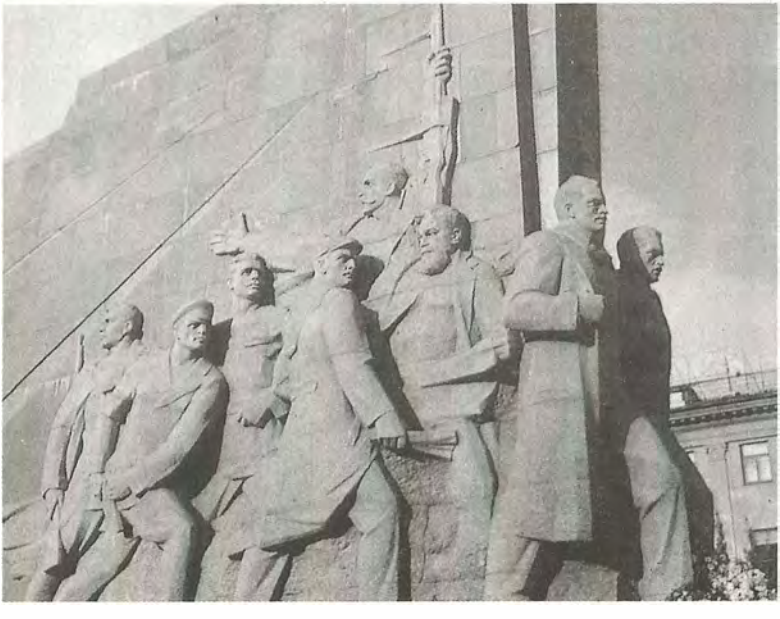
Kuşkusuz bu tür karşılaştırmalar yüzeysel kalırlar, çünkü birbirinden farklı toplumlar söz konusudur. Çağdaş dünyada döngüsel değişme kuramını ciddiye almaya olanak yoktur.

Tarihsel Maddeciliğin çağdaş tarih üzerine etkisi ne olmuştur? Günümüz tarih-yazımının ana eğilimi nedir? Başlıca bakış açıları nelerdir?

Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana maddeci tarih anlayışının tarih yazıları üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Bu etkinin, o zamandan beri yayınlanan bütün ciddi tarih çalışmalarında duyulduğu söylenebilir. Bu değişikliğin bir göstergesi şu ki, genel ilgi, tarihsel araştırmanın ana konusu olarak savaş çarpışmalarının, diplomatik oyunların, anayasa tartışmaları ve siyasal dolapların –yani geniş anlamında «siyasal tarih»in– yerine ekonomik etkenlere, toplumsal koşullara, nüfus istatistiklerine ve toplumsal sınıfların yükselip düşüşüne yönelmiştir.

Bu eğilimin bir başka yönü de toplumbilime artan bir ilgi gösteril-

Sovyetler Birliği'nde Taşkent'te Devrim Kahramanları Anıtı. (Altta) İ.Ö. 200 yılında Çin İmparatorluğu'nun kuzeyindeki devletlerle arasındaki eski sınırları yeni bir duvarla belirlendi. Günümüzde «Büyük Duvar» (Çin Seddi) olarak adlandırılan bu yapı, çok daha sonra, 15. yüzyılda yapılmıştır.

mekte olmasıdır; öyle ki, kimi kez tarihi toplumbilimin bir dalı saymaya bile kalkışılmıştır. Daha yakın zamanda ortaya çıkan ve istatistiği her tarih incelemesinin kaynağı durumuna getiren «sayısal» tarih tutkusu, maddeci tarih anlayışını öyle görünüyor ki, saçma aşırılıklara sürüklemektedir. Toplumsal çözümleme yerine renkli güncel olaylara ya da duygulara, kimi kez de yalınkat bir ruhbilime ağırlık veren günümüzün popüler-tarih ve yaşam-öykücülüğü modası, kimi akademik tarih bilimcilerini etkileyen bir takım tepkilerin doğmasına yol açmıştır. Yine de tarih yazımının geleceği üzerine bir öngörüde bulunmak demek, kendi toplumumuzun geleceğini öngörmeğe çalışmak demektir; bu ise benim kesinlikle sakındığım bir iştir. Yaşadığı zaman üzerine tam bir görüş belirsizliği içinde olan, gelecekten umudunu yitirmiş bulunan bir topluma tarih, birbiriyle ilintisiz olayların anlamsız biçimde biraraya getirilmesi gibi görünecektir. Toplumumuz bugününe egemen olup geleceği üzerine bir görüş oluşturabilirse, bu süreç içinde geçmişe ilişkin bilgisini de yenileyebilir.

GELENEKSEL TARİHİN BUNALIMI
-Tarih Biliminin Yetersiz Saygınlığı-

Tarih bilimi günümüzde, eskiden gördüğü saygıyı artık görmüyor. Günümüzde insanların çoğu tarih dendiğinde, toplum için hiçbir yararı bulunmayan, sık sık zararlı ve korkunç bile olan ölü-kitaplar-bilimi söz konusu olduğunu sanıyor. Bu tutum nedensiz değildir; ancak bu durumdan tarih bilimini değil, tersine, akademik çevrelerde hâlâ egemen olan belli bir tarih anlayışını sorumlu tutmak gerekir: öyle bir anlayış ki, çoğumuz bugün buna göre yapılan ve yarın da yapılacak olan şeyin tarih olmadığını biliyoruz.

Bu çalışmanın konusu çift yönlüdür. Birinci bölümde, geleneksel biçimiyle tarihe gösterilen saygı eksiğinin ve bundan dolayı duyulan güvensizliğin nedeni olan eksiklerin ve yanlışların düzeltilmesine çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, asıl olarak günümüz insanlarına içinde yaşadıkları dünyayı tanıtmayı ve böylece bugün oldukları biçime nasıl geldiklerini anlamalarını kolaylaştırmayı amaçlayan öbür tarih anlayışının ne olduğunu çok genel bir biçimde belirtmeye çalışacağız.

Bir kaç yüzyıl önceleri tarih, ikinci sınıf bir güzelyazın biçimi olarak görülüyordu. 1763'de Doktor Samuel Johnson açıkça aşağılayıcı bir biçimde şunları söylüyordu: «Tarihçi olmak için herhangi bir büyük yeteneğe gerek yoktur; çünkü tarih kitabında, dehanın elde edebileceği tüm büyük özellikler hareketsizdir. Olgular apaçık ortadadır, bu nedenle zekâyı kullanmaya gerek kalmaz. Tasarım gücüne büyük ölçüde yer yoktur; yalnızca düşük düzeyde bir şiir yazmak için gereken kadarı yeterlidir. Gereken özenle kullanması koşuluyla biraz kavrayış, dikkat ve anlayış, bu iş için herkese yeter.»

Sayın Doktor Johnson böyle şeyler yazarken, başkaları çok daha yüksek ve iddialı bir tarih kavramını dile getiriyorlardı. Örneğin Fransız Aydınlanmacıları, insanlara gerçeği göstermek ve onları bilinçlendirmek üzere, baskıcılığı ve boşinançları sergilemede tarihin kullanılabileceğini düşünüyorlardı. Denis Diderot (1713-1784) bunun

Çin Hindi'nde ulusal bağımsızlık devinimleri, yabancıların yoğun ekonomik ve ideolojik egemenlik mücadelelerinin de bölünmesine yol açtı; Kuzey Vietnam Sovyetler Birliği ile, Güney Vietnam da ABD'yle bir olup, 1965'ten 1975'e değin, birbirlerine karşı acımasızlık ve insana saygısızlıkta sınır tanımayan bir savaşa giriştiler.

bile ötesine gitti: bilimin başka alanlarında büyük ilerlemeler elde ettikten sonra, tarih incelemesinin toplumsal yaşamı çözümleme yolunda ne gibi olanaklar sunduğunu gördü. Bunun üzerine şunları açıkladı: «Bir öngörüde bulunmama izin verilseydi, pek yakında düşüncelerin tarihe, yani felsefenin henüz hiç kök salmamış olduğu şu sınırsız alana yöneleceğini söylerdim.»

19. Yüzyılda Tarihin Moda Oluşu Diderot'nun öngörüsü bir ölçüde gerçekleşti. 19. yüzyıl, tarih araştırmacılığında benzersiz bir gelişmeye tanık oldu. Tarih toplumsal bilimlerin öncüsü ve modeli oldu ve etkisi, ulusal-ekonomi kuramından, romantizmin önemli bir bölümünü oluşturan ve Benedetto Croce'ye (1866-1952) göre «yeniden geçmişten gelen ulusal, dinsel ve yöresel gelenek ve görenekleri kapsayan, yeniden yaşlanmış evlere, kalelere, şatolara ve katedrallere giren, yeniden eski şarkıları söyleyip eski masalları düşleyen» geçmiş özlemine değin her yönde genişledi.

Bundan sonra, doruğuna Karl Marx'ın (1818-1883) yapıtlarında ulaşan bir düşünce akımı içinde tarih, bir toplumsal çözümleme aracı olurken, bu dalı işleyenlerin çoğunluğu, onu krallarının ya da hükümetlerinin ününü koruyup yüceltmek, içinde yaşadıkları toplumsal düzeni haklı göstermek üzere kullanmaktaydılar; bunlar sonunda üniversite kürsülerini ve akademik yönetim mevkilerini de ellerine geçirdiler ve kafaları uyuşturucu bu tür tarihin daha geniş ölçülerde öğretilmesine ve tarihi eleştirici bir bakışla kullanmaya yönelik her çabanın yasaklanıp engellenmesine çaba gösterdiler. Tarihçilik*, aydınlanma düşüncesinin devrimcilere kazandırdığı şeye karşı bir tepkiydi ve tarih bilimini, en sonunda, hepsini birlikte açıklayabilecek ortak bir paydadan ve aralarındaki ilişkileri ve bunların işleyiş düzenini aydınlatacak mantıktan yoksun somut olgular yığınını inceleyen bir dala dönüştürdüler. Büyük bölümü Prusya devletinin saygın memurlarından olan tarihçi yaklaşımın Almanya'daki temsilcileri için, tarihsel olguların ötesinde, yazgının gidişini belirleyen Tanrısal El'den ve kurumlarla siyasal sürece biçimlerini kazandıran ulusal ruhtan başka hiçbir gerçeklik yoktur.

Görüldüğü gibi bu tür bir tarihin her türlü umutları yıkması, artık şaşırtıcı olmaktan çıkmıştır. 20. yy. başlarında, geçmişe ilişkin verileri yalnızca biraraya getirmekle sınırlı kalan bir dalın kendisini bilim

(*) Kavramın açıklaması için bkz. s. 123.

Fransız filozof ve yazarı Voltaire (1694-1778) (resimde elini kaldırmış olan), Fransız Aydınlanmasının en önemli temsilcisi sayılır; kendisi aynı zamanda Paris sosyetesinde önemli bir rol oynamış, onu hem eğlendirmiş, hem kızdırmış, iki kez Bastille'e kapatılmış, İngiltere'ye sürülmüş, daha sonra da XV. Ludwig'in tarih-yazıcısı olmuştur. (Parça Hubert'in resminden, Paris Ulusal Müzesi.)

«Eğer tarih başlangıçtanberi sivil ve dinsel baskıcıları saçlarından tutup sürüklemiş olsaydı, bunların düzeleceklerine ben inanmıyorum; ama daha az saygı görürler ve talihsiz uyrukları da belki daha az sabırlı olmayı öğrenirlerdi.»

DIDEROT

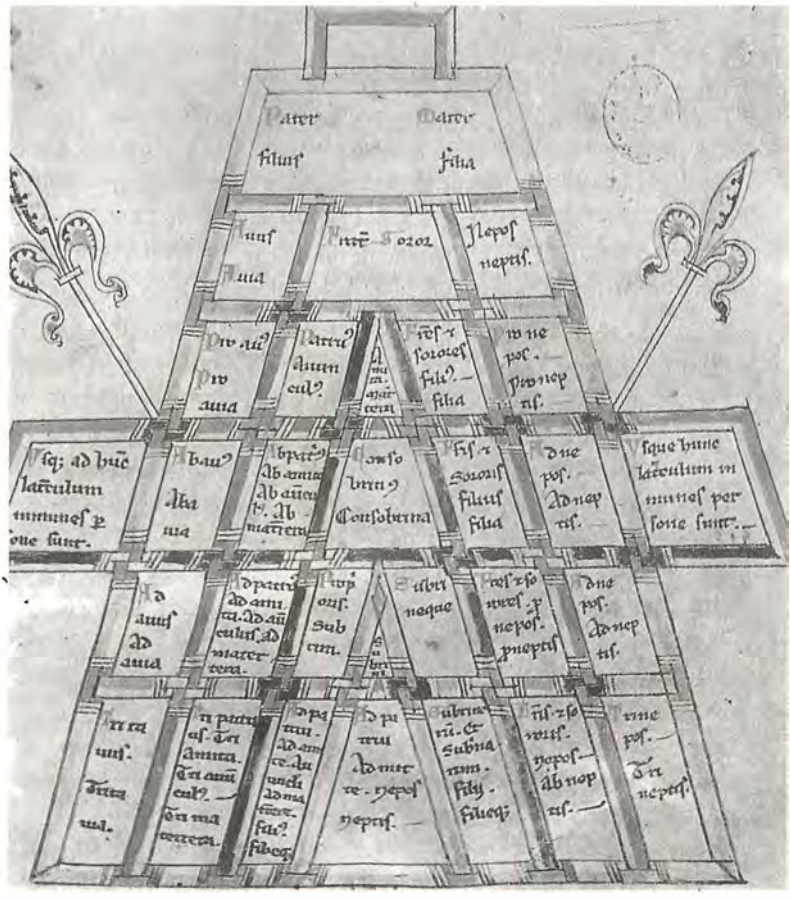
olarak sunmasını kabul etmeyen filozoflar ortaya çıktı. Onlara göre tarih, amacı genellemelere varmak olan bilimlerin yöntemlerini kullanmamalıydı. Tarihin anlamı ve amacı, esin ya da deneyim yoluyla, bireysel olanı, biricik yani benzersiz olanı yakalamaktı. Ernst Troeltsch (1865-1923), tarihçinin özelliğinin «düşünmekten çok görmek» olduğunu söylüyordu. Gerçi akademisyen araştırmacı, kendisini bilimin kıyısında kalan bir dünyaya süren bu küçük-görücü nitelemeden dolayı sarsılmadı; tersine, ağını, somut olgular ve benzersiz kişilerle örmeyi sabırla sürdürdü. İçlerinden yalnız bir kaçı, çalışma gereçlerini ve yöntemlerini çağdaşlaştırmaya ve başka bilimlerden almaya ya da her türlü entelektüel moda ve yeniliği körükörüne izlemeye karşı direnmeye dek varabilmiştir; bunlar bile, yararlandıkları kuramsal temelin kaçınılmaz olarak eskiyeceğini farketmemişlerdir; güzellik ameliyatı ile gençleştirme kürlerini birbirine karıştırmışlardır. Bilgisayar aracılığıyla büyülü bir yenilenme ardında koşan günümüz tarihinin önemli bir bölümünün bu makyajının arkasında, bitkin düşmüş bir pozitivizmin* iyileştirilmesi olanaksız sakatlığı farkediliyor.

Tozlanmış Verileri Toplama Hantal Bilgiçliği Bu bilimsel bakış eksikliği yanında ahlâkî açıdan yapılan olumsuz değerlendirmelerin de üzerinde durmak gerekir. Tarihçi, kendisini yetiştiren toplumsal düzenin açıktan savunucusu olmadığında bile, eğer gerçek

(*) Kavramın açıklaması için bkz. s. 125.

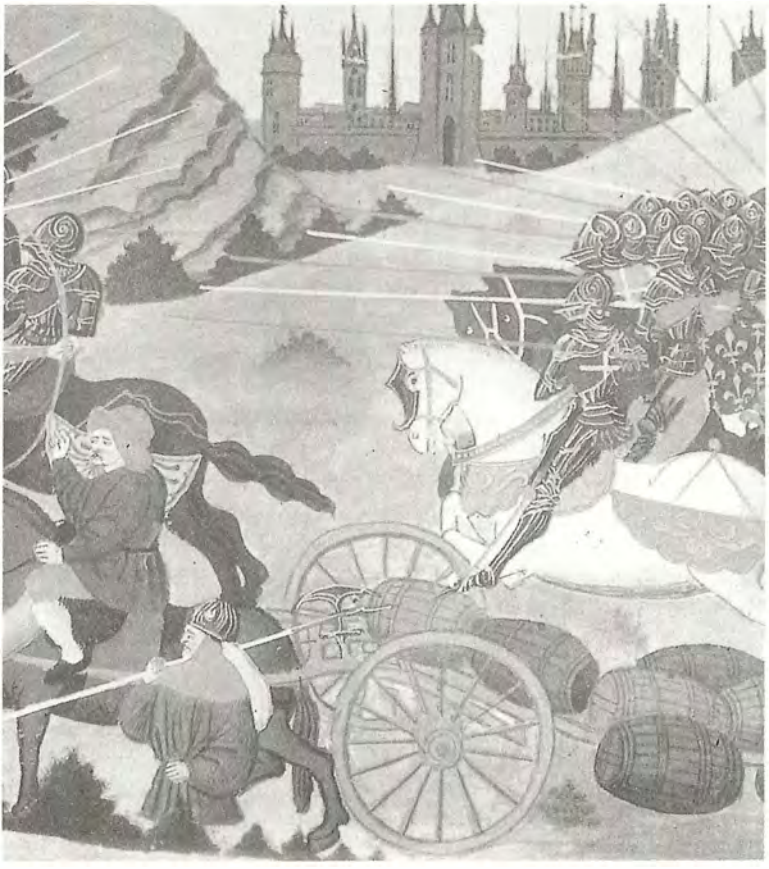
«Cronica de Espana»dan minyatür: Toledo Çevirmenler Okulu (Madrid'in kuzey-batısında El Escorial Kitaplığı). Ortaçağ olay-yazarları (vak'anüvis) ve çevirmenleri bir beyin (sanatsever ya da sanat dostu) koruyuculuğu altında ya da kıralın hizmetinde çalışırlardı.

12. yüzyıldan, «Cronica Ovetense»den soykütüğü (Madrid Ulusal Kitaplığı). Tarihçiler eski belgeleri sınıflamak ve yorumlamak uğruna çok zaman harcamışlardır.

yaşamın yanında ya da hatta onun üzerinde, dünya ölçüsünde geçerli bir akademik değerin varlığını tasarlıyorsa ve «düşüncenin eğitilmesi»ne yönelik kafa işi yapıyor diye içerdiği öne sürülen değerler nedeniyle kendi haklılığını kendisi kanıtlayabileceğini savunan türden bir çalışma yapıyorsa, daha az tiksinti verici olmayan bir suç-ortaklığı içinde bu düzenle işbirliği yapıyor demektir. İnsanların ve içinde yaşadığı toplumun sorunlarını kendine kaygı edinecek yerde, arı kitap bilgilerinin eşgüdümü çerçevesinde çözümleyeceği olguları tanımak ve «bilimin sorunlarını» çözmek üzere yığınla belge toplamaktadır. İnsana, Guy Dhoquois'nın deyişiyle, «tüm ideoloji şamataları karşısında sağır kalan, arşivler içinden körükörüne kendisine bir çıkış yolu kazmaya uğraşan yaşlı köstebek» gibi geliyor. Ya da Manuel Moreno'nun dediği gibi, «Gerçeklerden hepten uzak, yalnızca geçmiş üzerinde çalışan, ölü belgeler toplayan, arşiv ve kitaplıkların duvarlarıyla maddi nesnelerin üretiminden kopmuş bulunan günümüz tarihçisi, kentsoylu sınıfın büyük zaferi, en bağlı, en ucuz ve en verimli memurudur; toz, nem ve güve ortamının sabırlı işçisidir.

«Grandes Chroniques de France»dan (14. yüzyıl) alınma bir elyazmasındaki bu minyatür, Büyük Şarl'ı, İspanya seferinde Vaskonlar karşısındaki yenilgi sırasında, Bröton Mark'ının kontu Roland'ın ölüsüne bakarken gösteriyor. (Brüksel Kırallık Kitaplığı). (Solda)
İngiltere ile Fransa'nın 1339'dan 1453'e değin, Gaskonya ve Güyen üzerindeki karşılıklı toprak istekleri yüzünden sürdürdükleri YüzYıl Savaşı'ndan bir minyatür (Paris Ulusal Kitaplığı). (O dönemde İngiltere'de ekonomik bunalım, «Kara Ölüm» yani veba, köylü ayaklanmaları ve taht kavgaları yaşanıyordu.) (Yukarıda)

Ve bütün bunları en büyük saygıyla söylemeliyiz. Ama dışarda, arşiv ya da kitaplığın duvarlarının ötesinde, bu belgelerin sonucu olan ve kendisinin de içinde araştırma yaptığı yaşam, akışını sürdürüyor. Ta-

Sık sık kişiler ve onlara özgü kişilik yapısı özellikleri ya da özel kimi kişisel durumlar, en ağır sonuçlu dünya politikası olaylarının nedenleri gibi gösterilirler. Örneğin çoğu kişi Almanya'da Nasyonal Sosyalizmi ve İkinci Dünya Savaşını bankaların ve yerli ve yabancı sanayilerin maddi çıkarları ve dönemin tüm toplumsal özellikleriyle değil, Hitler'in kişiliğiyle açıklamaktadır.

rihçinin kendisini güncel konular üzerinde çalışmak, gününün kargaşalı gidişine karışmak zorunluğunda duyduğu durumlar çok seyrektir; o zaman da bunu istemeye istemeye yapmakta ve çalışma odasının sessizliğine yeniden dönebileceği anı gözlemlemektedir.» Kuşkusuz bu tutumun tüm sorumlusu o değildir. Onun sorumluluğu ve düşkünlüğü boyun eğmesi ve kendisinden isteneni yapmasıdır.

«Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir.» Tarih hiç bir işimize yaramadığı için sıkıcıdır. Akademisyenlik mikrobuna bulaşıp erken yaşta değişime uğrayan ve şu Olimpus'un tozlu kâğıtlarının bekçiliğini yapmayı düşleyen bir kaç tanesi bir yana bırakılırsa, bütün dünyada öğrenciler tarihten tiksiniyor, kaçıyorlar. Çünkü tarih dersinde mantıksız bir biçimde, yaşamları için hiç bir yararı bulunmayan ve sorularının da, sorunlarının da hiç birine yanıt vermeyen bir takım tarihleri ve olayları ezberlemeye zorlanıyorlar. Böyle güç öğrenilen biçimiyle bu tarih insanların büyük bölümüne uygun düşmediğinden, yayıncılar onu değiştirip «hoşa gidecek» biçimde sunmakta, öneri siz bir takım fıkralarla bezemekteler. Ama bu da onun en kötü biçimi değil daha; en kötüsü, şimdiye değin olduğu gibi, tarihin «sağlıklı kanılar» oluşturmak ve çağı geçmiş, ama yayıcılarının ilgi duydukları dünya görüşlerini sürekli kılmak amacıyla kullanılmasıdır. Arjantinli José Ingenieros, bundan yarım yüzyılı aşkın bir süre önce şunu istiyordu: «Her kuşak tarihi yeniden gözden geçirmelidir. Eski insanlar onu bozarak bırakıyorlar, düzenin tarihsel değerlerini kendi kurulu çıkarlarına uyduruyorlar. Ona yeni bir kan vermek ve putlara tapınma denilen sayrılık boyunduruğunu kırmak gençlerin işidir. Zaman zaman yeniden gözden geçirilmeyen tarih yavaş yavaş ölür ve toplumsal oluşumun dramatik iniş çıkışlarının yerine, geleneksel söylencelerin durgun görüntüsü geçer.»

Her kuşakça her yıl, her gün yeniden düşünülecek bu tarih nasıl olmalıdır ki insanların gereksinimlerini karşılayabilsin? Bu taşlaşmış akademik tarihin karşısına nasıl bir bilim dalı koymak istiyoruz? Burada sorun bir takım tanımlar yapmak değildir. Belki tarihi, «bir toplum içinde yaşayan, çalışan, didişen ve kendi kendisini iyileştiren insanlarla, ne kadarı olanaklıysa o kadar çok insanla, tüm dünyanın insanlarıyla ilgilenen inceleme dalı» olarak tanımlayan sözleri anımsatmak yeter. Bu güzel tanım, artık yaşamayan Antonio Gramsci'nin (1891-1937) bir çocuğa, uzağında kaldığı ve hemen hiç tanımadığı kendi oğluna yazdığı tanımdır. Bu tarihin amacı ne olmalıdır? Neye yarayacaktır? Genç sesler, örneğin B.R. Gray, bu soruları kısa ve açık biçimde yanıtlamışlardır: «Tarih bilimi için uygun amaç, geçmişi anlaşılır kılarak insanların bugünkü durumlarını anlamalarına yardımcı olmaktır.»

Bu sayfalarda kendisinden söz edilen tarihin şu iki tanıtıcı özelliği olduğu görülüyor: insanların toplumsal yaşam içindeki kavgaları ve

ilerlemeleriyle ilgilenmesi; insanların içinde yaşadıkları dünyayı anlamalarına yardım etmeği ve böylece onlara kavgalarında silah ve geleceği kurmada araç olarak hizmet etmeyi amaçlaması.

Tarihte Başrolü Kim Oynar? Görünüşte sorunun yanıtı kolaydır: Tarihte başrolü insan oynar. Ama görünüşteki bu kolaylığın arkasında pek çok sorun saklıdır. Eski «olay-anlatıcıları» genellikle kıralların ve büyük kişilerin kahramanlıklarını anlatırlardı. Anılmaya değenler yalnız onlardı, çünkü onların yaptıkları tarihin görünüşünü

V. Phillippe (1683-1746) Ailesinin, saray ressamı Louis Michel van Loo (1707-1771; Prado, Madrid) tarafından yapılmış resmi. V. Phillippe'in Utrecht Barış Kongresinde (1712/13) İspanya Kıralı olarak tanınması ile, İngiltere, Hollanda, Prusya ve Savua arasındaki Taht Savaşı (1701-14) sona erdi.

ve gidişini belirliyordu, başkalarına da yalnızca dilsiz rolü kalıyordu. Bugüne değin birçok eğilim, bu masalı izlemiştir. Geçmişi böylece kırallıkların ve hanedanların duvarlarıyla sınırlandırmak alışkanlığı, sanki bir kıralın ölümü ve bir başkasının onun yerine gelmesi tarihsel sürecin temel olgularıymış anlayışını göstermektedir. Bunun gibi yükseliş ve çöküş dönemlerini kıralların kişisel özelliklerine bağlamak alışkanlığı da aynı anlayışı yansıtır. İspanya tarihinden buna bir örnek, 17. yüzyıl Avusturya Kırallarının (III. ve IV. Phillipe ile II. Karl) düşkünlüklerini anlatan ve bunlardaki kişilik bozulmasının ile-

Tarih yazımı hep, tarihi yapanın büyük devlet adamları olduğu izlenimini vermiş, tarihte baş rolü oynayanların «bir kaç insan» değil, «genellikle insanlar» olduğunu göz önünde bulundurmamışlardır. Başkanlığını Avusturyalı devlet adamı Metternich'in (1773-1859) yaptığı Viyana Kongresi (1814/15) toplantılarından birini gösteren resimden bir bölüm.

ri boyutlara vardığını, bir soytarı diye sunulan II. Karl ile bu çöküntünün en yoğun noktaya ulaştığını anlatan sayfalar olabilir. Bunlardan sonra ise, Aydınlanma ve Yenilenmenin sürükleyici güçleri olarak sunulan 18. yüzyılın etkin ve atılgan Burbonlar'ı (V. Phillippe, VI. Ferdinand, III. ve IV. Karl, I. Ludwig hemen hiç bir iz bırakmamıştır) gelmektedir. Bu dört Burbon'un ilk ikisinin sonunda akıl hastası olmaları, son ikisinin de olağanüstü kıt anlayışlı olmaları, kuşkusuz dünyayı böyle saçma masallar üzerine oturtanlar için düşüncelerini bir kez daha tartmak nedeni olamazdı.

Kıralların ve Devlet Adamlarının Tarihi Saltıkçı krallıkların ortadan kalkması ve yönetim sorumluluğunun kırallardan onların bakanlarına geçmesiyle birlikte, bu söylence biçimsel olarak yeni duruma uyduruldu, ama içerik olarak değişmeden kaldı. O zamana değin buyurgana (hükümdar) tanınan rol artık devlet adamlarına veriliyordu. Akademik tarih, 19. ve 20. yüzyılların büyük devlet

adamlarının yazdıkları mektupları yayınlamak, yaptıkları işleri ayrıntısına değin yorumlamak ve yaşam öykülerini aydınlatmak için binlerce cilt ve tonlarca kâğıt harcadılar. Klemens Metternich (1773-1859), buna çok güzel bir örnektir. Bu kişi üzerine yazılan son derece kapsamlı yaşamöyküsü, bir «Metternich Çağı» varmış savını kanıtlayacak ölçüdedir: Avrupa tarihinde, bu Avusturya şansölyesinin görmek istediğine uygun bir aşama. Bu çağın, en sonunda gök-gürültüsünü andıran çatırtılar içinde çöküşü ve bu çöküşün başarısının da bir başka –örneğin Metternich karşıtı– devlet adamına mal edilemeyişi, tersine nedenlerinin 1848 Devrimiyle bağlantılı olan toplumsal güçlerin önlenemez yükselişinde aranması zorunluluğu, bu tür kaba basitleştirmeleri artık kolay kolay kabul edilmez kıldı.

Yine de Metternich'in son hayranlarından biri –ABD Dışişleri Bakanı Henry A. Kissinger–, Metternich dönemi belgelerinin, hiç bir kuşkuya yer bırakmadan «Avrupa'da bir kuşak boyunca, O'nun tarafından doğrudan bir biçimde ya da karşı çıkması yoluyla biçimlendirilmiş olmayan hiç bir şey cereyan etmediğini gösterdiğini» yazabilmiştir. «Tarihi devlet adamının elleriyle yaptığı»nı savlayan bu öğreti, öyle görünüyor ki, 20. yüzyıl ikinci yarısının Metternich'i rolünü oynamak ve örnek aldığı kişi gibi «devrim çağında bir tutucu politika uygulamak» isteyen Kissinger'in davranışlarına esin kaynağı olmuştur.

Ayrıca, devlet adamının gözler önündeki davranışlarını ve siyasal düşüncelerini bilmek yetmez; hayır, onun özel yaşamının en kişisel

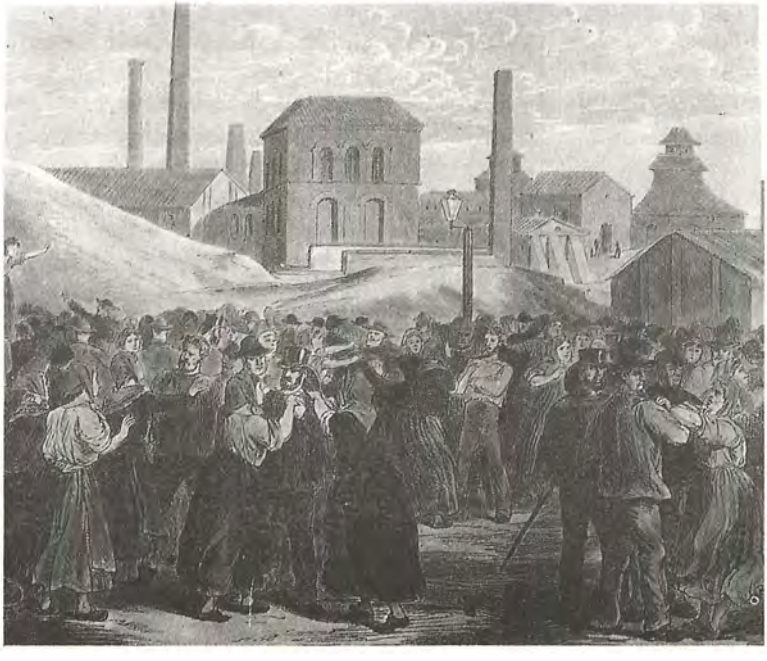

«Bilmek gerekir ki tarih, dünya-uygarlığı ile aynı anlamda olmak üzere, insanların toplumsal örgütlenişi üzerine bilgi verir. Uygarlığın niteliğini, örneğin yabanlık ve toplumsallık, küme duygusu ve bir bölüm insanların başkaları üzerinde üstünlük kurma biçimlerini açıklayan koşulları inceler. Kırallıkların saltık erkinden ve onu elde eden hanedanlardan ve değişik toplumsal katmanlardan sözeder. Bunun gibi kazanç sağlayan değişik uğraşlardan, bu arada insanların türlü uğraş ve çabalarının bir bölümü olarak elde etmek istedikleri bilimsel çalışmalar, kamusal görevler gibi geçimini sağlama yollarından da, bir uygarlığın niteliğine bağlı olarak ortaya çıkan bütün öbür kurumlardan da söz eder.»

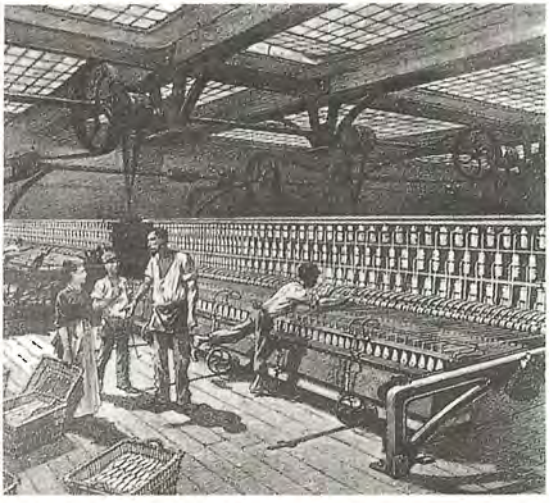
İBN-İ HALDUN

ayrıntılarına da inmek gerekir. Gerald Brenan, İspanyol Antonio Canovas del Castillo'nun ABD'ye karşı giriştiği bir savaştaki «yanlış»ını, bu yaşlı devlet adamında «çok sevdiği genç, büyüleyici güzellikte» bir kadınla evli olmasının uyandırdığı «şan, ün ve erk» isteğinde aramaya çalışır. Eğer Brenan o zamanın İspanyol gazetelerini şöyle bir karıştırmış bile olsaydı, bu yanlışın, güzel ve büyüleyici kadınlarla evli olmayan pek çok kişi de içinde olmak üzere İspanyolların çoğunluğunca paylaşıldığını görürdü.

Uzun süreden beri bu «Kıralların Tarihi»ne (onun doğrudan bir kalıtı olan «Devlet Adamlarının Tarihi»ne) ve «Kahramanların Tarihi»ne karşı sesler yükseliyor. 18. yüzyılın ortasında (1741-1756) Voltaire (1694-1778) **Ulusların Gelenekleri ve Düşünüşleri Üzerine Araştırma**'sının önsözüne şunları yazmıştı: «Bu incelemenin konusu, tanımaya değmeyecek bir buyurganın, hangi yıl, uygarlıktan yoksun bir toplumda bir başka kıralın yerine geçmiş olduğunu bilmek değildir. Böylesine acınacak bir biçimde her hanedanın soy kütüğünü kafasında toplayabilen kişi, boş sözlerden başka bir şey öğrenmiş sayılmaz.»

Fransız taşkömürü madenlerindeki bir grevde gösteri yapan kadınlar. Le Creusot'nun tablosu, 1870 (Paris, Ulusal Kitaplık). (Solda) 19. yüzyıl sonlarında makineleşmiş iplik fabrikası. Eğirme işinin otomatikleşmesiyle, verimliliği çoktan büyük ölçüde artmış bulunan dokuma sanayiinin girdi sorunu çözülmüş oldu ve böylece dokuma sanayiinde hammadde (pamuk), iki üretim basamağında da (iplik ve kumaş), duraksamasız olarak büyük tutarlarda işlenebildi. (sağ üst)
Brosley, Shropshire (İngiltere)de bir döküm evi. 18. yüzyıl sonu. (sağ alt)

Toplumsal Tarih, İnsanların Tarihi Her şeyi ön planda yer alanların davranışına bağlayan bu tür bir tarihin doyurucu olmadığını görmek güç olmasa gerektir. Asıl güç olan, olayları daha iyi açıklayabilecek bir tarihin nasıl olması gerektiğini belirlemektir. Bu konuda ilk dikkat edilmesi gereken nokta, tarihte baş rolü kimin oynadığı sorusuyla ilgili olarak «az sayıda kişiler»den çok «genel olarak

insanlar»la ilgilenmek gereğidir. Kuşkusuz böyle tek-sayıdan çoksayıya yalınkat bir geçiş sorunu çözmez. Açıkça görüleceği üzere «genel olarak insanlarla ilgilenmek» demek, anlamak istediğimiz yer ve zamanın insanlarını birbiri ardından incelemek anlamına gelemez, çünkü pek çok durumda buna olanak yoktur. Elimizdeki seçenek, onları toplu olarak, başka deyişle kurmuş oldukları toplum olarak incelemektir. Bundan dolayı, 'büyük kişiliklerin tarihi'nin karşısına çıkan tarih, kendisini doğrudan doğruya «toplumsal tarih» olarak nitelemektedir. Çok açıktır ki bizim aradığımız ve 20. yüzyılın ikinci yarısı insanları için ilginç ve anlamlı olabilecek tarihin nasıl yazılması gerektiği henüz belli de değildir.

Kendini «toplumsal tarih» olarak niteleyen kitapların pek çoğu ya geçmişin adetlerinin ve günlük yaşamının aşırı yalınkat betimlemesidir, ya da bundan da daha kötüsü, en yeni örneklerinden birini veren H.Perkins'in «toplumun toplum olarak tarihi, toplumsal yapının tüm değişik ve değişen dalları budakları içinde tarihi» deyiminin gösterdiği üzere, toplumbilimsel kalıpların (şablonların) kuru kuruya aktarılmasıyla sınırlı kalmaktadır.

Sık görülen bir başka «toplumsal tarih» anlayışı da yoksullar ve onların davranışlarıyla (toplumsal devinimler), özellikle işçiler ve sendikacılık devinimleri üzerine yapılan araştırmaları kapsamaktadır. Bu tür tarihin özelliği, tarihçilerin geleneksel tarih biliminde eleştirdikleri bir tutuma, yalnızca yöneticileri ve egemen sınıfı gözönünde bulundurma tutumuna karşı gösterdiği tepkiyle belirmektedir. Tepkileri, Bertolt Brecht'in bir şiirinde bize yönelttiği «Okuyan Bir İşçinin Soruları»ndaki yakınma türündedir:

> «Yedi kapılı Teb'i kim kurdu?
> Kitaplarda kıralların adları geçiyor.
> Kaya parçalarını kırallar mı taşıdı?»

Bu tarih türü, ilerde yeniden üzerinde duracağımız üzere, çok ilginç sonuçlar vermiş olmakla birlikte, geleneksel tarihin yetersizliklerini aşmak için araştırma konusunu değiştirmenin yeterli olmayacağı da belirtilmelidir. Gerçi bu konuyla uğraşanların çoğunluğu bunda ahlaki bir haklılık aramışlardır; böylece kendilerini, kurulu düzenin hizmetindeki tutucu bir dalın suç ortakları olarak görmüyorlar. Bu savunma geçerlidir ve inceleyicilerin işçi tarihi devinimine neden artan bir ilgi gösterdiklerini anlamamızı da sağlar. Gerçi za-

man zaman, tarihbilimciyi ilgilendiren ve onun bir çözüme kavuşturmasını gerektiren kuramsal sorunlara dalması için de gerekçe sağladığı olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan araştırmaların en büyük bölümünde, siyasal tarihin geleneksel yöntemleri aktarılmakla yetinilmektedir; yalnızca kişiler değişmekte, eski kitaplarda kırallara ve prenseslere ayrılan yer artık işçi devinimleri önderlerine verilmektedir; eskiden bir savaşın ya da andlaşmanın açıklanmasına ayrılan sayfalar, günümüzde artık grevlere ya da sendika toplantılarına ayrılmaktadır. Bu giysi değişikliği eski tarihi yeni tarih yapmaz: Bu tarih, von Calderon de la Barca'nın çağdaş giysilere bürünmüş bir ağlatısı (dram oyunu) gibidir. Bize göre bu yolla toplumun gerçek tarihini kurmaya olanak yoktur.

... geçmişten kurtulmanın bir yoludur, diye yazıyordu Goethe.

Bismarck ise tarihi basılı bir kâğıt parçası olarak görüyor ve onu paraya benzetiyordu. Saygıyla yaklaşılan, renkli basılmış bir kâğıt.

Para geleceği de yapıyor. Para biriktirmek de geleceğin üzücü yanından kurtulmanın bir yoludur.

Pfandbrief und Kommunalobligation

Meistgekaufte deutsche Wertpapiere – hoher Zinsertrag – schon ab 100 DM bei allen Banken und Sparkassen

Verbriefte Sicherheit

İpotek Senedi ve Belediye Tahvili
En Çok Satınalınan Alman Değerli Kâğıdı
Yüksek Faiz Getirisi – 100 Marktan Başlayarak–
Tüm Bankalarda ve Arttırım Sandıklarında

Senetli Güvence

İnsanların En Büyük Bölümünün Yaşamını Hangi Etkenler Belirlemiştir? Kitaplarında hiç yer vermedikleri «yığın»ların, yoksulların ön sırada bir yer tuttukları görüşünü onaylamayan akademik tarihçilerin sayısı yine de az değildir; bunlara göre kahramanlarının zaferlerinin ya da yıkılışlarının seyircileri, herbirinin temsil ettiği ideolojik ilkelere yandaş ya da karşıt olüşlarına bağlı olarak «halk» ya da «sürü» söz konusudur. Böylece tarihte bireyin payı denilen eski ve önemsiz sorunun yeniden ortaya atıldığını görüyoruz;

«Kuşkusuz tarih yazılı belgelerle yapılır. Ama yazılı belgeler yoksa, onlarsız da yapılabilir ve yapılmalıdır. Balı alınacak her zamanki çiçeklerin yokluğunda, tarihçinin zengin buluşları içinde ne varsa hepsi kullanılarak yapılmalıdır. Sözlerle de tarih yapılabilir. Resimlerle de. Toprak parçasıyla da, çatı kiremitiyle de. Tarla biçimleri ve yabın otlarla da. Ay tutulmasıyla da, at yularıyla da. Jeologların uzmanca taş-kanıtlarıyla da, kimyacının kılıçların madeni üzerine yaptığı araştırmalarla da. Bir sözcükle: İnsandan kalma olan, insana bağlı olan, insana yarayan, insanın dile getirdiği ve onun varlığını, uğraşlarını, zevklerini ve yaşam biçimlerini anlatan ne varsa, bunların hepsiyle tarih yapılabilir ve yapılmalıdır.»

LUCIEN FEBVRE

yeniden kahramanlarla yığınlar karşılaştırılıyor; burada yapay bir çıkmazın söz konusu olduğu, çünkü birey ile yığınların genellikle ayrı düzlemlerde davrandıkları farkedilmeksizin bu soru durmadan ortaya atılıyor. Yığınlar, toplumsal kümeler, her şeyden önce uzun süreli tarihsel değişimlerle ilgilidirler, bireyler ise somut bireysel olaylarla. Bunlar tıpkı, ancak birlikte ele alındığı zaman deniz suyunun niçin kara üzerinde hareket ettiğini anlamamızı sağlayan «suyun yükselişi» ve dalga ikilisi gibidir.

Bu iki düzey birbirine karıştırıldığında, eğer Kleopatra'nın burnu daha uzun olsaydı tüm tarihin akışı başka türlü olabilirdi diyen eski saçmalıklar yeniden ortaya çıkar. Oysa böyle önemsiz ve değersiz bir durumun etkileyemeyeceği kadar son derece çok sayıda etkence belirlenen çok yönlü ögeler söz konusudur. Azıcık daha uzun burunlu bir Kleopatra belki o zamanki Mısır'ın, hatta daha önemsiz bir ölçüde de olsa Roma'nın siyasal tarihinin akışını değiştirebilirdi. Ama bunun Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü, köleci ekonominin bunalımını ve feodal toplumun doğuşunu önleyebileceğini düşünmek

Japonya'da Osaka'da bir tranzistör yapımevinin kocaman işliği. Toplum bilimlerinde, pazara yönelik bir çalışma düzenini haklı göstermek düşüncesiyle, insanların iş etkinliklerini cansız nesnelere ilişkin doğa bilimleri bulgularının etkisi altında ele almak eğilimi bulunuyor.

Hindista'ta Bombay'ın kıyısındaki teneke mahalleler.

için insanın aklından zoru olması ve anlayışının pek kıt olması gerekir.

Öyleyse ilk bir geçici sonuç çıkarabiliriz: Tarihte baş rolü toplum içinde insan oynar. Devlet adamları, kahramanlar ve dahiler de, ama işçiler, çiftçiler ve yoksullar da içinde olmak üzere bir bütün olarak insanlardır söz konusu olan. Bireylerin ve üyesi oldukları toplumsal kümelerin tümü edimcidirler (aktör); sözünü ettiğimiz yeni tarihin

amacı, insanların en büyük çoğunluğunu ilgilendiren, onların yaşamına damgasını vuran ve yazgılarını belirleyen şeyi saptamak olmalıdır.

Öyleyse ikinci bir konuya geçebiliriz: tarih insan yaşamının hangi yanlarıyla ilgilenmelidir?

Tarih İnsan Davranışlarının Hangi Yönleriyle İlgilenmelidir? Geleneksel tarih siyasal yaşamı, savaşlar ya da uluslararası diplomatik ilşikiler biçiminde olsun, ulusal düzeyde de yönetim kurumları ve yasa-yapımındaki gelişim biçiminde olsun, insan yaşamının tam ortasına yerleştirirdi. Bu tarihin temel ögeleri savaşlar, yasalar ve antlaşmalardı. Voltaire, «Kıralların Tarihi» suçlamasının yanında, tarihçinin yalnızca siyasal ve askeri konularla uğraşmasına da saldırmıştır: «İki deniz arasında kanal açılması, Poussin'in bir yağlıboyası, güzel bir trajedi oyunu, tüm saray tutanaklarından ve askeri meydan-savaşı yazımlarından bin kat daha değerlidir.» diye yazmıştı.

Ama bu değer-yargısal eleştiriden doğan «kültür tarihi» de aynı ölçüde azınlıkta ve sınırlı kaldı, çünkü araştırdıkları kültür, yönetici sınıfın kültürüydü. En azından 19. yüzyılın ortalarına gelene değin insanların % 80-90'ı okur-yazar değilken, geçmişin toplumunu yazılı kültürü aracılığıyla nasıl anlayabiliriz? Bu yazılı kültürde, araştırmacının dikkatini herşeyden çok en küçük azınlığı oluşturan en üst katman çekmektedir. Bizim genellikle «halk sanatı», «halk edebiyatı» dediğimiz –ve sık sık da «halk tarafından» değil, «halk için» yapılmış anlamına gelen– şey, bizim bugün hâlâ var olduğu görülen ilkel kültürlere tepeden bakışımızı andırırcasına, ikinci sırada kalmaktadır. Öte yandan yönetici azınlığın bu kültür tarihi, genel olarak yalnızca bu kesimin verileriyle kendini sınırlamakta, toplumsal davranışların başka verilerine hiç başvurmamaktadır. Bir edebi yapıt kendinden öncekilerle, yani kendinden önce yazılmış olan ve yazarını etkilemiş olması olası bulunan yapıtlarla açıklanmakta; bilimsel düşünüşün özerk gelişiminin sonucu olan bir bilimsel kuram, daha önceki kuramların ürünü sayılmaktadır.

Bir Kültür ya da Düşünce Tarihinin Kapsamı Nedir? İnsanlığın «Düşünce Tarihi»ni yazdığını söyleyen ve tarihin «maddi tarih»ten, insanın yeryüzündeki yaşayış biçiminden, doğumdan, ölümden, var-olma savaşımından, daha adil bir dünya için savaştan, kısa-

cası insanın varoluşuyla ilgili ne varsa hepsinden tümden kopuk, yalnızca bilim, sanat ve din tarihi olması gerektiğini savunan George A. Sarton'unki gibi aşırı bir tutuma nasıl düşülebildiğini böylece anlıyoruz. Kimi araştırmacılar iyi niyetle de savaşlardan ve antlaşmalardan uzak durup kültürel olgulara yönelmiş olabilirler; ama bu yolun gerçek anlamda bir toplumsal tarihe ulaştıramayacağı çok açıktır. Eğer savaşçı fatihlere durmadan övgü düzenler ve yürürlükteki siyasal düzenin haklılığını savunanlarla mücadele edilecekse, bu yolda verilecek doğru yanıt, başkalarının bu fatihlerin neyi temsil ettiğini ve siyasal düzenin hangi somut çıkarlarını amaçladığını anlamalarına yardım edecek eleştirel bir araştırmaya girişmektir, yoksa sanat ve edebiyat için yakılan övgü-şarkılarının arkasına sığınmak değildir. Susmak da bir bakıma bir işbirliği biçimidir; bu bakımdan sanat tarihinin, temelde, içinde yaşadığı dünyayı anlamaya çalışan

Üçüncü Dünya denilen ülkelerde değişik üretim biçimleri bir arada bulunmaktadır; ancak temelde burada da kapitalist üretim egemendir. Geçmişin ulaşımının ve zenginliğinin simgesi olan deve, zengin sanayi toplumunun simgesi olan uçağın önünde.

Demiryolu, sanayi devrimi çağında sermaye birikiminin önemli bir ögesiydi. Yapımı için bir yandan çok sayıda işgücü ve hammadde gerekliydi; öte yandan kendisi, taşıma ekonomisi alanında önemli bir ilerleme idi.

ABD'de Buffalo'da bugünkü manevra istasyonu.

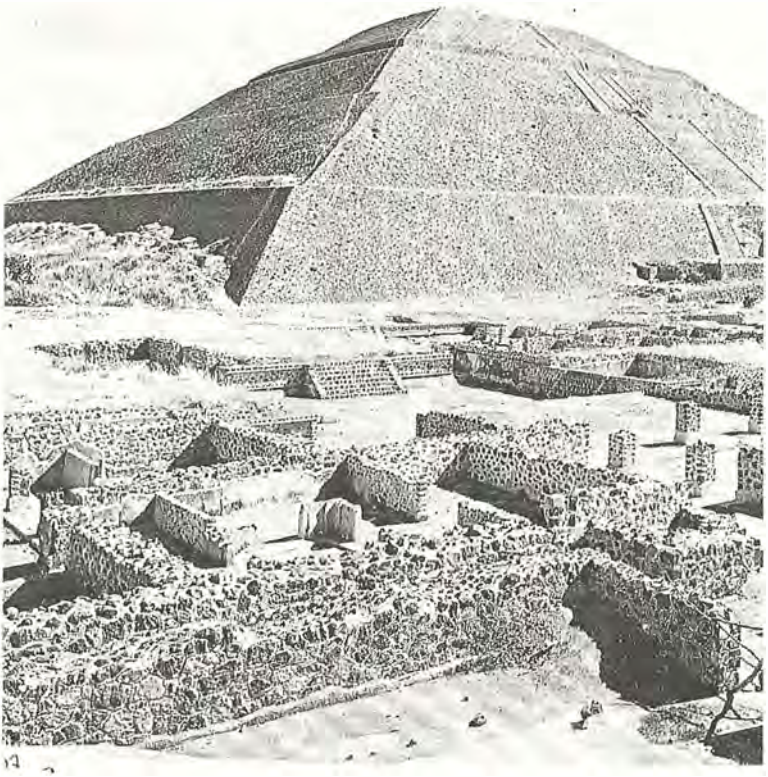
hiç kimseye geçerli bir yanıt veremeyen, bir küçük azınlığın ilgilendiği tutucu bir inceleme dalına dönüşmüş olması bizi şaşırtmamalıdır.

Buharın ve Makinelerin Tarihi Yeterli Olur mu? Ekonomik gelişmenin araştırılması daha ilginç görünüyor, çünkü burada insanların yeniden üretimi söz konusu olduğundan, bu araştırma alanı, onu siyasal ya da kültürel tarihten çok toplumsal tarih yapan şeyi, yani insanlığın bütünlüğünü kapsar. Ama iktisat tarihçileri, her türlü yenileşme olanağını yok eden kötülükler yaptılar. Ekonomik olaylarda payı olan insanları değil, bu olayları kendi başlarına ele aldılar. Böylece gerçek baş oyuncuları gözden yitiren ekonomi tarihi, sanki kendilerini yapan insanlardan ayırdedilebilirmiş gibi sanayi ve ticaretin, tarım ve bankaların gelişimini inceleme çabasına dönüştü. Sonuç olarak dünyayı değiştirdiğini söyledikleri buhara ve makinelere yakılmış şarkıları okuyan ve sanayileşme konusunda, ekonomik gelişmeyi sermaye, teknoloji ve pazarların varlığının sonucu olarak sunan, ama girişimci kârına da, işçi ücretleri ve işçilerin çalışma koşullarına da hemen hiç değinmeyen görkemli bir yorum getiren yığınla monografiler ortaya çıktı. Yakın bir tarihte Stefano Merli, ahlâki-siyasal tarih yandaşlarının sanayiin yapısıyla gelişimini incelemeye koyulduklarını, ama bununla içinde insanların bir sayıdan, bir

istatistiksel veriden başka birşey olarak görülmediği, tümüyle soyut bir etkinliği anladıklarını ve amaçlarının da kapitalist gelişmenin mantığını haklı göstermek ve ekonomi programlamasına daha baştan bir temel sağlamak olduğunu belirtmişti. Ekonomi tarihi anlayışı, arı bir kurama dönüşen ve siyasal, toplumsal etkenlerin bu kuramsal yapıda karışıklıklara yol açabilecek tüm ögelerini kendinden uzak tutan Ekonomi Kuramının gelişimi ile sıkı bir bağlantı içinde bulunmuştur. Kuşkusuz iktisat bilimcileri ikinci dünya savaşından sonra, dünyadaki yoksulluk sorunu karşısında, ekonominin bu dış etkenlerini yeniden göz önüne almak zorunda kalmışlardır. Bunu yaparken gördüler ya da yeniden gördüler ki, ekonomi bir toplumun içinde işlemektedir ve ondan ayrı tutulursa, anlaşılması olanaksızlaşır. Gelişmenin süregitmesini sağlamada dersler çıkarmak üzere dikkatlerini yeniden tarihe çevirdiler. Nitekim K. Griffith, «az-gelişmenin nedenlerini derinden kavrayabilmenin, ancak tarihsel güçleri, yani hem siyasal hem de ekonomik erkin nasıl kullanıldığını saptamakla olanaklı olduğunu» yazabilmiştir. Ekonomi kuramının bu çabalarına uygun olarak ekonomi tarihi de –daha doğru bir deyişle yalnız ekonomi tarihi olmasına olanak bulunmayan, tersine insanın tüm boyutlarına açık olması gereken tarih de– yeni bir yönetim benimsemek zorundadır.

İnsanlığın geçmişine bakmanın ve onu anlamanın bu yeni biçimine bir örnek, Pierre Vilar'ın «bütüncül tarih» (historia total) dediği şeydir. Burada söz konusu olan şeyin, toplumun gelişimini belirleyen bütün verilerin evrensel bir bileşimini yapmak olmadığını vurgulamak için «bütünleştirici tarih» demek daha uygun düşebilir; burada daha çok somut bir alan, bu karmaşık gerçeklik–bütünlüğünün (örneğin siyaset, ekonomi ya da kültürün araştırılmasının) belirli bir yanı söz konusu edilmekte ise de, insanlar ve onların toplumu üzerine daha yeterli bir görüşe daha kolaylıkla varabilmek için başka alanların verilerini de bu araştırmaya katmak gerekir. Örneğin siyaset ve ekonomi tarihinin, iki ayrı ve bir ölçüye değin birleşemez uzmanlık dalı olduğu kabul edilecek olursa, ekonomi ile siyasetin birbirlerini karşılıklı olarak ve çok sıkı bir biçimde gerekli kıldığı görmezlikten gelinmiş olur; sonuç olarak da, birbirinden ayrılmış her iki tarihin de ancak sınırlı bir erimi olabileceği ve ilgi alanındaki olgular için ancak son derece yalınkat açıklamalar getirebileceği görülmektedir. Çünkü bir insanı siyasal tutumuna, ekonomik etkinliğine

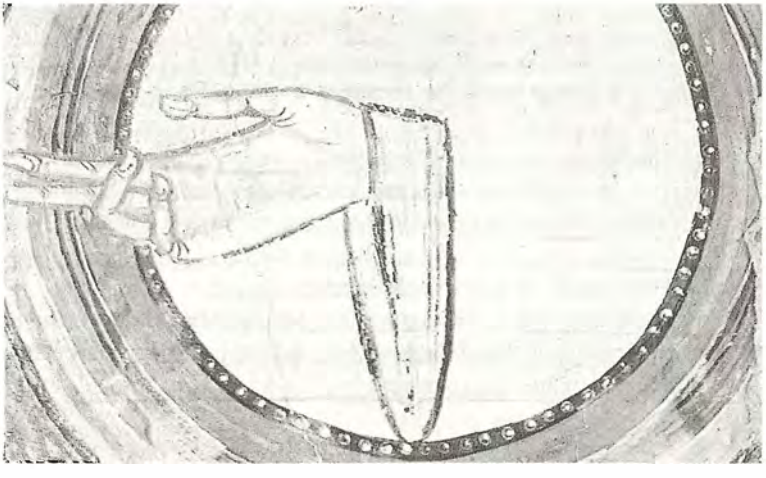
Tarihsel gelişimi biyolojik (ırksal) etkenler açısından görme yanlıları, aşağı ırktan saydıkları halkların ilerlemelerini açıklamaya sıra geldiğinde güçlük çekiyor ve edilgin yığınlar üzerinde tarihin sürükleyici gücü olan kimi seçkin azınlıklar uydurmak zorunda kalıyorlardı. Resimde İ.Ö. 3-6. yüzyıllarda kurulmuş olan Teotihuacan (Meksika) yıkıntıları ve Güneş Piramidi görülüyor.

ya da kültürel araçlarına göre değerlendiremeyiz; onu anlamak için, bu yönlerin her birini kendi başına ele alan (ya da olsa olsa siyaset yemeğine biraz ekonomi ya da kültür baharatı katan) geleneksel tarihe bel bağlayamayız: bunlar, insan toplumunun niçin ve nasıl geliştiğini anlamamıza yardım edemezler.

Ancak bu son söylenenlerde yeni bir sorun yatmaktadır: tarihsel gelişimin niçinini öğrenmeyi istemenin, tarihsel akışın nedenlerini, yasalarını araştırmanın doğru olup olmadığı sorunu.

Tarihte Belirleyici Nedenlerin Araştırılması Tarihsel olayların nedenleri araştırılabilir mi? Bu konuda görüşler birbirinden ayrılmaktadır.

Kimilerine göre, en sonunda tarihsel olayların içeriğini oluşturan insan edimlerinin arkasında çözülmesi olanaksız en içsel güdüler yatmaktadır ve tarihin akışı, tek tek edimcilerin (aktör) davranışlarının toplamından başka bir şey değildir. Eğer bir insanın davranışlarını öngörmek, onu evrensel bir neden-sonuç dizgesine göre açıklamak olanaksız ise -çünkü aynı dış uyarıcılara karşı değişik kişiler çok değişik tepkiler göstermektedirler-, binlerce bireyin davranışlarının kimi ortak nedenlerle açıklanabileceği nasıl düşünülebilir? Küçücük bir rastlantının bile belli bir anda bir kişinin yazgısını değiştirip tarihin akışını başka yöne çevirebildiğini ise bir yana bırakıyoruz. 1918 yılı Ekim ayının 13'ünü 14'üne bağlayan gece, Ypres yakınlarındaki Werwick'de İngiliz askerlerinin Alman birliklerine karşı giriştikleri zehirli gaz saldırısı sırasında Onbaşı Adolf Hitler geçici olarak kör olmuştu. Eğer Hitler saldırı sırasında zehirli gazın kendisini öldüreceği bir yerde bulunsaydı ne olurdu? Nazizm birbaşka kişinin önderliğinde yine aynı başarıyı elde eder miydi? O kişi Almanya'da erk yerine gelir miydi? Bu sorulara olumsuz yanıt verdiğimizi düşünelim: o zaman 2. Dünya Savaşı çıkar mıydı? Özgürce düş kurmak ve bir rastlantının önemli bir oluşumu değiştirmesi durumunda neler olabileceğini tasarlamak roman yazarlarının hoşuna gider: örneğin Napolyon Waterloo savaşını kazansaydı ne olurdu? Bu tür hevesli çabalar, yalnızca toplumun gelişimini belirleyen et-

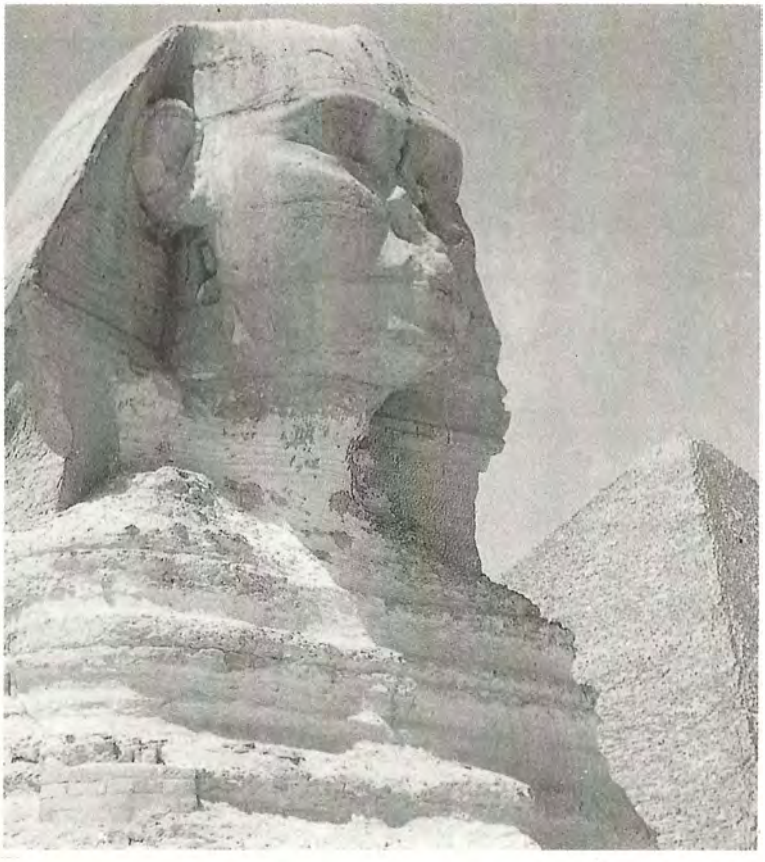

İnsanın coğrafyasal çevrece etkilendiğini kabul eden jeopolitik okuluna karşı, Lucien Febvre her iki tür etken (coğrafya ve insan etkenleri) arasında karşılıklı etkileşim olduğu, ayrıca insanlararası ilişkilerin de araştırılması gerektiği önerisini yaptı.

«Tanrının Eli», insanın tasarım gücünü aşan yazgısının belirlenişinin simgesi.

kenler konusundaki bilgisizliğin sonucudur.

Bundan iki yüz yılı aşkın bir zaman önce, daha çok Montesquieu diye bilinen Charles Louis de Secondat (1689-1755), bu tür yanlış yargılara doğru ışık serpen şu sözleri yazmıştı: «Tarihin akışını rastlantı belirlemez. Her devlette, onun doğuşuna, varlığını sürdürmesine ve yıkılışına yol açan genel nitelikte maddi ve manevi nedenler vardır. Bütün rastlantılar bu nedenlere bağımlıdır; eğer bir meydan savaşı, bir devletin yıkılmasına tek başına neden olmuşsa, bu ancak o devleti bir tek savaşla yıkılacak duruma getirmiş olan genel bir nedenın bulunmasıyla açıklanabilir: kısacası, bütün bireysel etkenler, ana gidiş doğrultusunda yer alırlar.» Eğer tarihte birbirine belli bir biçimde bağlanan nedenler ve sonuçlar ayırdedilemeseydi, eğer

Genellikle 'bir kıralın ya da bir kahramanın adıyla bilinen büyük mimarlık yapıtlarının arkasında, tarihin gerçek yapıcısı olan binlerce insanın anlatmakla bitmez emeği yatmaktadır. Resim Mısır'da Gizeh Sfenksi ve Keops Piramidini gösteriyor. (Örneğin bu piramit, İ.Ö. 2600 yılında çekim hayvanı ve tekerlek olmadan çalışan insanlarca yapılmıştır: iki milyonu aşkın taş kütlesinden kuruludur.)

her şey öngörülmesi olanaksız her türden rastlantılara bağımlı olabilseydi, o zaman tarihçinin rolü, anlamaya ya da açıklamaya çalışmaksızın, Gabriel Bonnot de Mably'nin (1709-1785) deyimiyle «olayları üstüste yığmak ve onları yazgıya bağlayarak anlatmaktan» ibaret kalırdı. Bu tarih anlayışını reddeden ve tarihin görevinin «olayların nedenlerini ve onların birbirine bağlanışını ortaya koymak» oldu-

ğunu savunan da aynı kişidir. Genel olarak denilebilir ki, sorumluluk bilinci olan bütün tarihçiler, insanlık tarihinin gelişimini açıklayan genel nedenler bulunduğunu oybirliği ile kabul etmektedirler. Görüş ayrılıkları, bu nedenlerin niteliği konusundadır.

«İnsan Düşünür-Tanrı Yön Verir» «Yazgıcı görüş» yandaşlarına göre olaylar, «tanrısal yazgının gizli düzenine» bağımlıdır. Fransız rahip Bossuet (1627-1704), insanın yazgısını rastlantı ya da talihin etkilediğini reddediyor ve şunları yazıyordu: «Tanrı, göklerin en üstünden, her krallığın dizginlerini ellerinde tutar; bütün yürekler O'nun elindedir: üzüntüleri dizginleyen de, onlara meydan açan da O'dur; insanoğlunun bilinen biçimde davranışının belirleyicisi de O'dur.» Bizim rastlantı ya da talih olarak nitelediğimiz şey Leopold von Ranke (1795-1886) için doğrudan doğruya «Tanrının parmağı» dır: O'nun yaptığının bize rastlantı olarak görünmesi, bizim O'nda saklı bulunan mantığı anlayacak yeterlikte olmamamızdan dolayıdır. İnsanın kavrama yeteneğinin ötesindeki etkenlere baş yeri veren böyle bir anlayış her türlü bilimi olanaksız kılar; çünkü tanrısal edimleri kavramamıza olanak yoksa, «Tanrının parmağı»nın herhangi bir zaman bir gezegenin yörüngesini ya da bir metalin erime noktasını değiştirmeyeceğine nasıl güvenebiliriz?

Başka tarihçiler yalın ve kapsamlı açıklamayı, insan yaşamını somut ve ortaya konması kolay bir etkenin koşullandırdığını kabul etmekte buldular. Bu belirleyicilik üzerine yapılacak bir inceleme, en renkli tasarımlara ulaştırabilir. Bundan dolayı yalnızca üzerinde en çok durulan etkenlere değinmek ve tarihçiler arasında en büyük etkide bulunmuş olan akımları anmakla yetineceğiz.

Tarihin Belirleyicileri Olarak İklim ve Toprak Coğrafyasal etkenlerde –coğrafyasal yer, doğal kaynakların varlığı ve her şeyden çok da iklim etkenlerinde– tarihsel olayların akışını açıklayacak anahtarı arayanlar çok olmuştur. Bunlar içinde en çok bilineni, insanlarla üzerinde yaşadıkları toprak arasında yazgısal bir ilişki bulunduğunu öne süren Alman Jeopolitik Okulu olmuştur. Friedrich Ratzel (1844-1904), «Bir halk, kendisine yazgısının vermiş olduğu bir toprakta yaşamalı, orada ölmeli ve onun yasalarına katlanmalıdır» diyordu. Günümüzde aşırı biçimleri tarih bilimcilerinin pek büyük çoğunluğunca reddedilen, bununla birlikte az ya da çok örtülü bir

İkinci Dünya Savaşı sırasında işgal altındaki Fransa'da, Fransızları Nazi Almanyasında çalışmaya çağıran bir yaymaca asısı. (ALMANYA'DA ÇALIŞIYORUM –Nöbet için, ailem için, Fransa için– BENİM GİBİ YAP!).

biçimde, geçmişin olaylarını açıklama yolundaki bir çok öneride yer alan jeopolitik anlayışın odak ögesi, işte bu «yasalarına katlanma», düşüncesidir. Bize coğrafyasal çevrenin insanı etkilediği gösterilmek istendiğinde, az ya da çok saklı bir belirleyici açıklama önerisi karşısında olduğumuz kuşkusunu hemen duymalıyız. Lucien Febvre (1878-1956), bu konuya yaklaşmanın doğru yolu ve yordamının, toprağın ve ülkenin insanlar üzerindeki etkisini sormak olmayıp, «insan toplumlarının coğrafyasal çevreyle ilişkilerinin nasıl olduğunu» bulmaya çalışmak olduğunu söylüyor.

Tarihsel gelişimin tüm gizlerini aydınlattıklarını öne süren açıklamalarda her şeyden önce iklim üzerinde durulmaktadır. Ellsworth Huntington (1876-1947), bilimsel gibi görünen bir kitapta, tarihsel olayların doğrudan doğruya siklonların yer değiştirişini izlediğini göstermeye çalışmıştır; bunların atmosfere ozon getirdiğini ve böylece insanları etkinlikte bulunmaya yönelttiğini öne sürüyordu. O'na göre siklonların yol açtığı atmosferdeki elektriklenmeden ve ozon dalgalarından «Marco Polo ve yurttaşlarının girişim ruhu», hatta Röne-

Doğa bilimleri sık sık, bir ırkın üstünlüğü, bir başka ırkın aşağılığı kuramlarını kanıtlamak amacı ile kullanılmıştır. Tarih bilimi, tarihsel gelişimin açıklamasını durmadan «biyolojik» –ırksal– etkenlerde aramıştır. Çağımızda açık ırkçılığın en korkunç örnekleri, Üçüncü Rayhın Yahudi soykırımı, ABD'de renklilere ve özellikle kara-derililere karşı ırk-ayrımı ve Güney Afrika'nın Apertheid (ırk eşitsizliği) politikasıdır. Irkın yüceltilmesi, Eski Çağda Yunan heykelinde anlatımını bulmuştur.

sans devinimi doğmuştur, denilebilirdi. Başkaları da ekonomik etkinliklerin akışını, örneğin kalkınma ve bunalım aşamalarını, güneşteki lekeler ve bunların ürün üzerine etkisi ile açıklamaya kalkışmışlardır. 17. yüzyılda İspanya'nın çöküşünü artan kuraklık nedenine bağlayanlar olmuştur. Sanki ciddi bir şeymiş görüntüsünü vermek için zaman zaman sayısal bir temel üzerine kurulan bu tür kuruntular büyüteç altına alındığında, balon hemen sönmektedir. Bugün yapabildiğimiz şey, bir yerin iklim koşulları, her şeyden önce de yağış ve güneş durumu ile ürün tutarı arasındaki ilişkiyi gözlemektir. Bu ise, tüm tarihi iklim temeli üzerinde açıklamaya kuşkusuz yetmez.

Irk Kuramları Bunlar da tarihsel gelişimin etkenlerini bir biyolojik etken olan «ırk»ta aramışlardır. Her insan ırkının davranış olanaklarını belirleyen kendine özgü zihinsel nitelikleri bulunduğunu öne sürerler. Bu niteliklerin birbirinden farklı olduğunu ve bu farktan dolayı belli ırkların başka ırklara üstün geldiğini savunurlar.

Üstün ırk –kural olarak görüş sahibinin içinde yer aldığı ırk–, öbürlerine egemen olmak üzere yaratılmıştır. 18. yüzyıl başlarında, Fransa'nın Ancien Régime zamanındaki toplum yapısı ırkçı bir varsayımla açıklanmak istenmiştir: Soylular sınıfı, eski Frankların soyundan gelenlerden kuruludur, oysa nüfusun geri kalan bölümü, zihinsel yeteneklerinin daha düşük olduğu kabul edilen Kelt kökenlidir. Irkların eşitsizliği üzerine ilk genel kuramın sahibi de bir Fransız olan Joseph Arthur Gobineau'dur (1816-1882). Bu kurama göre ırklar merdiveninin en yüksek basamağında, insan yetkinliğinin en yüksek gerçekleşme noktasında, daha sonra İngiliz ve Alman kuramlaştırmalarında yavaş yavaş sarışın, mavi gözlü Tötonlara yerini bırakacak olan Kuzey-Batı Avrupalılar yer almaktadır. Ama tarih, insanı kızdıracak bir biçimde, büyük siyasal ve kültürel başarıların cermen yaşam alanı dışında gerçekleştiğini gösteriyordu. Öyleyse bu geri-

1917 yılında, sosyalist bir toplumun koşullarını yaratmak için eski Çarlık Rusya'sının feodal düzenini yıkan Ekim Devrimi yılında, Moskova'nın Kızıl Meydanı'nda askerler.

1905'te Peterburg sokaklarında «Kanlı Pazar» – Çardan yardım rica eden bu barışçıl gösterinin askerler tarafından bastırılması, ilk Rus devrimine yol açtı.

zekâlı, edilgin, esmer tenli ve kara gözlü yığınlar içinde üstünlük kuran ve övgüye değer olduğu öne sürülen ne varsa hepsini üreten bir cermen azınlığı bulmak gerekiyordu: Roma imparatorluğunun genişlemesi, Mısırlıların piramitleri ya da Amerika'nın Kolombus'un bulmasından önceki büyük kültürleri.

Irkçılık, köleliğin ve sömürgeciliğin savunmasına hizmet etti. R. Kipling'in (1865-1936) söylediği gibi, beyaz adam renkli doğanları uygarlaştırmak ve mutlu kılmak gibi yorucu bir işi üstlendiğine göre, onların da çalışmalarıyla beyaz adamı desteklemeleri gerektiği apaçık bir şeydir. Irkçı görüşler en güçlü gelişimlerini, dünyaya egemen olması gerektiği inancıyla ve sanatı geliştirmek gibi övgüye-

değer bir niyetle, dünyayı kendisiyle yarışan başka ırklardan temizlemeye koyulan cermenlerin övüldüğü Almanya'da gösterdiler. Aşağı halklarca yenilgiye uğratılan bu *Efendiler*in yıkımlı sonu, bu tür öğretileri susturmuş görünüyor. Ama bugün de Avrupa ve Amerika okullarında çocuklara öğretilen tarih yorumları, ırkçılığın çok derin izlerini taşıyor. Bu tarih asıl olarak beyaz insanın tarihini anlatmakta, geri kalanlara ise yalnızca birer istatistik rolü tanımaktadır. İnsanlığın kültürünün Eski Yunanistan'da ortaya çıktığı ve Avrupa'da geliştiği kanısını vermekte ve temel önemdeki kimi olguları, örneğin basımcılığı, barutu, pusulayı, mekanik saati, at üzengisi ve koşum takımını, su bendlerini ve daha bir çok temel önem taşıyan gelişmeleri Çinlilere borçlu olduğumuzu açıkça «unutmaktadır». Bizim tarih kitaplarımızın pek çoğunda, örneğin Fransa'nın, küçük müslüman krallıkların korsanlığından kendini korumak için Cezayir'i işgal ettiği yazılır, ama bu Kuzey Afrika krallıklarının da, normal ticaret yapmalarını engelleyen Avrupalı korsanların saldırısı altında kalıp kendilerini korsanlığa verdikleri unutulur.

Ekonomici Görüş Bir çokları da insan davranışlarını yalnızca ekonomik ögelerin etkisiyle açıklamaya çalışmışlardır. Ancak, ekonomik güdülerin insan davranışlarını doğrudan bir biçimde etkile-

1940'ta Fransız ve İngiliz Birliklerinin, Alman birlikleri karşısında, kuzey Fransa'daki Dünkirchen'den İngiltere'ye çekilişleri.

diğini öne süren bir «Ekonomici» görüşün, ekonomi ile insan arasında bir dizi ara organların bulunduğunu söyleyen tarihsel maddecilikle karıştırılmaması gerektiği belirtilmelidir. Ekonomici Okul ABD'de çok büyük önem kazanmış, Edwin R. Seligman (1861-1934) «tarihte en büyük önem taşıyan etken, ekonomi etkenidir» diye yazmıştır; ama kendisi aynı zamanda Marksizme de karşı çıkmıştır. Bu akımın en ünlü temsilcisi, *Amerikan Anayasasının Ekonomik Bir Yorumu* (1913) adlı kitabı ile ABD'de kamuoyunu heyecanlandıran Charles A. Beard olmuştur. Kendisi bu kitapta, anayasayı yapan «yurdun babaları»nın, bu anayasayı kendi çıkarlarını –özellikle mülkiyet haklarını– halk çoğunluğunun saldırısına karşı korumak amacıyla kullanmak isteyen yukarı sınıftan insanlar olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Kendisi, «ölmüş yurtseverlerin mezarını kirleten bir çakal» olarak eleştirilince, politikacıların hangi güdülerin etkisi altında davrandıklarını bildiğini, çünkü onları İndiana'da Liberal Parti üyesi ve varlıklı bir toprak sahibi olan babasının evindeki toplantılarda özel konuşmalarında gözlemlemiş olduğunu açıklamıştır. Genellikle sanılanın tam tersine ekonomici görüş, hiç de sol eğilimli tarihçilerin tanıtıcı niteliği olmayıp, daha çok tutucu toplumbilimciler arasında yaygındır. Örneğin Başkan Kennedy ve Johnson'un danışmanı olan ve «toplumsal gerginlikleri» buğday fiyatları ve ticaret yaşamının işleyişiyle açıklamak isteyen Walt W. Rostow (1916) bunlardan biridir; kendisi, Birinci Dünya Savaşı on yıl sonra başlamış olsaydı Rus Devriminin önlenebileceğini, çünkü o zamana değin Rusya'nın sanayileşmesinin, ülkeyi devrim hastalığına karşı bağışıklığa kavuşturacak ölçüde ilerlemiş olacağını da öne sürmüştür. Ancak, sanayinin gelişimiyle hiçbir ilgisi olmaksızın pek büyük ölçüde Çarlığın yıkılmasına götüren bir çok nedenler bulunduğunu unutmuştur.

Tarihi başat bir ögenin etkisine bağlama yolundaki kapsamlı açıklama çabaları, günümüzde pek makbul tutulmuyor. Ancak bu yalınkat belirleyicilik görüşlerinden daha da tehlikeli olup, daha karmaşık görünüşlü başka yorum biçimleri de vardır. Tarihte her kapıyı kolayca açabilecek bir maymuncuk olduğunu öne süren tarihsel biçimbilimi kastediyorum.

Biçimbilimciler: Spengler ve Toynbee Tarihsel biçimbilimi ortaya atanlar geçmişte büyük, yinelenen düzenlilikler, durmadan yeniden başlayan döngüler aramışlar, bunları bilmenin yalnız geçmi-

Isaac Soyer'in yağlıboyası: «İşsizlik». İki dünya savaşı arasındaki Ekonomik Bunalım döneminde bir Amerikan İş Bulma Bürosunda kazançsız kalmış işçiler.

şi anlamamızı sağlamakla kalmayıp geleceği de öngörmemize olanak vereceğini, çünkü bir tarihsel döngünün hangi noktasında bulunduğumuzu bilirsek, geçmişteki döngülerin benzer aşamalarındaki olayların akışıyla karşılaştırmalar yapabileceğimizi ve böylece içinde bulunulan döngünün bitimine değin neler olacağını önceden bilebileceğimizi öne sürmüşlerdir. Tarihin biçimbilimsel yorumunu yapma yolunda böyle çabalar çok olmuştur, ancak biz burada yalnızca en geniş ölçüde sözü edilmiş olan iki tanesine değineceğiz: Spengler'in ve Toynbee'nin biçimbilimleri.

Alman Oswald Spengler (1880-1936), 1922'de çok önemli bir başarı elde eden görkemli bir kitap yayınladı: **Batı'nın Çöküşü** (Der Untergang des Abendlandes). Spengler, Yeni-Kantçı düşüncelere

katılıp, tarih yazımında, kendine özgü belli yasalara uyarak çalışan bilimlerden farklı olarak, sezgiden yararlanmak gerektiğine inandı. Gerçekliğin biçim açısından incelendiğinde ortaya çıkan işlevlerini karşılaştırma temeli üzerinde nedensellik ilişkileri arayan ve yasalar ortaya koyan doğa bilimlerindeki biçimbilimin karşısına, Spengler, aynı şeyi yapan, ancak çalışma yöntemleri olarak «gözlem, karşılaştırma, doğrudan içsel (ya da kesin) bilgi (yakin bilgisi), aklın doğru tasarlama gücü» yollarını kullanan tarihbiçimbilimini koydu.

Önyargı ve yantutucu düşünce yanılgılara götüreceğinden, gözlemler binlerce yıllık ufuk üzerinde yapılmalı ve yantutmamanın güvencesi olmak üzere gözlemci ile gözlemlenen arasına bir aralık koymalı, deniyordu. Her biri kendi başına, özel, yinelenmez gibi görünen kültürlerin yanyanalığını ve birbiri ardından gelişini uzaktan izlediğimizde, doğabilimcinin bilimin ortaklaşa yöntemleriyle değişik bitki ya da hayvanların organlarını karşılaştırdığında olduğu gibi, kültürlerin birbirininkiyle karşılaştırılabilecek gelişme dönemleri bulunduğunu görebileceğimiz söyleniyodu. Böylece Spengler bizi, kolay olduğu kadar heyecanlandırıcı da olan bir benzetmeler oyununa götürdü. Karşılaştırılacak olan ögeler, binlerce yıllık döngüler içinde oluşan, gelişen ve başkalarına karışan kültürlerdir. Örneğin bugün içinde yaşadığımız Batı kültürü, bugün içine düştüğü çöküşün anlaşılabilmesi ve onu bekleyen yazgının ne olduğunun öğrenilebilmesi amacıyla başka, daha eski kültürlerle (Mısır, Babil, Hint, Çin, Antik, Meksika) karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Böylesine değersiz bir düşüncenin başarısını nasıl açıklamalı? Herşeyden önce anımsatmak gerekir ki Spengler, uygarlığın çöküşünü bunalımlar içinde sarsılan bir Almanya'da öngörmüştür. Kendisinin Nasyonal Sosyalist Partiye üye olması ve Nazilerin O'nu, iktidara geldikten sonra bu peygamberin, bu yaklaşan yıkım habercisinin yollarının önünde engel olduğunu görüp, ölümüne dek unutulmaya terkederek kendisinden kurtuluncaya değin simgeleştirmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Spengler ayrıca, tarihi tarih bilgiçlerinden –bu kuru bilgiçlikten– de kurtarmaya ve onu betimleyici bir üslupla sokaktaki adamın hizmetine sunmaya, böylece önceden zahmetli incelemeler ve araştırmalar yapmak zorunda kalmaksızın kendi deneyimlerini, karşılaştırmalarını, buluşlarını yapmasını olanaklı kılmaya da hizmet etmiştir. Napolyon ve İskender'in, Eflatun ve Laplace'ın, İyon ve Barok sanatının vb. kendi dönemlerinde birbirinin

uyumlu karşılıkları olduğunu gösteren Spengler'den esinlenen okuyucu, artık kendi karşılaştırmalarını ortaya koyabiliyor ve tarihi doğrudan doğruya kendisi yeniden yorumlayabiliyordu.

Spengler'den farklı olan birisi ise, O'nun ulaşamadığı, meslekten tarihçi olan ve yapıtıyla bu mesleğe büyük saygı kazandıran, düşlerini akademik çevrelerde duyuran Arnold J. Toynbee'dir (1889-1975). O'na göre tarih ulusları ya da dönemleri araştırmak yerine, «toplumlar»la uğraşmalıdır. Peki bu kavram tam olarak neyi anlatıyor? Toynbee'nin «toplumlar»ı gerçekte uygarlıklar demekti ve kendisi tarihin akışı içinde bunlardan kendini gerçekleştirip yaşamını bitirmiş 21 tane, erken ölmüş 3 tane ve duraklama durumunda bulunan 5 tane ayırdetmiştir. Her toplum ya da uygarlıkta aynı dönemler ya da aşamalar saptanabilir: 1. her kargaşa ve gerilim döneminin ardından bir evrensel imparatorluk kurulur; 2. bu evrensel devlet yıkıldığında ve o uygarlık yaşama gücünü yitirdiğinde, içerden bir ayaktakımı (proleterya) bir «tarikat» kurar ve daha geniş bir dış ayaktakımı da yaban halkların oraya göç etmesine yol açar. Bu Klasik Eski Çağ Tarihi uzmanının, modelini Roma'nın gelişimine dayandırdığını, kavramlarıyla açıklamalarının önemli bir bölümünü ondan çıkardığını tahmin etmek güç değildir. Toplumları bu yola yönelten itici güç nedir? Her toplumun iç güçlerini harekete geçiren ve geliştiren yenilmesi gerek-

Tarihin döngüler içinde akıştığına, geçmişin yeniden geri geleceğine ve değişik zaman ve toplumlara aktarılabileceğine inanan tarih bilimcileri, Kanıt-model olmak üzere Roma İmparatorluğunun doğuşu, gelişimi ve çöküşünü kullanmışlardır. (Resimde Roma'da Kollosseum). Bu anlayışa göre yığınlar, kendilerini zamanlarının bireysel örneklerine göre uyarlarlar.

Tayland'da Ayyuttaya'da Uyuyan Buda heykeli.

li güçlüklerin ve onları yenme dürtüsünün etkisidir. Ancak bu uyarı ve tepki ikileminde uyarının, tepkide bulunma yeteneği ile sağlam bir denge içinde bulunması da gereklidir. Eğer engeller aşılamayacak ölçüde çok ve güç engeller ise, bu durum erken bir yokoluşa götürebilir. Eğer güçlükle kaldırılabilecek sınırlar içinde ise, bu durum Polinezyalılarda ya da Eskimolarda olduğu gibi toplumsal gelişimi engeller ya da toplumu duraklatır.

Kuşkusuz bu durumlar toplumsal ya da topluluğa özgü süreçler olarak düşünülmemelidir. Uygarlıkların gelişimi, tek tük ya da küçük yaratıcı azınlıkların ürünü olup, geri kalan çoğunluk onları yansılama ya da benzeşme *(mimesis)* yoluyla izlemektedir. Yaratıcı birey kendini dünyadan çekmekte, bu kendine kapanışta kişisel bir aydınlanmaya ulaşmakta ve sonra herkesi aydınlatmak üzere geri dönmekte-

dir (Aziz Paul ya da Aziz Benedict, Buda ya da Muhammed, Dante ya da Makyavel, vb.). Toplumlar duraklamaya girdiler mi, egemen azınlığa uyulmaz olur. O zaman onlar inandırma gücünün yerine şiddeti, zorlamayı koyar, eskiden yandaşları ve öğrencileri olanlardan kendilerini koparır ve kendilerine düşman düşüncede, başkaldırıcı bir proletaryanın ortaya çıkmasına yol açarlar. Egemen azınlığın artık taş gibi kaskatı kesilmiş evrensel devletine karşı, azınlık bir dünya dini ortaya çıkarır. Yaratıcı atılımlar yapabildiği sürece kendileri de o evrensel devletin etkisi altında bulunan komşu halklar, bu yaratıcılık yiter yitmez ona karşı düşmanca bir tutum takınır ve bir saldırıya hazırlanmak amacıyla silahlanırlar. Böylece imparatorluğun içerden ve dışardan gelen saldırılarla yavaş yavaş çöküp parçalanması tamamlanmış olur. Bir toplumun yaşam döngüsü son bulur, bir başkasının yükselişi için gerekli olan koşullar ortaya çıkmaya başlar.

Yalnızca dış görünüşlerdeki benzerlikler ve son derece yalınkat

koşutluklar temeline dayandırılan bu biçimbilimsel önermeleri, bu büyük kuramsal yapıları, her şeyden önce ekonomi tarihinde son derece sık kullanılan ve çok önemli sorunların çözümüne katkıda bulunan modellerle karıştırmamalıdır. Aslında bir model de gerçeğin yalınkat bir biçimde sunuluşudur, ama bu yalınkatlaştırma bilimsel ölçülere göre tasarlanmıştır ve geçerliliği kanıtlanabilir ve sınanabilir.

Tarihte Nesnellik Olanaklı Mıdır? Genellikle paylaşılan tarih anlayışının kuşkuya yol açan, yanlış yanlarını ortaya koymaya ayrılan bu birinci bölümün sonuna varmadan önce, bir başka temel sorundan daha, açıkçası tarihçinin çalışmasının geçerliliği sorunundan da söz etmek gerekir. Bununla, insanlığın geçmişini nesnel olarak tanımaya olanak bulunup bulunmadığının tartışılmasını anlatmak istiyorum.

Tarihçi, geçmişin tüm verilerini açıklamaya, kendisi için olanaklı olsa bile onları öğrenmeğe çaba gösteremez. Bir kentin bir günlük yaşamında olanları bile, bırakınız açıklamayı, betimlemeğe de tüm bir çalışma yaşamı yetmez. Tarihçi, bildiği ya da bilebileceği çok sayıdaki veriler içinden, kendisine göre temel önem taşıyan sorunlara ya

Paris halkının 14 Temmuz 1789 günü siyasal tutukevi Bastille'e saldırarak ele geçirmesi, Fransız Devriminin ve Ancien Régime'in çözülüşüyle yerine kentsoylu demokrasinin kuruluşunun simgesi sayılır. (Solda)
Fransa'da 8 Ekim 1793'de Paris'te Cumhuriyetin ilânı ve kırallık simgesinin yakılması (Yağlıboya P.A. Demachy'nin). (Altta)

da görüşlere bir yorum getirebilmek bakımından anlamlı olanlarını seçmek zorundadır. Kuşkusuz bu seçme süreci tehlikelidir, çünkü gerçekliğin bozulmasına götürebilir. Olgular içinden belli doğrultuda bir seçim yaparak hoşuna gidecek bir yorum oluşturabileceğine kuşku yoktur. Örneğin Fransız Devrimini araştırırken, bize bu devinimi insanlığın ilerleyişinin belirleyici bir köşe taşı olarak ya da bir yıkım gibi sunması için, düzenli bir biçimde olguların olumlu ya da olumsuzlarını seçmesi yeterlidir. Bilerek yan tutmayıp elinden geldiğince nesnel davranmak istediğinde bile, geçmişin olgularını anlayıp açıklama yeteneği, içinde yaşadığı topluma ilişkin anlayışından, siyasal ve düşünyapısal (ideolojik) tutumlarından etkilenir.

Tarihsel yorumların apaçık göreliliğinin güzel bir kanıtı, aynı olgu üzerinde görüşlerin çok değişik oluşudur. Örneğin Fransız Devrimine yol açan nedenlerin çözümlenişini ele alalım. Bu konuda yüz yıldan az bir zaman içinde yapılan yorumlar olağanüstü değişkenlik göstermiştir. **Histoire de la révolution française**'ini (Fransız Devriminin Tarihi) 1847-1853 yılları arasında yazan Fransız tarihçisi Jules

Ch. L. Muller'in «Yıldırma (terreur) kurbanlarına son çağrı»sı. (Versailles Müzesi, Paris).

17 Haziran'da Paris'te Ulusal Meclis'in toplanması ve 20 Haziran'da «anayasa tanınıncaya değin hiçbir zaman ayrılmamak» (Ulusal Meclis Başkanı Bailly) ve «ölüm dışında hiçbir nedenle geri çekilmemek» (Mirabeau) yolundaki Balo Binası Andının içilmesiyle 1789 Fransız Devrimi başladı.

Michelet (1798-1874)'ye göre, halkın, baskı ve açlıktan sorumlu tuttuğu adaletsiz bir toplumsal örgütlenişe karşı silahlı ayaklanmaya geçmesinin belirleyici nedeni, korkunç boyutlardaki yoksulluktu.

Histoire socialiste de la Révolution française'i (Fransız Devriminin Sosyalist Tarihi) 20. yüzyılın başlarında yayınlanan Jean Jaurès'e göre ise asıl neden halkın yoksulluğu değil, erki paylaşmak ve hem Fransa'nın ekonomik gelişimini, hem de böylece kendisinin yükselişini engelleyen kısıtlamalardan kurtulmak isteyen kentsoylu sınıfın varsıllığıydı.

Karmaşık Gerçekliğin Bir Parçası Olarak Çelişkili Tarih Yorumları Michelet ve Jaurès'inki gibi böylesine değişik görüşlerin

birbirini dışlaması gerektiği ve aynı olay üzerine iki büyük tarihçinin böylesine çelişik yargılarda bulunabilmiş olmalarının, ancak izledikleri araştırma yöntemlerinin kuşkulu niteliğini ön plana çıkaracağı düşünülecektir. Ancak bu düşünüş doğru değildir. Daha sonra yapılan kimi araştırmaların kanıtlayabildiği üzere, görünüşteki çıkmaz hiç de kalıcı olmamıştır.

Jaurès'in öğrencisi olan Ernest Labrousse, 1932 ve 1944 yıllarında, 18. yüzyıl Fransız ekonomisi ve toplumu üzerine yayınladığı büyük yapıtların her ikisinde de, yalnız öğretmeninin değil, Michelet'nin de haklı olduğu sonucuna varmıştır: onların önerilerinin birbirini dışlamayıp, tersine tamamladığı sonucuna. Fiyatlar ve ücretler, gelirler ve kazançlar üzerine yaptığı bir araştırma sonunda Labrousse, Devrimden hemen önce Fransız ekonomisi üzerinde ağırlığını duyuran koşulların, büyük ölçüde bu ögelerin dizginlerinin boşalmış olmasının sonucu olduğuna işaret etmiştir. «Elverişsiz bir topludurum (conjoncture) kentsoylularla proletaryayı aynı karşıtlık içinde birleştiriyor. Bundan dolayı Devrim, yoksulluğa karşı bir devrim olarak görünüyor.» Ancak 18. yüzyıl bütünlüğü içinde görüldüğünde, gönenç ve gelişme çağı olarak belirir. Bundan dolayı Labrousse şu saptamada bulunuyor: «18. yüzyıl, temelde, hâlâ ekonomik gelişme, anamalcı

1750'den bu yana dünya nüfusu 750 milyondan 3 milyara çıkmıştır; 2000'den önce de 6 milyara yaklaşacaktır; yalnızca Hindistan'da 600 milyon insan yaşamaktadır.

Sanayi toplumunun karmaşıklığı toplumbilimi, konusu toplum yapısını ve işlevini araştırmak olan bilimi ortaya çıkarttı. Geleceğin tarih yazımının bir bölümünü bu bilim dalının katkıları oluşturuyor.

gelirlerde yükselme, servetlerin ve kentsoylu erkinin büyümesi çağıdır. Bu özelliğiyle bir devrim, gönenç devrimini hazırlamaktadır.» Kentsoyluların yükselişi sınıf-bilincinin de yükselmesine yol açmış, bu ise onu halk devinimlerinin önderliği konumuna getirmiştir; bu önderlik konumu olmasaydı, kentsoylunun yükselişi, yenileştirici herhangi bir etkisi olmayan yalınkat bir ayaklanmadan öteye gidemezdi.

Görüldüğü gibi her iki yorum arasında herhangi bir çelişki kalmıyor. Her ikisi de –Yoksulluk Devrimi ya da Gönenç Devrimi görüşü– aynı sürecin değişik yanlarını anlatmaktadır. Daha geniş ve daha karmaşık bir bakış, bize, bunların her ikisini de, yukardaki görüşlerden daha doyurucu bir yeni yorum içinde özetlemek olanağını vermiştir. Michelet ve Jaurès'in savları birbirinin karşıtı değildi, çünkü ikisi de tam değildi. Her biri gerçeğin yalnız bir bölümünü anlatabi-

liyordu: ancak bir bölüm gerçekler söz konusu ediliyordu. Hele Labrousse'un savı gerçeğin tümünü hiç anlatmıyordu. Fransız Devrimi gibi karmaşık bir olgunun tümüyle kavranması öyle kolay değildir. Bilgilerimizin ilerlemesi ölçüsünde bu olayın yeni yönlerini buluyor, yeni ögelerle bütünlüğün tanınmasına katkıda bulunuyoruz. Örneğin bugün, ayaklanmaların en önemli aktörü olan «halk» konusunda çok daha fazla şey biliyoruz. Yoksul Paris işçilerinin nasıl yaşadıklarını, Fransız toplumunda köklü değişiklikler yapılması gerektiği bilincine nasıl ulaştıklarını biliyoruz; Bastille baskınına katılanlar arasında kimlerin bulunduğunu (başka deyişle mesleklerinin ne olduğunu ve ne gibi ortak sorunları bulunduğunu) biliyoruz; devrimci sürecin köktenci bir nitelik kazanmasında çiftçilerin katılımının nasıl belirleyici olduğunu biliyoruz...

Yalnız Michelet ve Jaurès'in eski yorumlarını değil, Labrousse'unkileri de günden güne doyurucu bulmuyoruz. Bu, onların yanlış olduğunu anlatmaz, çünkü açıkladıklarını öne sürdükleri olgular çerçevesinde doğru ve güvenilir olmakta süregidiyorlar. Ama bizim bugün ulaşmış olduğumuz bilgi genişliğine yetişemezler; bugün karşılaştığımız karmaşık sorunları araştırmaya elvermeyecek ölçüde kabadırlar. Bu görüş biçimleriyle, bugünkü çok daha geniş bilgilerimiz yardımıyla elde edebileceğimiz görüş biçimleri arasındaki fark, bir görüntünün kara-beyaz çizimi ile renkli fotoğrafı arasındaki fark kadardır. Her ikisi de aynı gerçekliğin doğru sunuluşudur, ama ayrıntılar ve küçük ayrımlar zenginliği bakımından birbirlerinden çok önemli ölçüde arılmaktadırlar.

Tarihçiler arasındaki görüş ayrılıkları ve karşıtlıklar, aralarındaki tartışma ve eleştirilerin tonunun gösterdiğinden çok daha az köklü ayrılıklardır. Sık sık, hiç bağdaşmazmış gibi görünen iki tutumun, her şeyi kapsamak ve açıklamak yolundaki aşırı dürtü yüzünden ortaya çıkabilen kimi yanlış ve abartıları ayıklandığınca, birbirini tamamlayıcı birçok yanı olduğu ve işe yarar ögeleri ile daha yüksek düzeyde bir bileşime ulaşılabileceği görülür, ama bu daha yüksek düzeydeki bileşimler, daha önce varılmış sonuçların yalınkat özeti olmayıp –nasıl ki Labrousse'un yorumu Michelet ve Jaurès'inkilerin yalın bir özeti değilse–, daha önceki katkıların yararlı bütün ögelerinin derin ve zenginleştirilmiş yeni bir bütüncül görüş içine dökülmüş biçimidir.

Ekonometrik Tarih ya da Ekonomi Tarihi Burada tarihte her şeyin aynı ölçüde önem taşıdığını ya da her şeyin bakış düzeyine

bağlı olarak doğru ya da yalan olacağını da söylüyor değiliz. Kapsamlı yorumları doğrulamanın güç olması, bunları oluşturan somut saptamaların da doğrulanamayacağı ve bunların doğruluk ya da yanlışlığını saptama yoluyla onlara dayalı, ya da onlardan çıkarsamak istediğimiz daha genel ve en genel anlatımlara ulaşamayacağımız anlamına gelmez. Bu sorunun mantıksal çözümü, genel yorumların ve onlara bağlı savların elden gelen en açık biçimde açıklanmasını istemek ve böylece onları oluşturan somut bildirimleri ayırdetme ve gözden geçirme olanağını elde etmektir. Böyle bir çözüm ekonomi tarihinde, geçerliliğini kanıtlamak ve sayısal doğrulamalarını ortaya koymak için, kullanılan yorum modeli ile ona temel olan kuramsal yönlerin açıklanmasını isterken, ABD'de **the new economic history** (ekonometrik tarih ya da yeni ekonomi tarihi) önermektedir. Böyle bir ülkü, ölçü ve sayının aşırı yer tuttuğu ekonomi tarihinin alanı dışında kalıp, her zaman gerçekleştirilemezse de, en azından tarihçilerin bulanık genellemelerden, belirsiz ve izlenimsel yorumlardan ve yanlış olarak öne sürülen bütüncül savlardan uzaklaşmasını istemek, böylece bunlara getirilen açıklamaların tamamlayıcı bir parçası olan somut bildirimler bütünlüğünü elden gelen en büyük açıklıkla anlatıma kavuşturmak ve dolayısıyla onları birbirinden ayrı olarak araştırabilmek ve aralarındaki bağlantının mantığını incelemek bakımlarından yerinde olur.

Ancak, hiç bir bilimin yönelmeyeceği 'her şeyi tanımak ve bilmek' gibi gerçekleşmesi olanaksız bir amaç uğruna tarih dalının güvenilmez kılınması ve bu dalda çalışanların cesaretlerinin kırılması hiç bir koşulda kabul edilemez. Amacı, bize geleceği aydınlatmak için geçmişi açıklamak olan bir bilim dalı, günümüzün gerçek tarih araştırmalarıyla hiç bir ilgisi bulunmayan, tersine en geri bir bilgiçliğin (akademisizm) karanlık mağaralarına sığınmış geçersiz bir tarihyazımı anlayışından kaynaklanan boş karşı-çıkışlar ya da yanlış anlamalar yüzünden kendisinden vazgeçilemeyecek ölçüde büyük önem taşır.

YENİ BİR TARİH İÇİN

İnsanların Sayısı İnsan üzerine yapılan bir araştırma, mantık gereği olarak, onun varoluş koşullarına ilişkin verilerle işe başlar: Nüfus artıyor mu, yoksa azalıyor mu? Var olan alan üzerindeki dağılışı nasıldır (nerede ve niçin toplanmakta, ne gibi nedenlerle yurdundan ayrılmakta ve başka bölgelerde yerleşmektedir)? Yaş yapısı nasıldır (doğumlar ve ölümler arasındaki orantı, ortalama beklenen yaşam süresinin bununla doğrudan ilişkisi)? Nüfus içinde değişik uğraşların oranı nedir? ... Bütün bu soruları yanıtlamaya yalnızca sayılar ve oranlar yetmez. Nüfusbilim tarihi incelemeleri bugün, uzmanlarıyla verileri kılı kırka yararcasına değerlendiren inceleme dallarının işlediği, ailelerin iç tarihini (doğumlar, evlenmeler, doğurganlık, ölümler) tanımak için onları yeniden kurgulayan, nüfus sayım sonuçlarının ve başka bilgi kaynaklarının yaratıcı bir biçimde yorumlanmasına olanak verecek nüfus modellerinden yararlanan çok yönlü bir bilim dalına dönüşmüştür.

Tarihçi bu tür olaylarla yakından ilgilenir. Onları daha geniş bir incelemenin çerçevesi içine yerleştirir ve böylece insanların sayısı ile toplumun gelişimi arasındaki karmaşık ilişkiye ışık tutar. İncelememizi en yalınkat ilişkilerle sınırladığımızda bile, bir yandan besin tüketimi ve nüfus sayısı arasında, öte yandan da, –üretim ögesi niteliği ile– bu nüfusun büyüklüğü ve ekonomik gelişme arasında bulunan ilişkiyi ortaya koyabiliriz. Burada, daha çok besin ürünleri ile daha büyük bir nüfusun barındırılabileceği ve çalışacak kol sayısı ne kadar çoksa üretilen zenginliğin de o ölçüde çok olacağı yolundaki yalınkat bir saptamayla aydınlatılması olanaksız çok karmaşık bir ilişki söz konusudur. İşler böylesine yalınkat değildir.

Nüfus ve Besin Üretimi Her şeyden önce belirtelim ki nüfusun büyüklüğünü, var olan besin maddelerinin genişliğinin bir ürünü olarak ele alıyoruz. Bundan dolayı insanların sayısının, yavaş bir artışla besin ürünleri üretecek düzeye geldiğini düşünmek mantığa uygun görünüyor. Oysa gerçek böyle olmamıştır. Tarım işletmeciliğinin bulunuşundan, yani İsa'dan 10000 yıl öncesinden günümüze gelin-

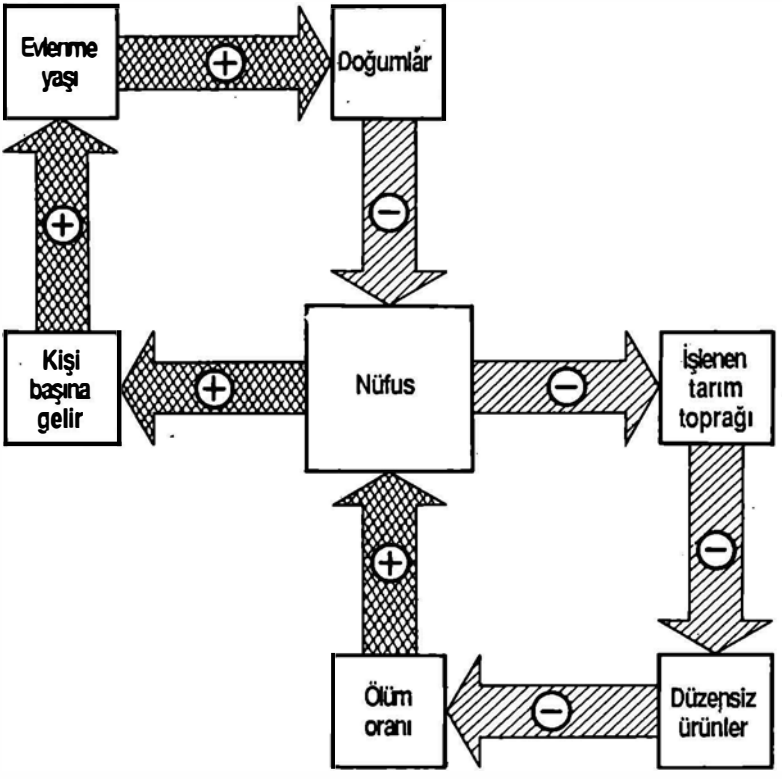
Antonio Gramsci'ye göre tarih, «toplum içinde birlikte bulunan, çalışan, savaşan ve yaşamlarını iyileştiren insanlarla, elden geldiğince çok sayıda insanlarla, dünyanın tüm insanlarıyla uğraşır.»

ceğe değin geçen uzun zaman boyunca nüfus artışı, ancak 1759'da başlayan Sanayi Devrimiyle birlikte büyük bir sıçrama yaptı. Ondan önceki 12000 yıl boyunca gezegenimizde yaşayan insanların sayısı 10 milyondan 750 milyona yükselmiş, bu süre içinde durgunluk ve azalma dönemleri de olmuştur. 1750'yi izleyen ikiyüz yıldan az süre içinde ise insanların sayısı dört kat artmış ve 1960'da üç milyarlık sınıra ulaşmıştır. 2000 yılından önce de altı milyara yaklaşması beklenmektedir.

Günümüzdeki nüfus artışının işleyiş düzenini ortaya koymak güç değildir, çünkü kendimiz gözlemleyebiliyoruz. Ama daha önceki durgunluk dönemi nasıl açıklanmalı? Bu soruyu yanıtlamak için nüfus ile toplum arasındaki ilişkilerin niteliğini araştırmamız gerekir. Sanayi öncesi toplumlarda nüfusun sayısı, o zamanki besin üretme yeteneğince belirlenmiştir. Sağlık için elverişli kısa bir dönem olağanın üstünde bir nüfus artışına yol açtığından, sonuç, açlığın ve salgın hastalıkların dizginden boşalmışcasına artması, ölüm oranlarının olağanüstü yükselmesi ve nüfus artışının yeniden düşük bir düzeye gerilemesi olmuştur. Açlık ile salgın hastalıklar –ki, çoğu kez veba olarak adlandırılmakla birilkte genellikle tifüs, dizanteri ve çiçek karışımı olup doğrudan doğruya açlığın sonucuydular– arasındaki ilişki çok iyi biliniyordu.

Fransa ve İngiltere'de buğday fiyatları üzerine 1766 tarihli bir bildirimde şunlar yer alıyordu: «Değişik araştırmaların sonuçlarına göre buğdayın en pahalı olduğu yıllarda ölüm sayıları da yüksek oluyordu ve hastalıklar da daha yüksek oranlarda artıyordu.» Belli toplulukta ölüm sayıları ile buğday fiyatları arasında yapılacak bir karşılaştırma genellikle şaşırtıcı sonuçlar verir. Ekmeğin pahalı ve bulunmaz olduğu yüksek buğday fiyatları döneminde, başka deyişle açlık dönemlerinde ölüm oranlarının da çok arttığı, buna karşılık buğdayın ucuz olduğu yıllarda ölüm olaylarının azaldığı görülmektedir.

Çok yalın bir çizim, sanayi-öncesi zamanda nüfus değişimlerinin ana işleyiş düzenini açıklamamıza yardımcı olabilir; ok yönünde incelenip her ok üzerindeki işarete göre anlam verildiğinde: +, okun çıktığı etken ile yöneldiği etken arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu, ilk etken arttığında ikincisinin de arttığını, birincinin azalması durumunda da ikincinin de aynı şeyi yaptığını anlatır: — işareti ise ters orantılı bir ilişkiyi anlatmaktadır: birinci etken büyüdüğünde ikincisi küçülmekte, birinci küçüldüğünde ise ikinci büyümektedir.

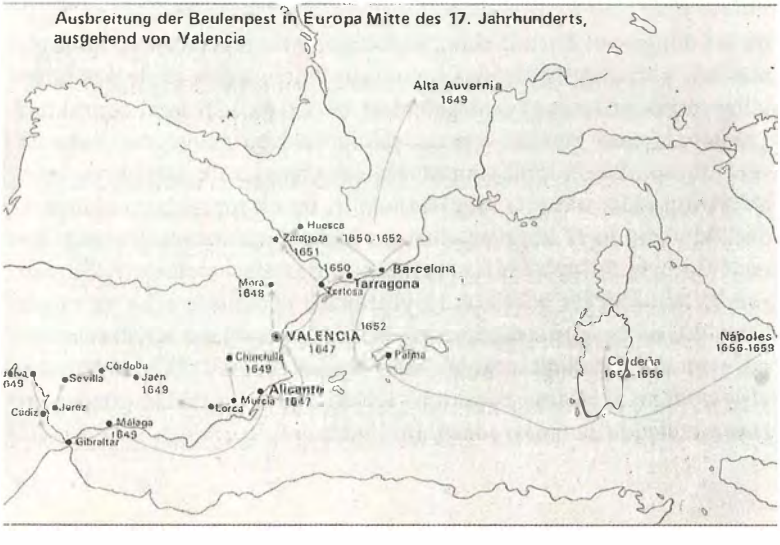

Sanayi öncesi çağlarda nüfus değişimlerinin işleyiş düzeni (açıklama metinde).

Bu iki döngüden önemli olanı, ölüm oranlarının artması ya da azalmasının yol açtığıdır. İşleyiş biçimi de kestirmeden şöyle açıklanabilir: nüfus artıyorsa, yeni gelenleri beslemek için yeni toprakları işlemeye açmak gerekir. İşlenen alanlardaki bu genişleme, daha az verimli toprakların kullanılması demektir, çünkü ilk işlenen yerlerin en iyi topraklar olduğu kabul edilebilir. Bu ek toprakların ekilmesi, özellikle kötü hava koşulları durumu başta olmak üzere herhangi bir nedenle ürünün yok olması tehlikesinin artması demektir. Bu durumda, ürünün bir bölümünün yitirilmesi nedeniyle açlık ve salgın hastalıkların başgöstermesi ve böylece ölüm oranlarının yükselmesi, nüfusun da, Katalanlı ortaçağ ozanı Ausias March (1397-1459)'ın deyişiyle «tahıl anbarının boşalttığı» tehlikeli yeni toprakları gözden çıkaracak ölçüde azalması sonuçlarını verir.

Açlık ve Salgınlar Açlığın neden olduğu, kökenlerindeki kıtlık gibi yer ve zaman bakımından sınırlı olan ve birbirini hemen de düzenli aralıklarla izleyen salgınlar yanında, ülke-çaplı salgınlar ortaya çıktı: kısa sürede tüm bir anakarayı kasıp kavuran ve açlıkla bağlantısı pek de belirgin görünmeyen vebalar. En azından iki büyük veba salgını biliyoruz. Birincisi, 540-760 yılları arasında birbirini izleyen onbeş dalga içinde Akdeniz ülkelerinin nüfusunu kıran ve genellikle Jüstinyen Vebası diye adlandırılan salgındır. Bu salgının, hem Akdeniz ülkeleri yerli halklarının zayıflayışına bağlanabileceği, hem de Kuzey Afrika ülkelerinde İslamın çabuk yayılmasına ve Avrupa'da Karolenj İmparatorluğunun doğmasına yol açtığı kabul edilmiştir. İkincisi **Kara Veba** olarak adlandırılmıştır. Asyadan gelmiş ve 1347' de Ceneviz gemileriyle Sicilya'ya ulaşmıştır. Üç yıldan az bir süre içinde kasıp-kavurucu bir hızla tüm Avrupa anakarasına yayılmış ve korkunç sayılarda ölümlere yol açmıştır. O zamanın bilinen sağlık yol ve araçları onunla başedecek güçte değildi: bu bulaşıcı hastalığı kötü niyetle, bilerek yaymakla suçlanan ve bir inanç kümesi olarak tiksinilen Yahudilerin yığınlarla öldürülmesi gibi ilginç ve o ölçüde de yararsız önlemlere ve tüm kent ve köylere yayılan, umutsuzluk içinde kendi kendini suçlayan kırbaçlama-olaylarına yol açmıştı. Veba,

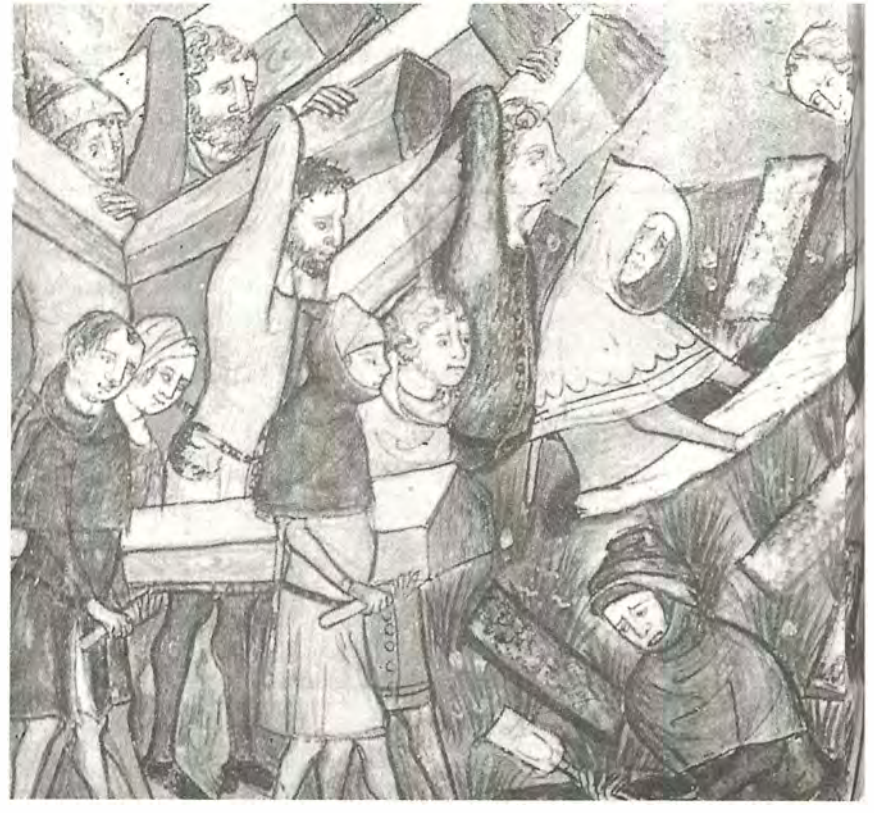
Sınırlı bir coğrafya alanındaki açlık salgınlarının yanında, yine açlığın sonucu olarak, bir çok kıtayı kaplayan salgınlar, Jüstinyen Vebası ya da Kara Veba gibi tüm dünyaya yayılan hastalıklar da olmuştur. 17. Yüzyıl ortalarında Valencia'dan başlayan hıyarcık vebasının Avrupa'ya yayılışı.

kentlerde bir kaç günden az bir sürede korkunç sayıda ölümlere yol açtı: her iki kişiden biri öldü, tüm aileler yok oldu, evler boşaldı, tarlalar işlenmeden kaldı... Ölüm, yoksulu da varsılı da eşit ölçüde alıp götürdü: Kastilya Kıralı XI. Alfons (1311-1350); Siena'lı büyük ressamlar Lorenzetti Kardeşler (1348 dolayları); Floransa kentinin ünlü tarihçisi, kâğıda «Salgının sona erdiği yıl olan...» sözlerini yazıp gerisini getiremeden ölen Giovanni Villani (1280-1348). Veba ozan Petrarca'yı (1304-1374) da, koruyucusu Kardinal Colonna ve sevgilisi Laura ile hemen aynı zamanda yok etti. (Bu «çift varlığı»nı yitirişini şu sözlerle dile getirmişti: **«rotte è l'alta colonna è'l verde lauro» = görkemli sütunlar, yeşil defneler yok oldu**). Birbiri ardından gelen Kara Veba dalgaları çok önemli toplumsal sonuçlar doğurmuştu. Kentli nüfusun azalması çiftçileri ve besin satıcılarını yıktı ve kırın boşalmasına, tarlaların meraya çevrilmesine yol açtı. Daha önceki yüzyılların iyimser yükseliş dönemlerinde oluşmuş bulunan pazar ekonomisi böylece engellenince, kentli çokerkler (oligarşiler) tutuculuğa ve durgunluğa özendiler, toplumsal çatışmalar ağırlaştı ve derebeyi, tarla ve taşınmazların sahipleri olarak yeni saltık kırallıklarla birleşti, siyasal ve ekonomik erkini kullanmak üzere askeri erki onlara bıraktı. Böylece eski derebeylik düzeni değişti, ama yalnızca ardından yeni bir egemenlik biçimini getirmek üzere.

Veba nasıl gizemli bir biçimde ortaya çıkıp yayıldıysa, genellikle kara sıçanların kökünün kazınmasına bağlanan ortadan yitişi de o ölçüde gizemsel oldu. Ondan sonra kara sıçanın yerini, 18. yüzyılda Doğudan gelen külrengi farenin aldığı düşünüldü. Ama bu görüş büyük kuşkularla karşılandı. Salgının sona erişini, açlık ve salgın bağlantısının kırılmasıyla açıklamak daha kolay olur. 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Hollanda'da tarım düzeninde bir dizi iyileştirmeler gerçekleşti ve İngiltere'ye de aktarıldı. Daha iyi ve daha düzenli bir beslenme, üzüntü verici açlık görüntülerini 18. yüzyıl Avrupası'ndan uzaklaştırdı, anakara çapındaki salgınları önledi ve hızlı bir nüfus artışını olanaklı kıldı. Bu artış daha sonra, ölüm oranlarının, özellikle de çocuk ölüm oranlarının düşürülmesine olanak veren sağlık alanındaki ilerleme başarılarıyla daha da güçlendi.

Bu konudaki kanıtımız az sayıda örneklerle sınırlı olmakla birlikte, nüfus değişimlerini bilmenin bir toplumun olanaklarını ve sınırlılıklarını anlamak bakımından zorunlu olduğunu görmek güç değildir: Avrupa çiftçilerinin açlık ve salgın çifte tehdidinden nasıl ve

niçin kurtulabildiklerini kavramak, Napolyon'un aşk yaşamını araştırmaktan daha önemlidir. Bunun gibi bir nüfusu tanımanın, sayılarla oynamanın çok ötesinde şeyleri anlattığını görmek de güç değildir: burada söz konusu olan, doğumlar, evlenmeler ve ölümler gibi nüfusbilimsel veriler ile insanın yaşam düzeyi, seçtiği iş ve yaşama yeri arasındaki ilişkiler ve bütün özlü bağlantıların ve bunlarla toplumun öteki alanları arasındaki ilişkilerin araştırılması, çıkarsanması ve açıklanmasıdır. Yeni tarih, bir insanın sayısal bir veriye indirgenemeyeceği görüşüne dayalıdır.

Nüfus Artışı ve Çalışma Yaşamı Nüfus konusunu incelerken, konunun büyük ölçüde sahip olunan beslenme araçlarına, baş-

1394 yılında Tournai'deki veba. (Gilles Le Muisit'nin minyatürü, Brüksel Kıraallık Kitaplığı). Veba salgınları denen şey, genellikle kötü ürün ve aşırı nüfus artış dönemlerinde ortaya çıkan değişik sayrılıkların bir bileşimi idi.

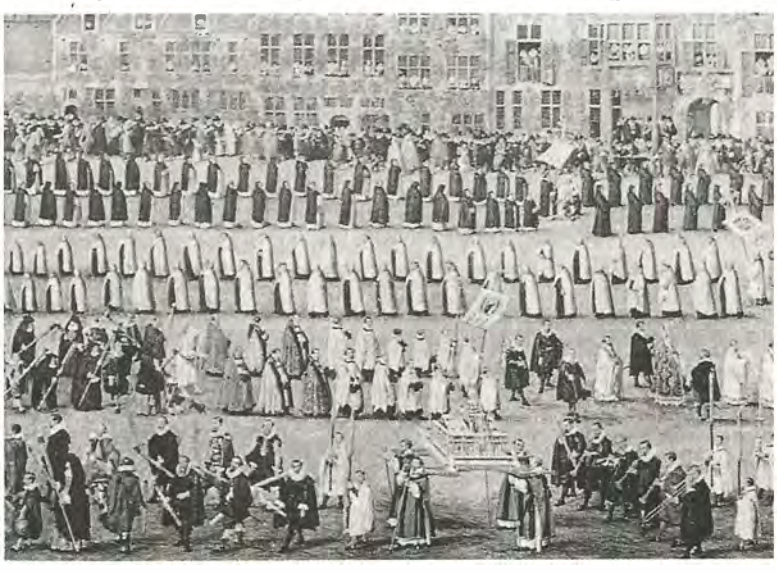
ka değişle toplumun, üyelerinin üremesini sağlayabilme yeterliğine bağımlı olduğunu gördük. Böylece bir başka temel önemde gerçeği gözlemlemek olanağını buluyoruz: üretim ve çalışma. Bunun, daha önce reddettiğimiz «ekonomicilik»le ve bu görüşün öne sürdüğü 'bir insanın doğrudan ve ekonomik nitelik taşıyan çıkarlarının onun davranışlarının önemli güdüleri olduğu' savıyla hiç bir ilişkisi yoktur. Bizim konumuz başkadır. Burada soru şudur: toplumların üretim yetisi (kapasite) insan davranışlarına nasıl sınır koyuyor, insan örgütlenişinin biçim ve türünü nasıl belirliyor ve onun dünya görüşlerini nasıl etkiliyor?

Üretim yetisi açısından insanlık tarihi üç büyük aşamaya ayrılabilir: birincisi ve en uzunu, insanın, avla, balık yakalamakla ve yaban

ürünleri toplamakla yaşamını sağladığı dönemdir; bu dönemde herhangi bir yörenin kıt kaynaklarını tükettiğinde başka yerlere göçmek zorunda olduğundan, yaşamını sürdürebilmesi için gerekli gücü elde etmesi, uğraşlarının en büyük bölümünü göçmeye ayırmasını zorunlu kılmıştır.

Tarımın Bulunması İnsanın tarihinin bu aşaması, temel önem taşıyan bir değişimle olanaklıdır: tarımın bulunması. İnsan, bugün bildiğimiz tahıl türlerinin atası olan kimi yaban bitkileri ayırdetmeğe, geliştirmeğe ve yetiştirmeğe başlamış ve kimi hayvanları evcilleştirmeği de başarmıştır. Böylece nüfusun sayısı arttırılabilmiş ve İ.Ö. 6000 ile 3000 yılları arasındaki dönemde gerçekleşen devrimsel dönüşümlerin temelleri atılmıştır. O zaman insan, V. Gordon Childe'in (1892-1957) deyişiyle «öküzün ve rüzgârın gücünü denetimi altına almayı öğrenmiş, sabanı, tekerleği, yelkenli-kayığı ve gemiyi bulmuş, bakırözünü eritmek için gerekli kimyasal yöntemleri ve metallerin fiziksel özelliklerini ortaya çıkarmış ve gerçek bir güneş takvimini hazırlamaya başlamıştır.»

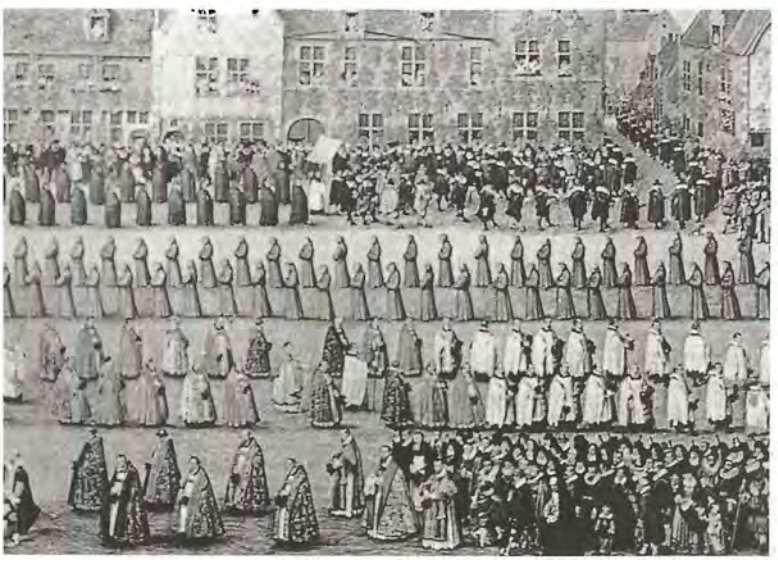
Kentlerin Kurulması Ancak bu değişimler, aynı ölçüde önemli daha sonraki değişimlerin yalnızca başlangıcıydı: kentlerin ortaya çıkışı, yazının, sayım yöntemlerinin ve ölçü birimlerinin bulunmasını gerekli kılan ilk toplumsal işbölümünün oluştuğu daha dura-

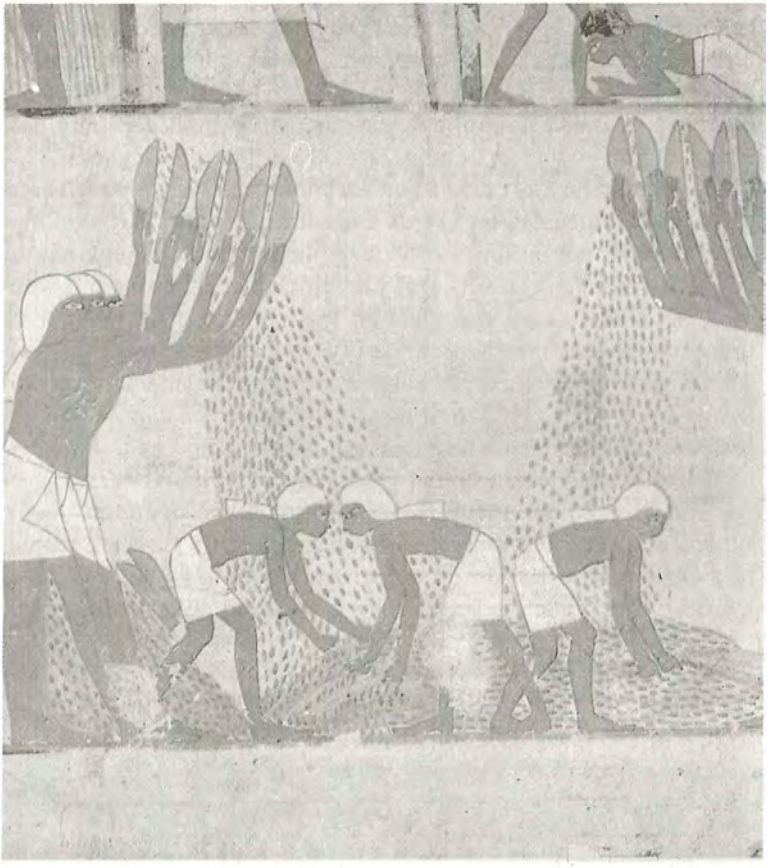

ğan yerleşim yerlerinin kurulması (köylüler artık, kendileri tarımla uğraşmayan zenaatkârların, yazıcıların, papazların vb. beslenmesine yetecek ölçüde üretiyorlar). Kent tarıma, uygarlığın çıkışı da kente bağımlıdır: insan yaşamını değiştirecek olan ekinsel gelişimin başlangıcı budur.

Böylece Tarım Çağı diye adlandırabileceğimiz ve 18. yüzyıl ortalarına değin süregelen bir çağ da başlamış oluyordu. Tarihinin binlerce yılı boyunca insanın varlığı, asıl olarak tarıma bağımlı olmuş, tarıma ise iklim değişimleri egemen bulunmuştur. İnsanların en büyük çoğunluğu, ailelerinin tüketimi için zorunlu olan her şeyi ve üretken olmayan toplum kesimlerini (yöneticiler, askerler, din adamları ...) geçindirmek ve zenaatkârların yaptığı az sayıda yapım ürünlerini (giyim ve ev gereçlerini) takas yoluyla elde edebilmek için gerekli artı-ürünü üretmek üzere toprağı işleyen çiftçiler idi. Bu çiftçilerin artı-ürünü, ayrıca, toplum bütünlüğü düzeyinde biraraya gelerek, Mısır piramitlerinden ortaçağ katedrallerine, doğunun büyük sulama dizgelerinden Kolomb-öncesi Amerikasının görkemli yapılarına değin tüm sanayi-öncesi uygarlığın büyük başarılarını olanaklı kılmıştır: tüm bunlar, gelenekleri ve görenekleri, dilleri ve inançları

Denis von Alsloot'un (Prado, Madrid) yaptığı ve 17. yüzyıldaki Brüksel Lonca ve meslek kuruluşlarının geçit törenini gösteren tablo. Avrupa'nın ekonomik etkinlikleri, 11. yüzyıldan başlayarak, ulaşım açısından elverişli konumdaki kentlere ve yeni yerleşimlere yol açmıştır.

Tahıl, tarımın bir buluşudur. İ.Ö. yaklaşık 8000'lerde, insanın temel besini olan buğday ve arpa ilk olarak Önasya'da yetiştirildi. Resimde, Mısırlı işçiler buğdayı samandan ayırıyorlar.

Güney Afrika'da mısırın öğütülüşü.

birbirinden farklı olan, ama temelde toprağı işlemelerinden dolayı birbirine benzeyen buğday, pirinç ve mısır uygarlıklarının, hepsi de çiftçilerin emeği üzerinde yükselen uygarlıkların kanıtları olan taşlardır.

Genellikle, günümüzdeki değişimlerin hızına bakılarak, bu tarımcı toplumların durgun oldukları sanılmıştır; oysa bu görüntü aldatıcıdır. Ortaçağ Avrupasının bağrında öyle ilerlemeler gerçekleş-

miştir ki, onlar olmadan sanayi çağının görkemli başarılarına olanak bulunamazdı. Bu her şeyden önce, tahıl üretimini önemli ölçüde arttırmayı olanaklı kılan tarımdaki ilerlemeler bakımından doğrudur: daha iyi sabanların yapılması, tarlaları yıl-aşırı nadasa bırakma düzeninin değişik ürün ekme yoluyla üç yılda bir nadası gerektiren tarım düzenine geçiş. Bundan başka işleyim (sanayi) uygulayımlarında (örneğin değirmencilikte), ulaştırmada (koşum takımları) ve gemicilikte (Yakın Çağ başlarında Avrupa ticaretinin tüm dünyayı kapsamasını olanaklı kılmıştır) birçok ilerlemeler olmuştur. Bütün bu ilerlemeler, yeni ve güçlü bir başka sıçramanın, insanlık tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olan Sanayi Devriminin hazırlayıcısı oldular.

Uygulayımcılığın (Teknikciliğin) ve Yapımcılığın Sonuçları Olguları aşırı ölçüde yalınkatlaştıran bir görüş, bu devrimi genellikle uygulayımsal ilerlemelere (iplik eğirecinin ve dokuma tezgâhının makine gücüyle çalışması, buhar gücünün kullanılması, demiryolları...) ve bunların doğrudan sonuçlarına indirgemektedir. Oysa bu süreç çok daha büyük bir önem taşır: yapımcılık (sanayi) çağına geçişin belirtileri çok daha karmaşık ve çok daha geniş kapsamlıdır. Kısaca dört ana olguyu vurgulamak istiyoruz.

a) En başta nüfusun ve üretimin düzenli ve sürekli artışı, daha önceki görece durgun aşamalardan kesin bir kopuşu anlatmaktadır. Nüfus üzerinde daha önce durduk. Üretim açısından bakıldığında, ileri ülkeler yüz yıllık sanayileşme döneminde, tüm insanlığın o zamana değin gelen binlerce yıllık uygarlığı boyunca üretebildiğinden daha çok tüketim malları üretmiştir.

b) İkinci olarak, büyük ölçüde artan toplumsal işbölümü, insan etkinliklerinin dağılımını temelinden değiştirmiştir. İşleyim (sanayi) öncesi dünya, çalışma çağı nüfusunun yüzde 80 ya da 90'ını tarımda kullanırdı. Geriye kalan yüzde 10-20 –tecimenler, zenaatkârlar, sanatçılar ve toprak beyleri, savaşçılar ve din adamları–, köylülerin emeğinden geçinen ve aşırı ölçüde ona bağımlı olan dar bir üst-katman oluştururlardı. Yapımcılık devrimiyle birlikte bu işbölümü köklü bir değişimden geçti. Artık var olan işgücünün çok az bir bölümü –ileri ülkelerde çalışan nüfusun % 5-10 kadarı yeterli olmaktadır– var olan tarım topraklarını işleyebilmeli ve herkese yetecek ölçüde besin üretebilmeliydi. Böylece çok büyük sayıda insan gücü sabanla, orak-

Denizden yararlanılması, kimi uygulayım ve yapım bilgilerini gerekli kılmıştır. Bundan dolayı ırmaklar, göller ve denizler bilinmeyen güçler olarak gizemselleştirilmiştir. Bu yüzden de balıkçılığın, tarım ve hayvancılığınkine benzer bir önem kazanması gecikmiştir.

Bir ortaçağ kentinin pazar yerini gösteren İtalyan minyatürü, Laurentian Kitaplığı, Floransa. Loncaların uzak yerlerle alışveriş yapabilmeleri bakımından büyük pazarları olan kentler (dinsel törenlerle açılan şenlikler) çok büyük önem taşırlardı. 12. yüzyıldan başlayarak kentlerde, üretimin denetimi, düzenlenmesi ve yöneltilmesi, zenaatkârların da yetiştirilmesi, çalıştırılması ve toplumsal güvenliği amaçlarıyla, Lonca denilen zorunlu birlikler kuruldu. Kentler, beylerinin ana gelir kaynağı olduklarından, gelişimlerini özendirmek üzere ayrıcalıklarla donatılmışlardı.

la, çobanlıkla uğraşmak zorunluğundan kurtarılabildi ve toprak ürünlerinin yerine geçen yapım (imalat) malları üretimine ya da çok yönlü ve çok geniş hizmet etkinlikleri alanına yöneltilebildi. Bunun başarılabilmesi için artık her çiftçinin, çalışmasıyla çok daha fazla üretmesi –bu konuda sanayi ona yardım edecek makineler ve yapay gübre geliştirmiştir– gerekiyordu; ama çalışmasının düzenini de tümden değiştirmesi gerekliydi. Binlerce yıl boyunca asıl olarak kendi geçimi için çalışmıştı; yapımcılık devriminden başlayarak, ürettiğini pazarda para karşılığında satan ve o parayla, besin gereksinimlerinin bir bölümü de içinde olmak üzere doğrudan doğruya kendi tüketimini karşılayan tarımsal ürün üreticisine dönüştü.

c) Üçüncü olarak, üretimin iç yapısındaki değişimler de aynı ölçüde önemlidir. İşleyimsel üretimin gelişimi, yalnızca eski işleyim örgütlenişine yeni makinelerin ve uygulayımların girmesine dayalı değildir. Zenaatkârın işliğinden yapımevine (fabrika) geçiş, hiç de yalnızca işyeri genişliğinin artması anlamına gelmez. Kendi elleriyle çalışan eski işlik sahibinin yerini yapıları, makineleri ve hammaddeleri satınalan ve bunları onun adına işleyecek olan insanları kiralayan anamalcı girişimci aldı. Eskiden ürününü kendi iş gereçleriyle üreten üreticinin yerini bugün, emeğini, çoğu kez de yalnızca kas gücünü katan ve yine pek büyük çoğunlukla yaptığı iş için herhangi bir öğrenim görmeğe gereksinimi olmayan işleyim-işçisi almıştı. İşleyimevi yalnızca üretim birimlerinin büyümesine ve işbölümünü çok daha ileri boyutlara götürme olanaklarına yol açmakla kalmadı, tersine olarak insan ile işi arasındaki ilişkilerde çok temelli değişiklikler doğurdu.

d) En sonunda insanın üretim etkinliği, durmadan daha çok genişleyen pazarları kapsamına aldı. Köylünün kendine yeten dünyası, tüm tüketimini üretebildiği küçük tarlasının sınırlarını taşmıyordu. Yalnızca tuz ve biber gibi uzak ülkelerden getirtilmekte olan az sayıda bir kaç madde için bu söylenemezdi. Durmadan daha geniş ölçüde tarımsal işleyim ürünleri değişimini, daha ileri uzmanlaşmayı ve çok büyük çaplı alışverişi gerekli kılan işleyimleşme, değişim alanının genişlemesini zorunlu kıldı: önce bölgesel pazarlara, daha sonra yavaş yavaş ulusal pazara ulaştı, en sonunda da emeğin ürünlerinin ve tüketim mallarının dünya ölçüsünde dolaşımına vardı.

Bütün bu ekonomik değişimler –ister ön-gerekleri olarak, isterse sonuçları olarak–, siyasal ve toplumsal alanlardan bir dizi değiş-

meleri birlikte getirdiler. Ama bunlara sözü getirmeden, daha tam olmaktan çok uzak bulunan çözümlememizi derinleştirip genişletmek istiyoruz. Bu amaçla konuya yeni boyutlar ve görüntüye yeni ayrınçlar (nüans) getirmemiz gerekiyor. Buraya değin insan toplumlarından, nasıl bölünmüş olduklarına bakmaksızın, yalnızca bir araya toplanmış insanlar olarak söz ettik. İnsanlığın büyük gelişim aşamalarını daha iyi anlayabilmek için bu sorunla uğraşmak istiyoruz.

Tarımın tarihi, durmadan daha çok üretim yapmayı gerektirmiştir: durmadan daha çok toprağın tarıma açılması ve toprak işleme yöntemlerinin ussallaştırılması.

İnsanın Toplum İçindeki Yeri İnsan toplumları, içinde bireylerin tam bir eşitlikle yer aldıkları ya da yalnızca toplumsal iş bölümünde üstlendikleri işleve göre ayrımlaştıkları (farklılaştıkları) topluluklar değildirler. Tarih boyunca insan toplumlarının gerçek özelliği, eşitsizlik, sınıflar ya da kastlar biçiminde toplumsal katmanlara ayrılma, yönetenler ve yönetilenler, sömürenler ve sömürülenler olarak bölünme olmuştur. Bunu gözönüne almazsak, tarihte olanbitenlerden hiçbir şey anlamayız.

İşleyim Devrimi, kentli nüfusun olağanüstü artmasını sağladı. Kırsal alanlardaki işgücü artığı, iş bulmak üzere işleyim merkezlerine aktı.

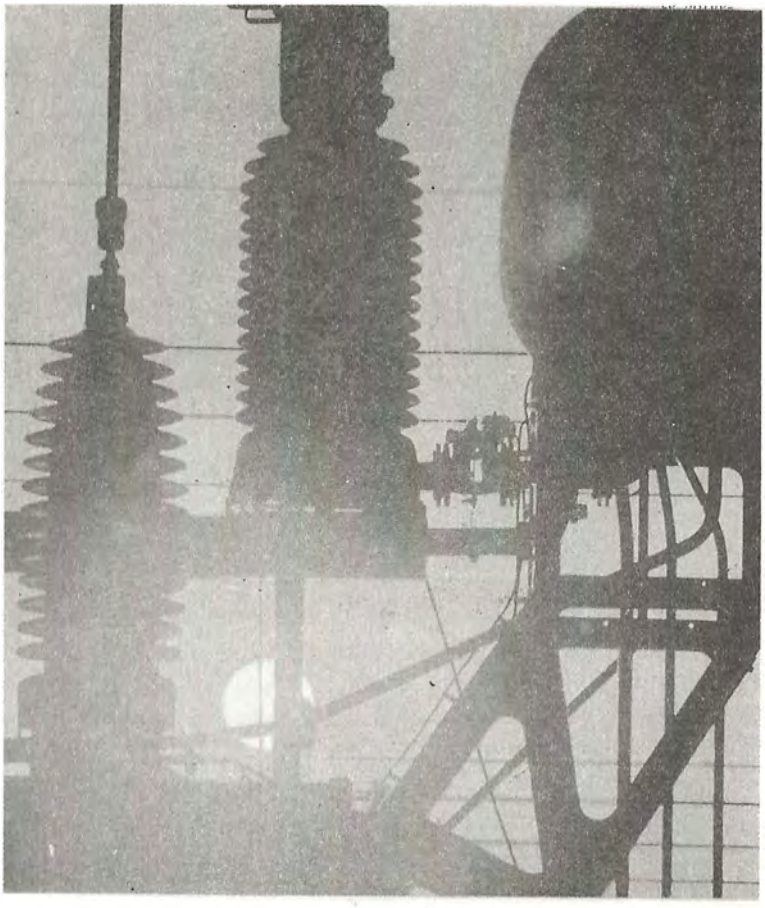
İleri ülkeler yüz yıllık işleyimcilik döneminde, ondan önceki binlerce yıl boyunca tüm insanlığın ürettiğinden daha çok tüketim malı ürettiler.

Sınıflara ve Toplumsal Konumlara Bölünme Değişik insan toplumlarındaki sınıflaşma biçimleri birbirinden büyük ayrılıklar ve karşıtlıklar göstermiştir. Kısaca denilebilir ki, insanların pek büyük çoğunluğu şu iki katmanlaşma ölçütünden birine göre bölünmüşlerdir:

a) Hukuksal olarak ya da kimi ayrıcalıklarla birbirinden ayrılmış konumlara (kastlar, orunlar = statüler) göre belli kümelere bölünme;

b) Ekonomik ölçütlere, sahip oldukları mallara ve üretim süreci içinde üstlendikleri belli işpaylarına (rol) göre birbirinden ayrılan katmanlara (toplumsal sınıflar) ayrılma.

Ancak bu kavramsal yalınkatlaştırmanın arkasında, gerçekte çok önemli bir karmaşıklık saklıdır. Örneğin birinci durumu, hukuksal konumlara göre katmanlaşmayı, demek oluyor ki insanların özgür insan ya da köle olarak sınıflandırılışını, Hindistan'daki kastları, ırk

ayrımlarını ya da derebeysel (feodal) Avrupa toplumlarındaki toplumsal orunları alalım. Bu ayrımlaştırıcı dizgelerin herbirinde bir küme insanın ya yasayla saptanmış ya da kalıtsal olarak geçen belli ayrıcalıkları –ya da kısıtlılıkları– bulunur. Gerçek yaşamda ise durum hiç de yasanın öngördüğü gibi yalınkat değildir– ancak yine de belirtmek gerekir ki bu sınıflandırmaların bir çoğunun daha başka değişik özellikleri de vardır. Örneğin Roma toplumunda insanların kuramsal olarak özgür insanlar ve köleler olmak üzere bölünüşünü alalım. Özgür denilen insanların kendi aralarında da daha başka kat-

manlara bölünmüş olduklarını bir yana bıraksak bile, özgür insanlar ve köleler biçimindeki kuramsal kutuplar arasında, «bağımlı ya da gönüllü-olmayan işgücü»nü oluşturan geniş bir orunlar yelpazesi bulunduğunu da belirtmemiz gerekir; herhangi bir zorlayıcı nedenle başkaları için çalışanların tümü bu kümeye girer: doğuştan (Isparta'daki Helotenler gibi), tutsak olma dolayısıyla, işlediği bir suçtan ötürü, daha sonra serfliğe ya da toprak-köleliğine yolaçan bağımlılık ilişkileri nedeniyle...

Aynı şeyi örneğin Latin Ameika'daki ırksal katmanlar arasında görüyoruz: bu «kastlar», kuramsal açıdan bakıldığında, bir ülkenin yurttaşları arasında yasalarla birbirinden ayırdedilmiş kümeler olmamakla birlikte, gerçekte öyledirler: tarihsel ve insanbilimsel (antropolojik) araştırmalar, varsayımsal ırk arılığının bir uydurma oldu-

Elektrik, kömür, petrol ve su çağdaş güç (enerji) kaynaklarıdır. Bir yandan, atom gücüyle yapılan denemelerde olduğu gibi yeni güç kaynakları araştırılırken, öte yandan uygulayımla bozulan çevreye karşı duyulan sorumluluk bilinciyle,örneğin güneş gücü gibi doğada kendiliğinden var olan daha temiz güç kaynaklarına olan istekler –bunların ekonomik olacak biçimde biriktirilmesi sorunu çözülmüş olmaktan çok uzak bulunmakla birlikte– artmıştır.

Tarımda, olanak bulunan en yüksek verimi elde etmek için, bugüne değin zararlı-giderici kimyasal maddeler kullanılmıştır.

ğunu göstermiştir: Andların uzak ve içine kapalı bir topluluğunda bile insanların yüzde 72'sinin yerli olmayıp İspanyol, dahası Çinli atalardan gelme oldukları gösterilebilmiştir. Daha 18. yüzyılda, Andlar Amerikasında, **Hazienda**'lardaki gibi tarlalara bireysel mülk olarak sahip olmak yerine, bir üretim topluluğunun üyeleri olarak çiftçilik yapan herkes «İndio» (Kızılderili) sayılıyordu. Sonuç olarak, «İndio» olmanın bir ırksal özellikten çok, bir yaşama biçimini anlattığı söylenebilir. Magnus Morner, «İndios diye adlandırılanların ırksal ölçütlerdense toplumsal ölçütlerle tanımlanmasının» zorunlu olduğunu belirtmiştir. Konuya bakıldığında, her iki durumda da yasal katmanlaşmanın, aslında ekonomik olan ayrımlaşmayı gizleyip sürdüren bir kılıf olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Orunlar (statüler) toplumu insanların, kuramsal olarak değişik toplumsal işlevleri yerine getirmekle birbirinden ayırdedilen üç büyük kümeye bölündüğü derebeylik Avrupası toplumudur. En yukarda, toplumu at üstünde tüm dış düşmanlarına karşi savunmakla görevli olan savaşçılar ve soylular bulunuyordu; onların yanında, herkes için dua eden ve herkesin yaptıklarından tanrı katında sorumlu olan din adamları sınıfı vardı; üçüncü ve en alt basamakta ise **laboratores**, yani hem kendilerini hem de üst katmanlardakileri geçindirmek için çalışanlar yer alıyordu: plebler, ayaktakımı, üçüncü orun, öbürlerince «aşağı ve bayağı orundakiler» diye adlandırılan halk. Gerçekte ise iki bölümlü bir yapı söz konusuydu: bir yanda tüm ayrıcalıklılar (üst basamak din adamlarının hemen tümü soylular arasında yer alıyordu) vardı; öbür yanda ise, tarımcı toplumun köylü yığınları ile daha sonra bu toplumun çözülmesinde belirleyici bir pay taşıyacak olan ve kentlerde yaşayan tecimenlerle zenaatkârlardan kurulu tüm insanlar. Bu toplumun da değişik kümeleri arasındaki ilişkilerin niteliğini yasa metinlerindeki kuramsal biçimlere bakarak değil, tersine, aralarındaki anlaşmazlıklar gerçeğinden yola çıkarak araştıracak olursak, bu ilişkilerin ekonomik temellerini saptamaktan ve o temeller üzerinde küme-bilincinin nasıl oluştuğunu çıkarsamaktan başka yol bulunmadığını görürüz. Örnek olarak erken-ortaçağların köylü ayaklanmalarını alalım. Ayaklananların bilinçlenişi çoğu kez bu çiftçilerin ekin dağarcığını oluşturan dinsel anlatım biçimlerini almış olsa da, burada genellikle söz konusu olan şey, sömürülen köylülerle sömürgen derebey-soyluları arasındaki sınıf çatışmalarıydı:

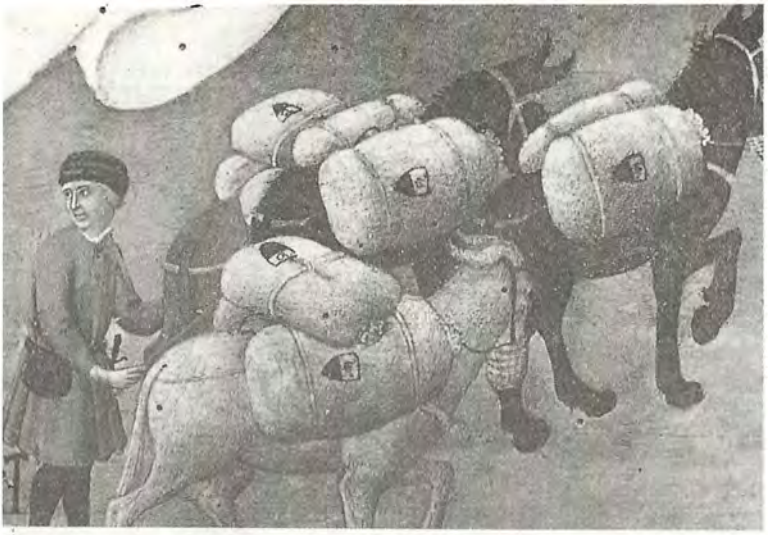
Fransa'nın VI. Filip'i (1293-1350); solda Navarra ve Böhmen kıralları ve aralarında da dünyasal soylular, sağda ruhani soylular, ortada ise hukukçularla anlaşmazlık tarafları: orunlara-dayalı-toplumun hukuk düzeninin resmi.

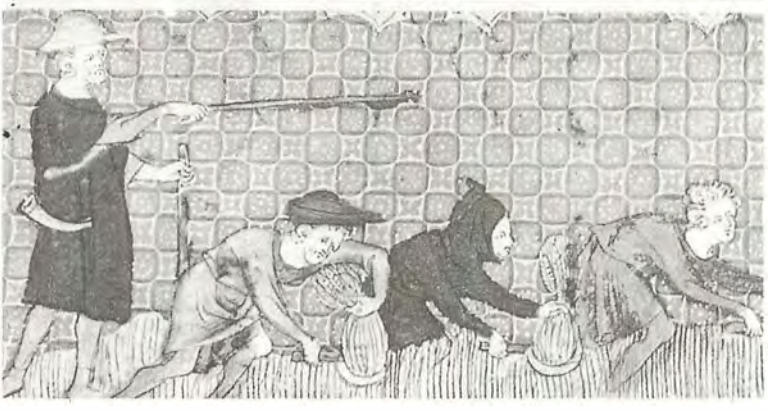

Aziz Bernulf'un İncilinden alınmış bir 11. yüzyıl minyatürü, değişik derebeylerinin serfleri arasında sık görülen kavgalardan birini gösteriyor. Geç-ortaçağların (15.yüzyıl) katırlardan kurulu ticaret kervanı. Bir kâhyanın denetiminde ekin biçen köylüler (15. yüzyıl).

«Adem eker, Havva eğirirken
Atlı da kim oluyordu?»

Bu eleştiriye yol açan güdü kesinlikle dünyasal bir güdüydü ve sözleri, geçim ve çalışma koşulları gerçeği ile tam bir çelişki oluşturan orunlara-dayalı-toplum düzeninin reddedilişini anlatıyordu.

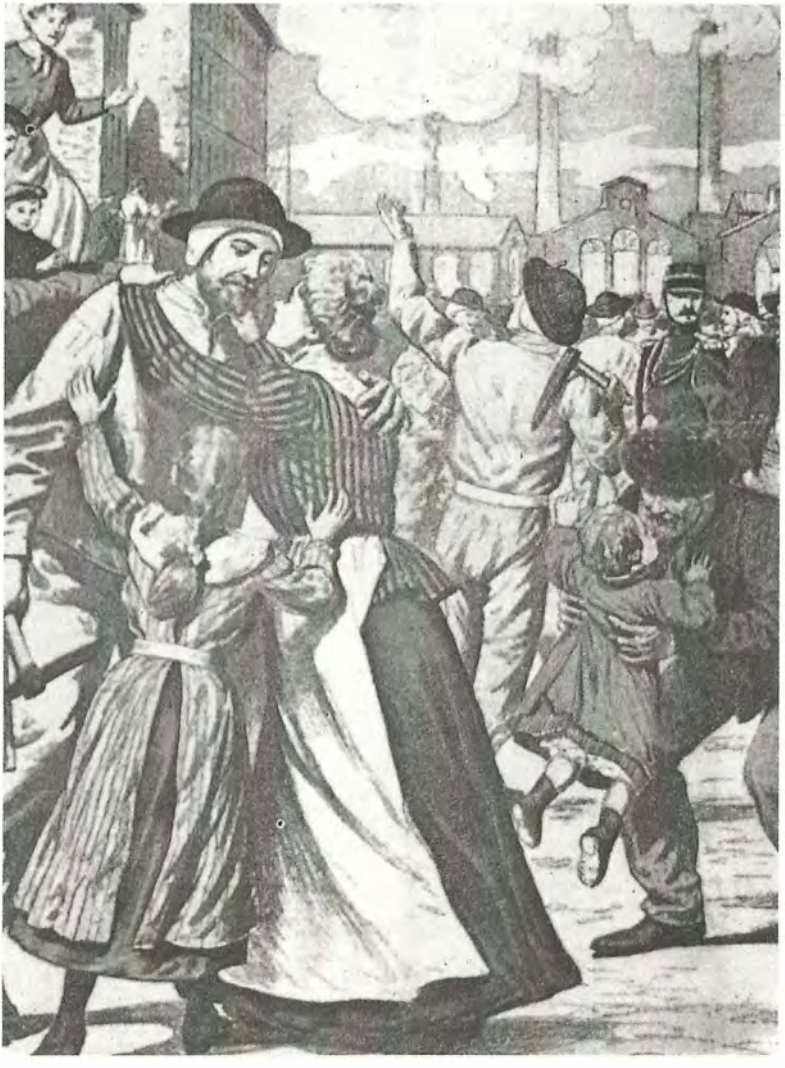

(*) *Çevirenen notu:* Aşağı yukarı aynı dönemde Anadolu'da da benzer olaylar yaşanıyor ve örneğin Yunus Emre'nin dizelerinde şöyle anlatımını buluyordu:

«Geçti beyler mürüvveti-Binmişler birer atı - Yediği yoksul eti - İçtiği kan olusar» ya da «Küp üstüne küp dikseler - Arş-ı âlâya çıksalar - En alttakini çekseler - Seyreyleyin gümbürtüyü!» Osmanlı Devletinin duraklamasıyla birlikte de bu kez Osmanlı düzenine karşı toplumsal direniş köylülerin ağzından şu anlatımı bulmuştur:

«Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekmede yok, biçmede yok
Yemede ortak Osmanlı»

1863'de M. Milland'ın kurmuş olduğu «Le Petit Journal» adlı günlük gazetenin ön sayfası. Milland, her ucuz yayın organının kurucusuydu. Fransa'nın Almanlarca işgali sırasında bu gazete önce yeni bir biçim altında çıktı, ama 1944'de kapatıldı.

Mülkiyete Göre Sınıflaşma ve Üretim Süreci İçindeki Konum Toplumsal çatışmaların tarihteki yeri araştırılmak istendiğinde genellikle içine düşülen kafa karışıklığı, mekanik olarak tanımlanan ve genellikle bugünkü tarihsel gerçeklikten alınan sınıf kavramlarını kullanma yanlışından ileri gelmektedir. «Kentsoylu» ya da «proletarya» gibi terimler, sanki somut ve durağan hayvan türlerini anlatıyormuşcasına ya da sanki az çok kaçınılmaz ve değiştirilemez eylem biçimleri çıkarsanabilecek belli niteliklere sahiplermiş gibi kullanılmaktadır. Örneğin kentsoyluluğun, **Ancien Régime**'in (derebeylik dönemi) toplumsal yapısı çerçevesinde sürekli devrimci bir rolü olduğu düşünülmekte, böylece de bu toplumun oynadığı rol, geçmişte aşırı ölçüde gerilere değin götürülmektedir. Bu yapılırken unutulmaktadır ki, tarihin akışı içinde kentsoyluluğun davranışı somut ekonomik durumun genel görünüşüne bağlı olup, her zamanın ve her yerin özel koşullarınca istenip belirlenir. Örneğin Reyna Pastor erken-ortaçağların Kastilya'sında kentsoyluların, toprak sahipleri sınıfının asalakları gibi davrandığını ve var olan toplumsal örgütü çökertmeğe çalışmak yerine sağlamlaştırması için bu sınıfa yardım ettiğini ortaya koymuştur.

Tarihçi şu iki kuralın ikisini de gözönünde bulundurmalıdır: birincisi, bir toplumu oluşturan sınıflar arasındaki anlaşmazlıkları anlamadıkça onun gelişim devinimini hiçbir zaman kavrayamaz; ikinci olarak da, sınıfları belirleyen ölçütleri ortaya çıkarmalı, aralarındaki anlaşmazlıkların nesnel nedenlerini –onların o sıradaki üretim sürecindeki, başka deyişle onları birleştiren ya da ayıran çalışma ilişkileri, mülkiyetin dağılımı, artı-değerin sahiplenilmesi düzenindeki konumları açısından– araştırmalıdır...

Sınıfsal nitelemelerin mekanik kullanılışına karşı çıkılmalıdır, çünkü «sınıf», insanların ya da insan kümelerinin üzerine onları tanımlamak üzere konulan yalınkat bir ad-kâğıdı gibi kullanılamaz; yoksa, bunun ötesine gidecek hiçbir araştırmaya gerek kalmazdı. Bir sınıf, bir «nesne» olmadığı gibi bir kesim (kategori) de değildir: hem bir toplumun üyeleri arasındaki ilişkidir, hem de tarihsel nitelikte olup değişen bir gerçekliktir. E.P. Thompson sınıfı şöyle tanımlar: «Sınıf, birçok insanın (kalıtsal yolla ya da edinerek kazandıkları) ortak deneyimlerinin sonucunda aralarında çıkar ortaklığı ya da karşıtlığı bulunduğunu duydukları ve anlatıma kavuşturdukları zaman ortaya çıkar ve varlığını sürdürür. Sınıfsal deneyim, çok büyük ölçüde,

insanın içine doğduğu ya da kendisinin girdiği üretim-ilişkisince belirlenir. Sınıf bilinci, bu deneyimlerin ekinsel olarak yerleşmesi biçimini anlatır: geleneklerde, değer dizgelerinde, tasarımlarda ve kurumlar biçiminde somutlaşır.»

Konu böyle incelendiğinde, «derebey» ve «köylü», «kentsoylu» ve «proleter» gibi kavramlar soyut sözcükler olmaktan çıkıp bir ilişkinin kutuplarına dönüşür: derebeylik döneminde toprağın sömürülmesi; anamalcılık (kapitalizm) çağında mal-üretimi. Bunlar artık içi boş, kuru kabuklar olmaktan çıkıp içi dolu meyvelere dönüşmüşlerdir. Daha da önemlisi, sınıflararası ilişkilerin ve anlaşmazlıkların incelenmesi biçimindeki tarih, bize birinci bölümde üzerinde durduğumuz sorunu çözme olanağını verebilir. Örneğin bu durumda işleyimin tarihi artık, ekonomik gelişmeyi sanki insanlar arasında anlaşmazlıklar olmaksızın, tümden doğal ve nötr bir biçimde gerçekleştirilen bir ortak girişim imiş gibi betimleyip açıklamak isteyen günümüzün bir çok iktisat tarihinde yapıldığı gibi, yalınkat bir işleyimsel ilerleme olarak sunulamaz.

Yine bu durumda, var olan yapıları yalnızca betimlemekle ve

İlk insan, yaşamını sürdürebilmek için çevresine uyarlandı ve durmadan yeni özel yetenekler geliştirdi. Örneğin doğal çevresindeki nesnelerden araç olarak yararlandı ve tarım ve av amaçları için işgereçleri ve silâhlar yaptı. İnsanlar, besin kaynakları son derece kıt alanlara da sığınmışlardır; oralarda göçebe olarak yaşamaktadırlar.

örgensel kuruluşlarını gösteriyorum gerekçesiyle onları durgun, değişmez şeylermiş gibi göstermekle yetinen, böylece de bu yapıları boğup bize onların yalnızca kılıfını ve iskeletini gösteren bir «toplumsal tarih»in neden kabul edilemez olduğunu da anlarız.

Bunun gibi, yalnızca işçi sınıfının eylemlerini anlatmakla yetinen ve bu eylemler anlaşmazlık içinde bulunulan bütün öbür toplumsal kümelerin etkisinden ayrı ele alınacak olurlarsa mantıksal açıklamalarının yapılamayacağını görmeyen, işçi sınıfı eylemleri ve akımlarını, bu sınıfın içinde bilinçlendiği ve doğrudan stratejisini oluşturduğu ekonomik gelişmeden kopuk olarak sunan, kısacası söz konusu olguların bu işin en önemli anahtarını oluşturduğunu görmezlikten gelen bir tarihi de kabul edemeyiz. İşçi deviniminin meşru bir tarihi, yapımevindeki (fabrikadaki) ve anamalcı toplumdaki ilişkiler dizgesi araştırılmadan yazılamaz. Bunun için işleyimsel üretimin gelişimini,

girişimcinin davranışını (yalnızca dar anlamda ekonomik alandaki değil, tersine, kendisine amaçlarını gerçekleştirmek için devlet aygıtından yararlanma olanağı sağlayan siyasal alandaki davranışını da), girişimci kazançlarının ve işçi ücretlerinin gelişimini, ücretlilerin yaşam düzeylerini ve çalışma koşullarını... bilmemiz gerekir.

Bütün bu veriler devingen biçimde, karşılıklı etkileşimleri içinde incelenmelidir. Bu tarih, ancak böyle bir araştırmanın dokusu içinde tam anlamına kavuşacak ve işçi sınıfının ortak eylemlerinin tarihine dönüşebilecektir. Bu araştırmalar yapılmadıkça işbırakımları (grev), savsözler (slogan) ya da anlaşmazlıklar, yaşam kaynağı okyanusun dışında kalmış balıklar gibi kuru, cansız görünürler. Bundan önce yalınkat bir biçimde incelemeğe başladığımız insanlık tarihinin aşamaları sorununu, bu kez bu kilit kavramlarla anlamaya çalışalım.

«Tarihçi de başka insanlar gibi bir insandır ve insan olmaktan ileri gelen özelliklerinden sıyrılamaz: belli bir dilin ulamlarına (kategori) başvurmadan düşünemez; somut bir tarihsel gerçeklik çerçevesi içinde toplumsal olarak belirlenmiş bir kişiliği vardır, bir uluşun, bir sınıfın, bir çevrenin, bir meslek kümesinin, vb. üyesidir ve bu durumun yerleşmiş yargılar alanındaki tüm sonuçlarını (genellikle bilinçsiz olarak) üzerinde taşır ve bunları aynı zamanda hem yaratığı hem de yaratıcısı olduğu ekinden alır... Ama bilgin bu toplumsal olarak koşullanma özelliğinden kaçamasa da, bunun bilincinde olabilir ve her bilgi'nin kaçınılmaz bir özelliği olduğunu kavrayabilir.»

ADAM SCHAFF

TOPLUMLARIN TARİHSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Temel Kavramlar Buraya değin söylenenlerden, insan toplumlarının tarihsel incelemesinin, nüfus, ekonomi, siyasal örgüt ve kültür olgularının birbirinden soyutlanmış incelemelerinin yalınkat bir toplamına indirgenmemesi gerektiği sonucu çıkarılabilir. Bizi ilgilendiren, bu ögelerin yalınkat bir biçimde biraraya getirilmesi değil, tersine bunların birlikte ortaya çıkardıkları bütünlük, aralarındaki etkileşimlerin sonucudur. Peki ama, bu karmaşık gerçekliği nasıl incelemeli? Onun değişik ögelerini nasıl bir araya getirmeli?

Bu sorunun çözüm yollarından birini, insanlığın gelişimini, birbirinden devrimsel dönüşüm dönemleriyle ayrılan görece durağan aşamalardan kurulu kesikli bir süreç olarak gören eski anlayışta buluyoruz. Bu aşamalardan –bu tarihsel dönemlerden– her biri, dikkate değer bir iç uyum, başka deyişle yaşam biçimleri, değişik insan topluluklarının siyasal örgütlenişleri, düşünyapılar (ideolojiler) arasında karşılıklı bir uyarlanmışlık gösterir. Bu olgu nasıl açıklanabilir?

Adam Smith'in Geçim Biçimi Kuramı 18. yüzyıl ortalarında, Adam Smith'in de içinde yer aldığı İskoç Tarih Okulu, insan toplumlarının gelişimindeki önemli kilidin, her aşamanın iç bütünlüğünü açıklayan omurganın, onların geçim biçimlerinde aranması gerektiği görüşünü ortaya attı: zaman olarak birbirini izleyen ve ta-

---

«Toplumların, onların içindeki belli sınıfların, ileriye ya da geriye yönelik çabalarının arkasında her zaman –bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeden– kimi filozofların bulunduğu görülür. Ve onların felsefelerinde gerçekten kişisel, gerçekten özgün görünen ve olan ne varsa, hep bu temel tarafından ve onun tarihsel biçimi içinde beslenir, öğretilir, biçimlendirilir ve yönlendirilir... Bir düşünür ne denli özgün ve önemli ise, çağının, ülkesinin, sınıfının gerçek çocuğu olduğu o denli güçlü biçimde ortaya çıkar. Sorunlar da, felsefi olarak gerçekten önemli, gerçekten verimli olmak için hep somut biçimlerde ortaya çıkarlar: başka deyişle, gerek içerikleri, gerekse biçimleri açısından, zamanlarının toplumsal, bilimsel, sanatsal vb. korkuları ve çabalarınca belirlenir ve kendiliklerinden ileriye ya da geriye doğru, yeniye ya da eskiye doğru somut bir eğilime dönüşürler.»

GEORG LUKACS

rihsel ilerlemenin değişik «an»larını temsil eden avlanma, otlakçılık, tarım ve tecim (ticaret). Her halkın yaşamını üretme biçimi, kendi yasalarını ve kendi siyasal örgütlenişini birlikte getirir, diyordu. Benzer düşünceler aynı yıllarda Fransa'da da Robert Jacques Turgot (1727-1781) tarafından ortaya atılmış ve daha sonra da yasaların ve düzen biçimlerinin insan istencinin ürünü olmayıp, bir halkın tarihsel gelişim düzeyine bağımlı olduğu saptamasını yapan Antoine Barnave (1761-1793) tarafından geliştirilmiştir. Bu gelişme aşamasına göre toplumsal kümelerden biri ya da öbürü erke sahip olur ve onu

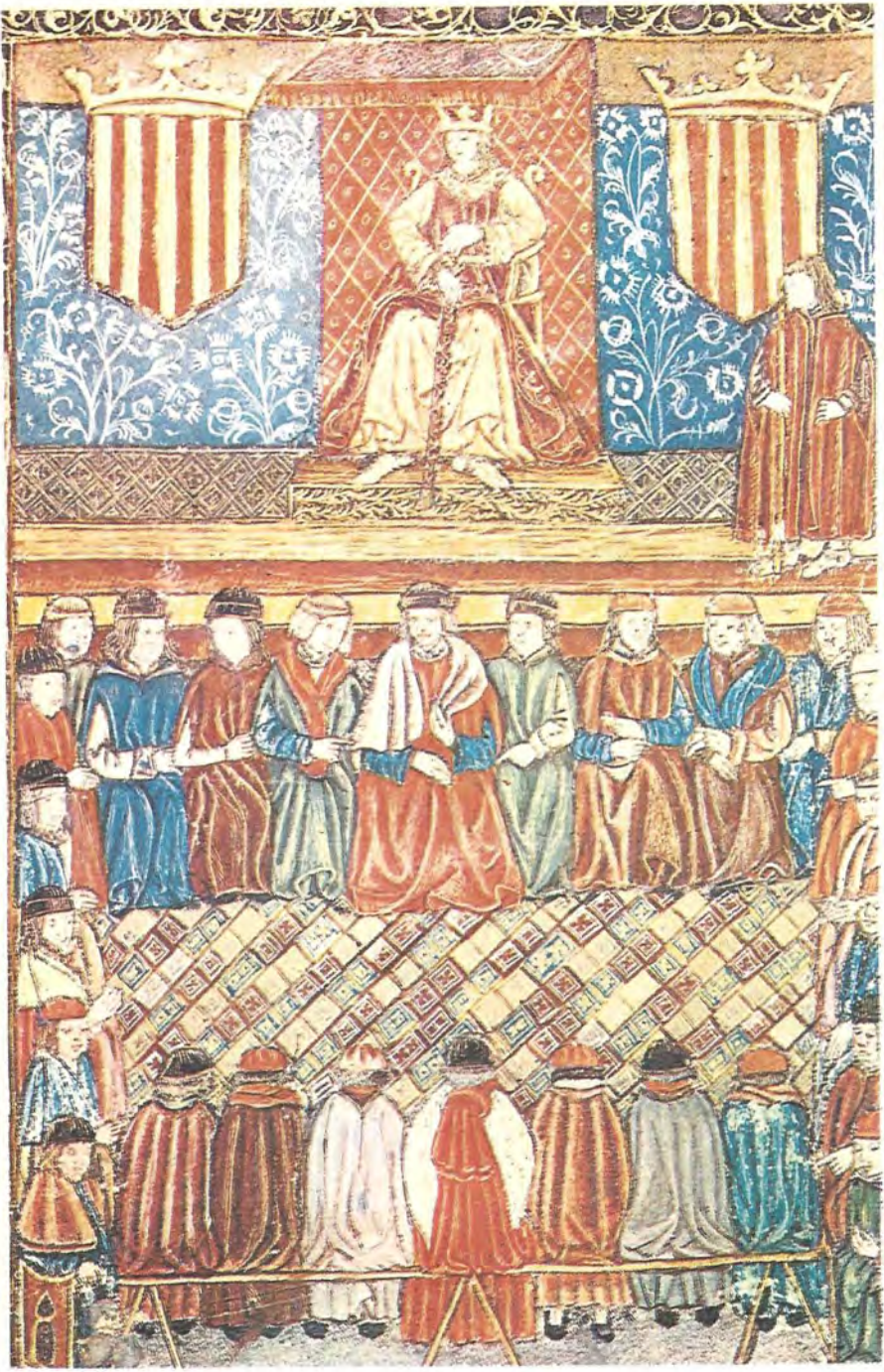
örgütleyip güvenceye almak üzere yasa yapma işini üstlenir. Ancak yeni toplumsal ilerlemeler yavaş yavaş yürürlükteki güç ilişkilerini değiştirirler. Sonunda «eski yasalar artık geçerliliklerini koruyamazlar» veya barışçıl bir değişim ya da bir devrim kaçınılmaz olur. İşte nasıl **Ancien Régime** döneminde toprak mülkiyeti soylular sınıfının erkini sağladıysa, şimdi de anamalcı ekonomik biçimlenişlerin yaygınlaşmasıyla eski düzenin değişmesi ve kentsoyluların egemenliğinde yeni bir toplumun ortaya çıkması koşulları oluştu.

Marx ve Engels'in Üretim Biçimi Kuramı Marx ve Engels'in tarih yorumu, tarih bilimi alanındaki bu akımla bağlantılıdır. İskoç Okulu için 'geçim biçimi', Barnave için 'toplumsal gelişim aşaması' ne ise, iki temel ögeyi –**üretim güçleri,** yani **işgücü** olarak görülen insanlar ve onların kullandıkları **üretim araçları** ile insanların arasında kurulan ve üretim sürecinde şu ya da bu biçimde yer alan ilişkileri anlatan **üretim ilişkilerini**– içeren **üretim biçimi** de Marx

Hollandalı ressam Vermeer van Delft (1632-1675), az sayıdaki resimlerinde asıl olarak 17. yüzyıl kentsoylu evlerinin esenlikli ortamında yaşayan kişileri yansıtmıştır: «Şarap içen bay ve bayan» (Batı Berlin Devlet Müzesi Vakfı).

Bir 15. yüzyıl minyatüründe kent pazarı görüntüsü (Bibliothèque de l'Arsenal, Paris).

ve Engels için oydu. En önemli olan şey, üretim araçlarına kimin sahip olabileceğini belirleyen, ayrıca emeğin ürünlerini sahiplenme dediğimiz ikinci bir ilişki türünü de derinden etkileyen mülkiyet ilişkileridir. Bu iki temel öge arasında sıkı bir karşılıklı uyum vardır: üretici güçlerin gelişme aşaması, üretim ilişkilerinin niteliği ile uyum içinde olmalıdır; gelişim-düzeyi ölçüsünde bir değişim oldu mu, üretici güçler ilerler ve değişirler, oysa bunlarla ilgili üretim ilişkileri değişmeden kaldıkları için, sonunda çatışmaya götürecek olan bir çelişki doğar. Marx'ın kendisi şunları yazıyor: «Üretici güçlerin gelişim biçimlerini, zorunlu olarak, bu ilişkilerin değişmesi izler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar.»

Yürürlükteki ilişkilerin –özellikle de mülkiyet ve sahiplenme dizgelerinin– elverişli konuma getirdiği sınıf, ayrıcalıklı durumunu korumak ve güvenceye almak üzere yasalar kor ve bir siyasal örgüt kurar. Derebeyci toplum belli üretim ilişkileriyle tanımlanır: mülkiyet, uyruklarının bir bölüm emek ürününü almaya hakkı olan aşama-sıralı (hiérarchique) bir egemenler sınıfı arasında bölüşülür. Ama aynı derebeyci toplumun hiç de daha az önemli olmayan başka özellikleri de vardır ki onlar da siyasal ve hukuksal özelliklerdir: papaz hakkı, derebey hakkı, mülkiyet dağılımına koşut erk dağılımı. Birçok tarihçi, yalnız bu kurumsal özelliklerin derebeylik düzeninin tam olarak tanımlayabileceği görüşündedir.

Belli bir toplum biçimi içinde yaşayan insanlar, yürürlükteki üretim biçimi ile siyasal ve hukuksal örgütü, birbirinden ayrı, her biri doğal ve değişmez bir düzeni karşılayan gerçekliklermiş gibi algılamak eğilimindedirler. Derebeylik toplumunda yaşayanlar, yürürlükteki düzeni, dünya kurulduğundan beri toplumun varlığı için zorunlu olarak değişik görevleri gereken biçimde yerine getirmek üzere, savaşanlar, dua edenler ve çalışanlardan oluşan değişik katmanlar arasında bölüştüren ve hiç değişmeyen bilgece Tanrı buyruğu imiş gibi görürler. Onlar için bu, eksiksiz, tam bir açıklamadır. Yürürlükteki düzene karşı çıkan, –beylerine silah kaldıran köylüler gibi–, aynı düşünyapısal düzlem üzerinde, kendi bağımlılığını haklı gösteren ve sürekli kılan bu anlayışa saldırmaktadır.

Şimdi, daha önce sözünü ettiğimiz deyişin gerçek kapsamını an-

Katalan-aragon tahtının seçkinler meclisi Cortes, İspanya Kıralı I. Jacob'un başkanlığındaki toplantısında. (Jaime el Conquistador, 1208-1276; «Constitucions de Catalunya», Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona).

layabiliriz: «Adem kazar, Havva eğirirken – Atlı da kim oluyordu?» Üretim biçimi düşünceleri ve dünya görüşlerini biçimlemekte ve bu düşünyapısal alan üzerinde insanlar toplumsal sorunların, karşıtlıkların ve anlaşmazlıkların bilincine varmaktadırlar.

Küme Çıkarları ve Bireysel Edimler Bir sınıfın çıkarları ile o sınıfı oluşturan insanların bireysel edimlerini açıklayan somut güdüleri birbirine karıştırmamak gerekir. 18. yüzyıl Fransız kentsoylu sınıfının, Ancien Régime'in devrilmesinde nesnel çıkarı vardı; ama devrimde varlığını ve yaşamını ortaya koyan kentsoyluların bilinçli olarak bu küme çıkarının gerektirdiği biçimde davrandığını sanmak

İspanyol ressam Goya, İspanya'nın soyluları ve aydınları arasına girmiş ve dönemin bozukluklarını yakından gözlemleyip resimlerinde yansıtmasına karşın bu çevrede saygı görmüştü («Caprichios» ve «Desastres de la Guerra» –Savaşın Yıkımları– bunun örnekleridir). Goya, o zamanki izleyicilere de kıral ailesinin bir karikatürü gibi görünmüş olması gereken toplu-resmi «IV. Karl'ın Ailesi»ni, saray-ressamlığı döneminde yapmıştır.

yanlış olur. Bunlar, kendilerini içinde yaşadıkları toplumla karşı karşıya getiren çelişkileri günlük yaşamlarındaki yokluklar ya da haksızlıklar biçiminde yaşadılar; köylüyü artı-ürünün en büyük bölümünü toprak beyine ve kiliseye vermeye zorlayan derebeyci ilişkilerin sürdürülmesinin yol açtığı yoksulluk içinde tanıdılar; insanları aynı kurallara göre yargılamayan hukuk düzenindeki haksızlıklar biçiminde gözlemlediler; geleneksel dünya görüşünü tehdit eder gibi belirir belirmez bilimsel ilerlemelere karşı çıkan gerici düşünyapı biçiminde karşılarında buldular. Çatışmayı bu düzlemde görüp, kendilerinin tüm insanların özgürlüğü ve ilerlemesi için savaştıklarına inandılar. Oysa bir başka tarih anlayışı, daha iyi çalışma koşulları ve

daha yüksek ücretler elde etmek için birleşme çağrısında bulunma hakları özgürlük adına engellenen işçilerin saptadığı üzere, gerçekte herkesin özgürlüğünün ve ilerlemesinin söz konusu olmadığını gözlemliyordu.

Üretim-biçimi ile Düşünyapı Arasındaki Karşılıklı İlişki

Düşünyapının toplum biçiminin niteliğini yansıttığı ve toplum biçiminin de son çözümlemede üretim biçimine bağlı olduğu söylendiğinde, bu, değişik düzlemler arasında mekanik bir uyum bulunduğu, bilimin ya da sanatın ekonomik gelişme düzeyinin yalınkat yansımaları olduğu anlamına gelmez. Ama bunun karşıtını da, yani bunların «özerk, toplum dünyasından tam anlamıyla soyutlanmış dizgeler» olduğunu da anlatmaz. Ortaçağın egemen ölçüde dinsel nitelikteki resmi ile kentsoylu evlerinin iç görünümlerini ve günlük yaşamının inceliklerini yansıtan 17. yüzyıl Hollanda resmi arasında, üslup ve tekniklerdeki gelişmeleri olduğu kadar, hatta herşeyden daha çok toplumsal değişmelerin yol açtığı gelişmeleri dile getiren bir fark vardır. Müşterileri artık kiliseler ve manastırlar olmayan Rembrandt (1606-1669) ve Pieter de Hooch (1629-1684) gibi Hollandalı ressamların seslendikleri çevrelerdeki değişmeler, bir toplumun sanatın ne olduğu konusunda sahip olduğu tasarımda ve sanatçıların kullandıkları renklerde ve üslupta anlatımını bulan değişmelerdir. Ancak burada söz konusu olan şey sanatçının, halkın zevk ve beğenisine karşı gösterdiği bilinçli ve amaçlı bir tepki değildir; tersine sanatçı da üyesi olduğu toplum biçimlenişine karşılık düşen ve onun sınırlılıklarını ve çelişkilerini yansıtan ortak-düşünce biçimleri içinde yer almaktadır. Goya (1746-1828) **IV. Karl'ın Ailesi**'ni yapması gerektiğinde, bu aileyi tüm görkemi ve soyluluğu içinde resmetmeği düşündü. Ama Goya, saltık kırallıkların hiç bir bunalım içinde olmadığı bir çağda yaşıyordu ve resimlerinin gösterdiği üzere, kendisi de Ancien Régime'in aşırılıkları ve baskılarına karşı savaşanların düşüncesine katılıyordu. Bu nedenle gözleri kırallık ailesini, tüm düşkünlükleri ve tüm zayıflıkları içinde olağan insanlar olarak görüyordu; nitekim bu resimler hiç bir bakımdan, kıralı başka insanlardan farklı, olağanüstü bir varlık gibi gösteren eski saray resimlerine benzememektedirler. Ancak yine de Goya'nın sanatı, hiç bir biçimde, O'nun toplumsal bilinciyle açıklanamaz; tersine, O'nun resim sanatını tam olarak anlayabilmek için, pek büyük bölümü estetik alanına giren

başka birçok bilgiye gerek vardır. Ama bu yolla, üslup ya da bileştirim (composition) özelliklerinden hiç de daha az önemli olmayan başka bir şeyi anlayabiliyoruz: bu yapıtları, çağlarının arka-düzlemi eşliğinde nasıl görebileceğimizi ve onlarda, bunalım içinde bir toplumu yansıtan şeyin ne olduğunu nasıl anlayabileceğimizi.

Devingen Tarihsel Dönemlerin Araştırılması Buraya değin üretim biçimini, insanlık tarihindeki belli başlı aşamaların birbirini izleyişini anlamamızı sağlayacak kilit olarak sunduk. Kuşkusuz bu aşamalar, genellikle tarihçinin uğraştığı sınırlı-süreli gerçekliklerin araştırılmasında başvurulan çerçeveden çok daha uzun dönemleri kapsarlar –Eski Çağın köleci toplumu, derebeylik düzeni, anamalcı düzen...– Daha az kapsamlı, ama ayrıntılardan daha bağımsız bir kavramın kullanılması salık verilebilir: ekonomi– ve toplum-biçimlenişi kavramı. Bu kavramlar yalnız üretici-güçleri ve üretim biçimini anlatmakla kalmaz, tersine siyasal, hukuksal, kültürel, vb. üstyapılar da içinde olmak üzere tüm tarihsel bütünlüğü kavrar. Ama böylece belli bir yer ve zamandaki üretim biçiminin özgünlükleri de hesaba katılabilir: örneğin erken-ortaçağda Batı Avrupa'da derebeylik düzeninin ilk bunalımdan önceki ve sonraki durumu arasında görülen fark. Gerçekten de bu arada tarım düzeni aynı kaldığı halde, derebey soylusu mülkiyet ve egemenlik düzenini kendi çıkarına olarak değiştirmişti.

(Derebeyci ekonomik düzenin ortaya çıkışından beri köy de uygulayımdaki (teknik) ilerlemeler dolayısıyla ekonomisini verimli olarak işletebilmişti – bu dönem 5. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyıl sonralarına değin sürmüştür. O zamana değin özgür köylüler, kendi malları olan topraklarında, köylüsü, kentlisi, çiftçisi, zenaatkârı, tecimeni, sanatçısı, bilgini, soylusu, din adamı ile tüm nüfus için besin maddeleri üretiyorlardı. Tarım Avrupa'nın henüz işlenmemiş topraklarına yayılabildiği sürece bu üretim düzeni yürüdü.

Derebeylik düzeni, bütün topraklar paylaşılıp nüfus arttığı ve durmadan daha çok sayıda insan, tutarı değişmeyen tarımsal ürünleri paylaşmak zorunda kaldığı zaman sınırlarına ulaşmış oldu. Yeni hukuksal düzenlemelerle köylünün ürettiği durmadan daha büyük ölçülerde elinden alındı, giderek toprağına ve en sonunda da kendisine el konuldu. Konumu, özgür köylülükten toprak köleliğine düştü.)

Ayrıca, üretim biçimleri de arı durumlarıyla ve bir toplumun biçimlenişini belirleyen tek etken olarak kalmamaktadır. Gözlemleyebildiğimiz bütün durumlarda, birisi egemen ve belirleyici görünse bile, gerçekte değişik üretim biçimlerinin bileşimlerini görüyoruz. Üretim biçimi kavramı devingen bir biçimde, başka deyişle sürekli gelişim eşliğinde anlaşılacak olursa, o zaman değişik üretim biçimlerinin böyle bir arada görülmesi mantığa uygun ve doğal görülür. Egemen ve toplumu belirleyici olan üretim biçiminin yanında, kalıntıları yavaş yavaş bir yana atılmakta olan geçmişin üretim biçimlerinden arta kalan ögeler yer aldığı gibi, bugünkünü izleyecek olan ve onun düzenlilikleriyle beslenip yavaş yavaş, onun yerini alabilecek duruma gelmek üzere gelişen daha ileri üretim biçiminin belirtileri de bulunur. Derebeylik toplumu içinde daha önceki üretim biçimlerinin kalıntılarını –geçmişin çok eski dönemlerini anımsatan mülkiyet biçimleri ve ortaklaşa tarım biçimleri– olduğu gibi, henüz ana-

Resim sanatında sipariş verenlerle resim konuları Ortaçağlar boyunca değişmiştir. Toplumsal değişmelerin etkisi altında, artık yalnız kiliseler ve manastırlar resim yaptırmakla kalmamış, tersine, loncalar, zenaatkâr birlikleri ve tecimenler de, üstelik dünya yaşamına ilişkin konularda da resim yaptırmışlardır. Resimde Nicolas Poussin'in (1594-1665) «Orfe ve Öridis» resmi (Louvre, Paris).

15. yüzyıl Fransa'sına ait bir dukalığın ders kitabının bu sayfası, ekim ayını gösteriyor (Musée Condé, Chantilly).

malcı üretim biçiminden söz etmeğe olanak bulunmamakla birlikte anamalcı özellik taşıyan tek tük belirtileri, yeni ilişki adacıklarını da buluyoruz; bu yeni ögeler başat olmaktan çok uzak olup derebeylik düzeniyle genellikle bir kaynaşma, karşılıklı yarara dayalı bir ortaklaşa yaşam içinde bulunurlar ve kendi başlarına (= toplu biçimde değil), yürürlükteki toplumsal yapıyla çatışmaya da girmeksizin, ona katılırlar.

Ekonomi- ve toplum-biçimi kavramının, üretim biçimini ve üstyapıları, her belirişinde içinde ortaya çıktığı özellikleri ve bileşimi ile gözönünde bulunduran ve bir toplumun tarihindeki gerçek anları yansıtan bir içerikle alınması, büyük dönemlerin ve bunların birinden öbürüne geçişin belirişleri olan devrimsel değişimlerin incelenmesinden, genellikle tarih araştırmalarının konusunu oluşturan zaman ve yerle sınırlı somut gerçeklikler düzlemine geçmeyi olanaklı kılar.

Araştırma Yöntemleri Buraya değin geliştirdiğimiz kuramsal tasarımları, kuramın uygulanabilmesini sağlayacak araştırma yöntemlerine ilişkin düşüncelerle tamamlamak gerekir; geleneksel tarih incelemesinin parça-bölük özelliğinin aşılması ve tarihsel gelişimin kapsamlı bir biçimde kavranması, ancak somut ilişkilerin araştırılmasıyla olanaklıdır. Bu kitabın çerçevesi içinde ayrıntılı bilgiler vermeye olanak yoktur. Bu nedenle, yalnızca örnek olmak üzere bir kaç yeni katkıya yer verilecektir.

Ekonomik Modeller Her şeyden önce ekonomi üzerinde odaklaşmak istiyoruz. Ekonomik tarih araştırma yöntemleri alanında son bir kaç onyıl içinde önemli ilerlemeler olmakla birlikte, burada bunların temel katkısı olan ve geçmişteki ekonomik gelişimlerin araştırılmasında çok büyük önem taşıyan modellerin uygulanması üzerinde duracağız. İlke olarak bir model, bir şeyin gerçek yaşamdaki etkilerini açıklamak üzere kurulan yalınkatlaştırılmış bir yapıdır. Modeller gemilerin ya da uçakların bir tür ölçekli örnekleri olup, gerçek koşullarda geminin ya da uçağın nasıl işleyeceğini kanıtlamak için kullanılırlar. Ancak modelleri, bir şeyin aslı gibi işlemeyen, yalnızca dış görünüşünü ve biçimini minik ölçekte yansıtan yalınkatlaştırılmış benzetmelerden de ayırdetmek gerekir. Toplumsal bilimler alanında model, araştırma konusunun –onun doğal ölçeğinin ve kap-

Ortaçağ derebeylik düzeni, özgür köylülerin,daha sonra da toprak kölelerinin verimliliği ve toprak beylerinin korunması üzerine dayalıydı: 15. yüzyıl sonlarında bir soylu evindeki yemekten görüntü (San Marco Kitaplığı, Venedik).

samının– küçültülmesi biçiminde kullanılamaz; tersine, yalnızca karmaşıklığını azaltmak üzere ona başvurulur: model, bir yandan araştırmayı etkin biçimde yürütmeye elverecek ölçüde yalın olmalı, öte yandan gerçekliği uygun bir olasılıkla temsil etmeye yetecek ölçüde duyarlı olmalıdır.

Gerçi «model» sözcüğü çok değişik anlamlarda ve sık sık da yeter belirlilik olmadan kullanılmakta ise de, E. Malinvaud'ya göre sözcüğün en doğru kullanılışı şudur: «bir olaya ilişkin tasarımların ya da bilgilerin biçimsel olarak sunulması; bu tasarımlar, olayın önemli ögelerine ilişkin bir dizi varsayımlarla anlatıma kavuşturulurlar.» Genellikle modeller, yine model olarak adlandırılan matematiksel bir dizge biçiminde belirirler. Bu sonuncunun olanaklı olması, yani bizim modeli matematiksel bir dizge içinde ortaya koyabilmemiz için, araştırılan tüm davranışların sayılarla anlatılabilir ve gözlemlenen bütün ilişkiler ağının görece yalınkat olması gerekir. Gerçekten de burada ekonometriden ödünç alınan bir kavramı kullanıyoruz, ama tarihçi bu modeli özel bir biçimde kullanmak zorundadır. Ekonometri bugüne ilişkin verilerden ve dizgenin işleyiş kurallarından yola çıkmasına ve geleceğe ilişkin verileri kestirmeğe çalışmasına karşın, ekonomi tarihi geçmişin (çok iyi bildiğimiz) iki değişik ve birbirini izleyen ânından yola çıkar ve böylece, birincilerdeki değişimi ikincilerde belirleyen kuralları ortaya çıkarmaya çalışır; gerçekten de ekonometrinin modellere sahip olmadaki amacını bile tersine çevirmek ve bugüne ilişkin bildirimlerle gelişim eğilimlerine ilişkin bilgilerden

---

«Ekonomik durumun tek başına etkin olup, başka herşeyin edilgin (pasif) olduğu doğru değildir. Tersine, son çözümlemede etkisini hep gösteren ekonomik zorunluluk temeli üzerinde karşılıklı etkileşim söz konusudur... Demek ki, şurada burada rahat rahat sanıldığı gibi, ekonomik durumun kendiliğinden bir etkisi yoktur, tersine insanlar kendi tarihlerini kendileri yapmaktadırlar; yalnız, kendilerini koşullandıran belli bir çevre içinde ve daha önceden var olan gerçek ilişkiler temeli üzerinde. Bu ilişkiler içinde ekonomik olanlar, siyasal ve düşünyapısal ilişkilerden ne denli etkilenmiş olurlarsa olsunlar, son çözümlemede belirleyici olan ve anlamamızı sağlayacak ana doğrultuyu tek başına oluşturanlar bunlardır.»

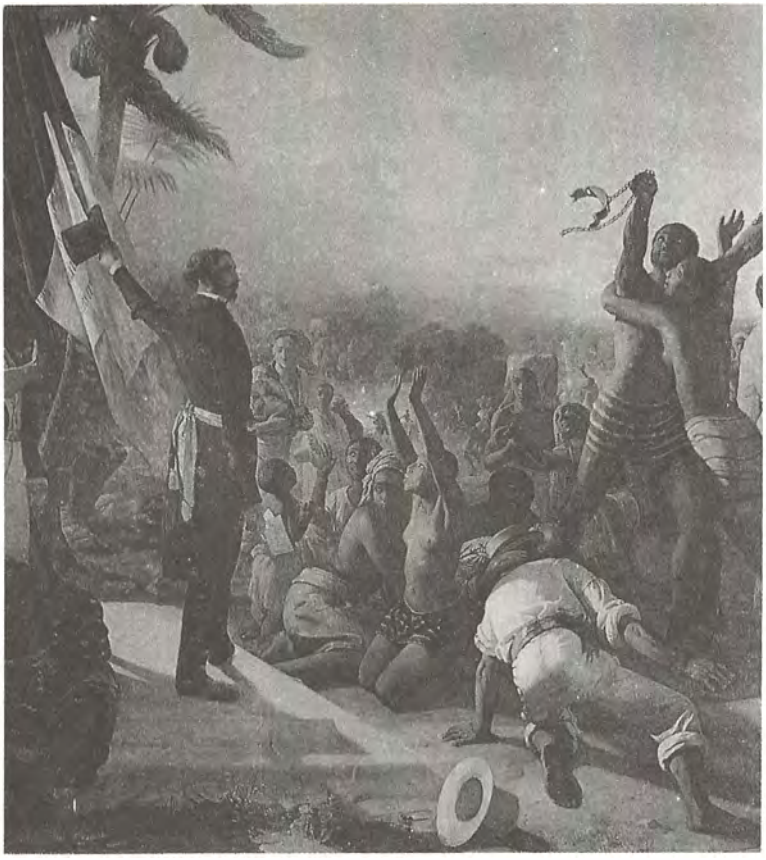
FRIEDRICH ENGELS

Çalışan halk yığınlarının, toplum içinde başkalarınınkinden değişik olan yer ve çıkarlarının bilincine (sınıf bilinci) varması, uzun süren toplumsal çatışmalar içinde gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl sonunda ABD demiryolu işçilerinin grevi (Ulusal Kitaplık, Paris).

yola çıkarak, Girdi-Çıktı-Çözümlemesi'ni geliştiren Amerikalı siyasal-ekonomici W.W. Leontief'in (1906) deyişiyle «tarihi geriye bakarak yazmak» üzere, geçmişteki dizgeyi yansıtmak bile olanaklıdır.

ABD'de büyük bir önem kazanmış bulunan **new economic history** ya da ekonometrik tarih okulunun temsilcileri, model kurma yolunu, geçmişin ekonomik gelişimlerini araştırırken çok değişik so-

Avrupa anakentlerinde uygulayım (teknik) çağı çoktan başlamışken, sömürgelerde hâlâ kölelik yürürlükte idi (F. Biar'ın köleliğin kaldırılışını gösteren tablosu, Versailles Müzesi).

runların çözümünde kullanmışlardır. Örneğin ABD'nin güneyinde iç savaş öncesindeki köle çalıştırmaya dayalı tarımın yaygın bir ekonomik biçim olduğunu kanıtlamaya çalıştılar. Bunu yaparken, burada çok eski kurumların söz konusu olduğu, bu kurumların yalnızca düşünyapısal (ideolojik) nedenlerle korunmakta olduğu ve kendi kendilerine, bir iç savaşa gereksinimleri olmaksızın, yitip gidecekleri yolundaki yoruma karşı çıkıyorlar. Robert W. Fogel, demiryolları olmasaydı ABD ekonomisinin nasıl görüneceğini varsayımsal olarak

kurgulamış ve bunu yaparken, ekonomik gelişme sürecinde görülecek farklılıkları ölçmeye çalışmıştır. İstediği şey, demiryolu ağının kurulmasının, güncel yorumlarca öne sürüldüğü gibi, bu gelişmenin ortaya çıkışı için zorunlu önkoşullar olup olmadığını kanıtlamaktı. Gerçekte bundan bile daha iddialı incelemeler yapılmıştır. Örneğin Japonya'nın sanayileşme süreci bu yoldan incelenmiş ve bir benzeştirim (simulation) modeli yardımıyla, günümüz Güney Asya ekonomilerine ilişkin bilgilerimiz temeli üzerinde bir karşılaştırma yapılmıştır.

Modellerin kullanılması, gelecek için nerdeyse sınırsız denilecek olanaklar sunuyor; ancak modellerin sınırlılıklarının ve özellikle, ilgilenmekte olduğumuz süreçler bakımından hiç kuşkusuz büyük önem taşıyan, ama sayılarla anlatılması ve böyle benzeştirim yollarıyla sunulması güç olan çok sayıdaki ekonomik ve toplumsal etkenlerin de farkında olmak gerekir. Bu deneyi olduğu gibi, yani ekonomik gelişme üzerine bilgilerimizi derinleştirmenin bir aracı olarak alırsak, değerinin büyüklüğünü kavrar ve bize, verilerini teker teker arayan ama aralarındaki karşılıklı ilişkileri gözden kaçıran, onların varlığını bilen ama bilimsel olarak araştıracak durumda olmayan geleneksel ekonomi tarihinin sınırlılıklarını aşma olanağını verdiğini anlarız.

Siyasal Gelişmelerin Önkestirimi Geleneksel biçimiyle tüm olanaklarını tüketmiş görünen siyasal tarih alanında da yeni ve çok umut verici ufuklardan söz edebiliriz. Sayısal uygulayımların kullanılması –ve bilgisayarın yardımı– ile, şimdiye değin eğilimlerini yaklaşık olarak kestirmekle yetinmek zorunda olduğumuz olguları derinlemesine araştırabiliyoruz: Örneğin seçimler ve halk oylamaları, grevler ya da (rastlantısal örnekleme yoluyla bir örneğini kurabileceğimiz) somut toplumsal kümeler. Gerçi burada hiç model kullanılmayabilir (toplumbilim ya da siyaset biliminde bu adla anılan kurgulamalar bize pek inandırıcı görünmüyor), ama değişik etkenler arasındaki ilişkileri göz önünde bulunduran, yasaların, kurumların ve tasarların (program) tek başlarına incelenebilecek birbirinden ayrı olgular olmayıp, belli bir toplumsal örgütlenişi anlatan uyumlu bir bütünlüğün, gerçek ya da tasarımsal bir siyasal yapının parçaları olduğunu temel alan bir çözümlemeye girişilebilir. Böylece aydın soyluerki düzeltimciliğinin **Ancien Régime**'e yönelttiği ve devrimci

kentsoyluların anlatıma kavuşturduğu eleştirideki yanlışlıktan sakınılabilir. Gerekçeleri birbirine ne denli benzese, dahası zaman zaman birbirleriyle uyuşsalar da, bu eleştirilerin ancak birer parçası olduğu bütünlükler birbirlerinden çok farklıdırlar. Birinci durumda, bir toplumsal örgütleniş düzeninin varlığını güvenceye almak üzere onun en belirgin eksikliklerini gidermek amacı sözkonusu iken, ikinci durumdaki gerekçeler, yani devrimci kentsoyluların gerekçeleri, eleştirilen örgütün yerine yeni ve baştan başa değişik bir başkasını koyma planının bir parçası niteliğindedir. Siyasal tarihin ya da hukukun olgularının, ortaklaşa çerçeveleri içine konmadan, tek tek incelenebileceği anlayışı ile siyasetçi ve yasakoyucunun, toplumsal örgütlenişin belli biçimlerini koruma ya da değiştirme niyetinden uzak, ya da bir siyasal eylemin, bir yasa koymanın toplumsal yaşam bakımından ne gibi sonuçlar doğuracağının bilincinde olmayan yansız varlıklar olduğu tasarımı eş anlama gelir.

Dilbilimsel Araştırmalar Ancak yeni yöntemler en şaşırtıcı sonuçlarını düşünüş-biçimlerinin tarihsel araştırmaları alanında verebilirler; oysa tarihçi bu alanda şimdiye değin çok tartışmalı genellemelerle ya da tek tek metinlerin çözümlemesiyle yetinegelmiştir. Burada her şeyden önce, şimdiye değin sözcük hazinesi araştırmalarında kullanılmış olan dilbilimsel yöntemlerin önemini vurgulamak gerekir: kimi kavramların kullanılış sıklığı, sözcük-bağlantıları ya da sözcük kümeleri, vb. Örneğin Simone Delasalle ve Lucette Valenci, eski Fransız sözcüklerinde «kara» sözcüğünün kullanılış biçimlerini araştırmış ve bir sözlüğün görünüşteki nesnelliğinin arkasında nasıl bir düşünyapısal ağırlık bulunabildiğini ortaya koymuştur. Maurice Tournier, Fransız işçilerinin konuşmalarında ne tür tasarımları yansıttıklarını ve bu tasarımların nereden geldiğini saptamak amacıyla 1848 tarihli dilekçelerinin sözcük dağarcığını incelemiş ve sonunda, söz konusu sözcüğün kullanılışında ileri yönde bir değişim olduğunu kanıtlamıştır: içinde **halk, yurttaş, anayasa** ya da **özgürlük** gibi sözcüklerin yaygın olduğu günlük siyasal dil dağarcığından, **ücretli, çalışan, sınıf** gibi «toplumsal-mesleki» nitelikli sözcüklerin geniş yer tuttuğu bir sözcük dağarcığına geçiş.

İnsan düşüncesinin, tarihçilerce hiç ulaşılamayacak gibi görünen en derinliklerdeki alanları bile, artık yeni yöntemlerin kullanılmasıyla yavaş yavaş aydınlatılabilmektedir. Buna örnek olarak Michel

Vovelle'in **Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIe siècle'i** gösterilebilir. Araştırmacı burada, Fransa'da 18. yüzyılda tamamlanan ve genellikle Devrime bağlanan bir oluşumu, düşüncenin dünyasallaşması (=hıristiyanlıktan soyunması) gibi yakalanması da öylesine güç bir şeyi, elden gelen en nesnel biçimde ölçülebilir veriler aracılığıyla saptamak istemiştir. Bu amaç için belli bir coğrafya parçasını, Provence'ı ve ölüm ve ölüm-sonrası konusundaki insan tutumlarını inceleme olanağını veren Eski ve Yeni Ahit gibi çok kapsamlı ve temsil edici belge yığınını seçmiş ve bunları da loncalar, dinsel kuruluşlar vb. üzerine yaptığı bir dizi incelemeyle tamamlamıştır. Çalışma iki aşamada gerçekleşmiştir. Birincisinde genel olarak veri yığınını araştırmış, böylece bir coğrafyasal çerçeve ile ilk sonuçlar için gerekli temeli oluşturmuştur. İkincisinde ise, daha önce oluşturduğu coğrafyasal bölünüş temeli üzerinde, ilk sonuçları

Üçüncü Dünya denilen kesim bir yol ayrımında bulunuyor: uygulayımda (teknoloji) ileri ülkelere özgü ekin biçimlerinin alınması mı, yoksa yerli ekin biçimlerinin güçlendirilmesi mi?

doğrulama ve zenginleştirme olanağı veren bir dizi yöresel araştırmalara girişmiştir. Yazar, inceden inceye yaptığı bu araştırmalar yardımıyla, 18. yüzyılda, Devrimden önce ve ondan bağımsız olarak, «ortak toplumsal duyarlılıkta», din kurallarına uyumda bir gerilemeyle kendini belli eden «büyük bir değişim» gerçekleşmiş olduğu sonucuna varabilmektedir. Vovelle, daha sonraki bir çalışmasında ise, değişik toplumsal katmanların ve kümelerin bu sorun karşısındaki davranış biçimleri üzerine örnek bir araştırma yapmış ve bize 18. yüzyıl boyunca bu alanda gerçekleşen söz konusu değişimlerin neler olduğunu göstermiştir: Başlangıçta soylularla kentsoyluların tepkileri aynı iken, birinciler her zaman olduğu gibi, geçmişteki tutumlarını sürdürünce, kentsoylular ise, kendi tutumlarını köklü bir biçimde değiştirip, daha sonra devrime yol açacak olan sınıfsal çatışmalarını dinsel tasarımlar alanında ortaya koyunca, aralarında büyük farklılıklar oluştu.

Umut Olarak Tarih Böylece, yer yer belki koşar adımlarla, yer yer kimi gözüpek çevreden-dolaşmalar ve kısaltmalarla geçtiğimiz yolun –bunca uzun bir yol bunca kısa bir süre içinde başka türlü nasıl yürünebilirdi ki– sonuna gelmiş bulunuyoruz.

Geçersiz ve anlamdan yoksun bir tarihin yıkıntılarından yola çıkıp, yeni bir tarih tasarımının genel çizgilerine ulaşmış bulunuyoruz. Bir şeyi açıkça ortaya koymak gerekirse, belirtmeliyiz ki bu yeni tarihin eskisiyle ortaklaşa bir şeyi pek yoktur; bu yeni tarih geçmişin değil, insanların bilimi olacaktır; isterse 'toplumsal' tarih olsun isterse olmasın, araştırma konusu insan toplumları, toplu yaşamları içinde insanlar olacaktır; tarih her ne kadar teker teker siyaset, ekonomi, kültür... gibi alan ve konularla ilgilenirse de, siyasal tarih, ekonomi tarihi, ya da kültür tarihi gibi ayrı ayrı tarihler değil, tersine yalnızca insan tarihi vardır, çünkü görevi, bir bütünlük oluşturan bu tablonun parçalarını bir araya getirmek olup, bu parçaların gerçek anlamlarına kavuşması da ancak toplum bütünlüğü ile ilişkileri içinde ele

---

«Siyasal, başka deyişle insana ilişkin ekonominin içeriği, dar konu sınırlamalarının ötesine geçer; bunun unutulması, en büyük haksızlıkları birlikte getirir, çünkü insan, isteyelim, istemeyelim, ekonomik etkinliğin güçkaynağı (motoru) ve amacıdır.»

RAMon CARANDE

Günümüzde hiçbir işleyimci toplum, uygulayımın tüm insan sorunlarını çözmediğini, tersine dev boyutlarda yenilerini yarattığını gözardı edemez. Yaşamımız, bugüne değin yalnızca bozageldiğimiz çevre dengesine bağımlıdır.

alınmalarına bağlıdır.

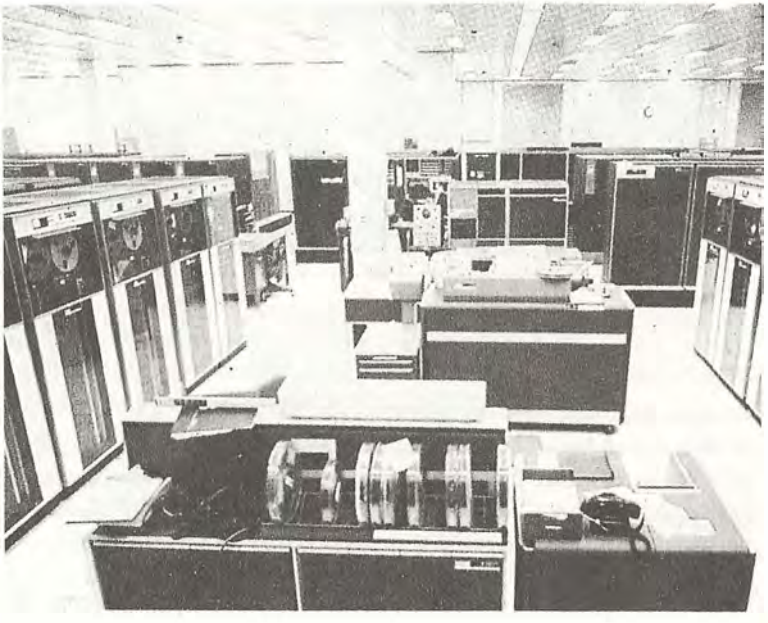
Son olarak belirtelim ki tarihin amacı da bizim merakımızı gidermek ya da kültürümüzü arttırmak olmayıp, geçmişin toplumlarının nasıl işlediğini ortaya çıkarıp bugünkülerin nasıl işlediğini anlamak ve böylece insanlara geçmişi tanıtırken kendi yerlerini anlamalarına da yardımcı olmaktır. Bu anlamda, Luis Cabrera de Cordoba'nın (1559-1623) aşağıdaki satırlarında anlatıma kavuşan eski insancıl tarihin niyetleri, bugün biz onları değişik biçimde anlasak da, her zaman

olduğu gibi tümüyle geçerlidir: «Eski çağların tarihini dikkatle inceleyip ondan çıkan dersleri kafalarında canlı tutanlar, geleceği de aydınlık biçimde görürler, çünkü dünya baştan sona aynı özelliktedir.»

Birçoklarının bu anlayışı usa-uygun görmelerine ve ana çizgileriyle daha yüz yıl önce ortaya çıkmış olan bu tarihin, nasıl olup da dayanıksızlığı, zayıflığı bir takım moda allıklarıyla sıvanmak dışında hiç değişmeden süregelip hâlâ yaşayan ve egemen durumda bulunan geleneksel akademik tarihin yerini alamamış oluşuna şaşmıyorum. Bu durumun açıklaması, bilimin alanı dışında aranmalıdır.

Akademik tarih, ister insanların içinde yaşadıkları toplumsal örgütleniş biçimini düşünmeden, isterse tarihçiyi çevresinden soyutladığı ve hiç olmazsa kesin bir işbirliğine hazır olmayan herkesi nöt-

Kuramsal olarak sınırsız bilgi biriktirme yetisiyle bilgisayar, çağdaş tarih bilimi için vazgeçilmez bir yardımcı araç olmuştur; ancak soruların konulması, değerlendirmelerin ve yorumların yapılması, çalışmasından bugün ve yarın için yararlanılması, yine de tarihçinin işi olmakta süregidiyor.

ralize etmeye yarayan zararsız bir inceleyici durumuna indirgediği için olsun, günümüze değin yürürlükteki düzenin savunucusu ve koruyucusu işlevini görmüştür. Buna karşı yeni tarih, insanlara eski ülkülerin yerine yenilerini aşılamayı değil, tersine kendi gözlerini ve kafalarını kullanmayı öğretme, bir şeyi doğrudan kendilerinin nasıl kanıtlayabileceklerini, nasıl bağımsız yargılamada bulunabileceklerini ve kendi yollarını bilinçli olarak nasıl seçebileceklerini öğretme anlayış ve irdelemesini temsil edecektir. Bundan dolayı, yürürlükteki düzeni neye mal olursa olsun sürdürmeyi en üstün erek sayan anlayışın bu yeni tarih anlayışını tehlikeli ve yıkıcı bulup ona karşı savaş açması artık şaşırtıcı olmaz.

Toplumu eleştirici bakışla incelemek isteyen bir tarihe karşı açılan savaş, çok değişik biçim ve nitelikler almıştır. Çok aşırı durumlarda açıkça kınanıp kötülenmektedir; başka durumlarda ise, ölüm sessizliği içinde, akademik ortamların uzağında tutulmakta ve «saygın» tarihten özenle soyutlanmaktadır. Daha usta bir saldırı yolu uygulayanlar ise, henüz kuruluş aşamasında bulunan bir kuramsal öneriler topluluğunun hazırlıksızlığına yollamada bulunarak, tarihi her zaman uygun bir kuramsal içerikle incelemenin olanaksız olduğu sonucunu çıkarmak istemektedirler. Bu tür görüşlerin, hiçbir bilimsel kökeni olmayan düşmanca bir tutumu sözde bilimsel bir incir yaprağıyla örtmekten başka hiçbir amacı olmadığı, «tarihçi yaklaşımın yoksulluğu» suçlamasını yapanların, hemen yalnız içinde yer aldıkları toplum düzenini tehdit edebilecek nitelikteki tarihe saldırmalarından açıkça anlaşılmaktadır. Tarihçi, kendi çalışma alanı olan bilim dalının henüz oluşum aşamasında bulunduğunu başka herkesten daha iyi bilmektedir; ama bu durumun söz konusu işten vazgeçmeği değil, tersine onu tamamlamak için iki kat daha çok çaba göstermeği gerektirdiğini de bilmektedir.

Bunca engellere ve güçlüklere karşı koymak kolay değil; bu yüzden bir çokları ya bu işten vazgeçmekte, ya da yaşamda kalabilmek için ortama uyarlanmaya çalışmaktadırlar. Tarihçi, kendisinden bilgece bir yardım, en azından zararsız bir bilgi beklendiğini ve kendisinin de ciddi ve sağlam bir bilim dalında çalıştığı güvenini uyandırabileceğini, çünkü durmadan daha zengin araç-gereçler [radyo-karbon yöntemiyle tarih saptama, işleyimsel (endüstriyel) olarak yürütülen kazıbilim, toplumsal verilerin bilgisayarla işlenmesi, ekonometrik modeller kullanılması, vb.] kullanabilecek durumda olduğunu bil-

mektedir. Bilgisayarla çalışan bir tarihçiyi gelenekçi ya da eskimiş olarak nitelemeye kim kalkışabilir? Eğer bununla yetinirse, katmanlı yapı içinde oldukça saygın bir yer elde edebilir ve akademik toplulukta kendisine saygı gösterilir. Kimse, onun yararsız çalışmasının değerini soru konusu yapmaz; dahası insan yaşamı üzerine ince eleyip-sık dokuyan düşüncesiyle çağımız ekinini taçlandırıcı katkılarda bulunduğu için övgü bile görür. Tıpkı bir ev hayvanı gibi, tırnaklarının törpülenmesine izin verirse günlük yiyeceğinin verileceğine güvenebilir.

Ancak böyle davranılmaktan hoşlanmayıp bugünün anlaşılmasına yarayacak bir tarih bilimini oluşturmak gibi yorucu bir işi yapmaya kararlı olanların sayısı, bilim adına ya da açıktan açığa yerleşik değerlerin savunulması adına yapılan her türlü saldırı ve kötülemelere karşın, yine de gün geçtikçe artıyor. Böyle bir tarihçi, insanları, geçmiş konusunda kendi bilme yeteneklerini kullanmayı güçleştiren yorumların korkunç yükünden kurtarmak üzere, meslektaşlarının karşısına dikilmelidir. Bu tarihçi, toplumbilim, ekonomi, vb. öbür toplumbilimler karşısındaki yerini ne onlarla yarışmak, ne de onlara bağımlı olmak isteğinde olmadığını göstermek üzere aydınlatmalıdır. Onun işi başkadır: bütünün bilinçli olarak kavranması; o, toplumun tek tek değişik alanlarında yapılan araştırmaları bir araya getirmek ve ekonomik, siyasal, ekinsel, sanatsal, vb. verilerden bütünün bir görünümünü çıkarmak durumundadır. Bize insanları, işlerinden düşlerine değin, boyutlarının tüm karmaşıklığı ile tanıtmalıdır. Yazdığı tarih insanlara, «dünyanın her yerindeki insanların çalışırken, savaşırken, kendi-kendini geliştirirken, kısacası toplumsal yaşamda yapmakta olduğu herşeyiyle birlikte tanıtmalı ve bunu, sözkonusu gelişmede onlara yardımcı olmak amacıyla yapmalıdır. Bu tarih insanlar için, başlangıçta söylediğimiz gibi, bugünkü savaşımlarında silah, yarını kurmalarında araç-gereç olmalıdır. Ancak o durumda tarih insanlar için bir umut verebilir.

Kavram açıklamaları

İşbölümü Bir toplumun üyelerinin değişik işlerde uzmanlaşması süreci. İlkel avcı-toplayıcı topluluklardan işleyim (sanayi) toplumlarına değin tüm tarihsel ilerleme, bu artan toplumsal uzmanlaşma eşliğinde gerçekleşmiştir.

Töresel-siyasal tarih İtalya'da Yeni-ülkücülük akımının kurucusu ve başlıca temsilcisi olan Filozof ve siyaset adamı Benedetto Croce (1866-1952)'nin, insanlık tarihini insan usu ve ülkülerinin tarihi olarak sunan ve tanımlayan tarih türüne uyguladığı kavram.

Coğrafyasal siyasa (Géopolitique) Coğrafyasal alanın devletler ve onların izlediği siyasalar üzerindeki etkilerinin araştırılması. Coğrafyasal siyasanın kurucusu olarak, **Siyasal Coğrafya (Politischen Geographie)** (1897) adlı yapıtında coğrafyasal çevre koşullarının insan toplumlarının biçimini belirlediği görüşünü öne süren Alman Friedrich Ratzel (1844-1904) gösterilir. Ratzel siyasal coğrafyayı genel coğrafyanın bağımsız bir bölümü saymıştır.

Tarihsel biçimbilim Biçimbilimsel araştırmalar, biçimlerin karşılaştırılmasına dayanır. Tarihsel yasaları birbirine benzer belirişlerin yalınkat karşılaştırılmasından çıkarsamak isteyen ve böylece bunların çok değişik çağlardan ve toplumlardan kaynaklandığını göz ardı eden yorumlara tarihte biçimbilimciler denilmiştir.

Heloten Eski Isparta'da devlet köleleri.

Tarihçilik Her şeyi yalnız tarihsel temelleri üzerinde görüp yorumlama tutumu; tarihsel yanların aşırı vurgulanması.

Girdi-çıktı çözümlemesi Bütün ekonomik kesimlerin aralarındaki ilişkileri inceleme yöntemi.

Sınıflar Marksist kavram; üretim süreci içindeki yerleri dolayısıyla birbirlerinden ayrılan toplumsal kümeler: üretim araçlarını ellerinde bulunduran ve ücretli işçinin emeğini sahiplenen kümeler ile yaşa-

mak için iç gücünü satmak zorunluğunda olan mülksüzlerin oluşturdukları kümeler. Sınıfsal üyelik, ilgili kişilerin toplumsal çıkarlarını da belirler.

Benzeşleşme (Mimétisme) Dirimbilim (biyoloji) terimi; kimi hayvanların, korunmak için, renklerini ya da biçimlerini çevrelerindeki canlı ya da cansız nesnelerinkine uyarlama yeteneği.

Ekonometrik tarih/ekonometri Ekonometri, matematik ve sayılama (istatistik) yardımıyla, ekonomi kuramları alanında modeller kurmaya ve öngörülerde bulunmaya çalışır.

Olguculuk (Pozitivizm) Yalnız olgulara, gerçeklere ve kanıtlanabilir olan şeylere dayanan ve doğaötesel düşünüşleri geri çeviren tutum.

Üretim biçimi Üretici güçler (üreten insanlar, bilim, uygulayım) ile üretim ilişkileri (insanların üretim süreci içinde birbirleriyle kurdukları toplumsal ilişkiler)i bir arada anlatan marksist kavram. Bu tanıma göre ayırdedilen beş üretim biçimi, ilkel toplum, köleci toplum, derebeyci toplum, anamalcı toplum ve toplumculuk (sosyalizm)/(kamulculuk)tur.

Toplumsal katmanlar Bir toplumda malların, hakların ve konumların eşitsiz dağılımını düzenleyen aşama sıralı düzen. Katmanlaşma düzenleri hukuksal olarak saptanmış ya da ayrıcalıklı kılınmış olan veya doğumla (kast ya da derebeylik toplumlarında olduğu gibi) ya da üretim süreci içindeki roller için belirlenmiş olan ekonomik nitelikteki ayrımlar nedeniyle (sınıflı toplum) elde edilen toplumsal konumlar üzerine dayalıdır.

Toplumsal konumlar (statüler) Genellikle doğum yoluyla elde edilen aynı hukuksal konumda bulunan ve aynı ayrıcalıklardan yararlanan tüm kişilerin içinde yer aldığı toplumsal katmanlar. Toplumsal-konuma dayalı toplumlarda üç konum bulunurdu: soylular, din adamları ve üçüncü ya da aşağı katman (halk).

Geçim biçimi Geçinmek üzere gereksinimlerini karşılama yolu (eski terim **geçim**).

Üstyapı Marksist kavram; siyasal, hukuksal, sanatsal ve dinsel bilinç biçimleri. Üstyapı, temel (toplumsal ilişkiler) üzerine diyalektik bir ilişki ile kuruludur; varoluş bilinci belirler, böylece belirlenen bilinç de varoluşu etkiler (Diyalektik: Kant'ın [1724-1804], Fichte'nin (1762-1814), Hegel'in [1770-1831] ve Marx'ın (1818-1883) geliştirdikleri düşünme biçimi ve bilme yöntemi olup, bir önerme [sav, tez] ve onun yadsınması (karşısav, antitez)den daha zengin bir gerçeğin [bileşim: sentez] çıkacağını, bu bileşimin de bir sonraki düşünce aşamasının savını oluşturacağını savunur.)

Kaynakça

Berthold, W., G. Lozek (Hg.u.a.): Kritik der bürgerlichen Geschichtsschreibung. Verlag Pahl-Rugenstedt, Köln 1977.

Brandt, A. v.: Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die Historischen Hilfswissenschaften. (Urban-Bücher, 33). W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1976.

Bloch, M.: Apologie der Geschichte oder Der Beruf des Historikers. Anmerkungen u. Argumente..., 9). Ernst Klett Verlag, Stuttgart 1974.

Borowsky, P., B. Vogel und H. Wunder: Einführung in die Geschichtswissenschaft I. Grundprobleme, Arbeitsorganisation, Hilfsmittel. (Studienbücher Moderne Geschichte, 1). Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 1975.

Browsky, P., B. Vogel und H. Wunder: Einführung in die Geschichtswissenschaft II. Materialien zur Theorie und Methode. (Studienbücher Moderne Geschichte, 2). Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 1975.

Engelberg, E., W. Küttler: Probleme der geschichtswissenschaftlichen Erkenntnis. Verlag Pahl-Rugenstedt, Köln 1977.

Faber, K.-G., Ch. Meier (Hg.): Historische Prozesse. (Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik, 2). (dtv-Wissenschaftliche Reihe, 4304). Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1978.

Faber, K.-G.: Theorie der Geschichtswissenschaft. (Beck'sche Schwarze Reihe, 78). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1974.

Faulenbach, B. (Hg.): Geschichtswissenschaft in Deutschland. Traditionelle Positionen und gegenwärtige Aufgaben. (Beck'sche Schwarze Reihe, 111). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1974.

Geiss, I.: Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft. (es, 569). Suhrkamp-Verlag, Frankfurt/M. 1972.

Geiss, I., R. Tamchina (Hg.): Ansichten einer künftigen Geschichtswissenschaft I. Kritik, Theorie, Methode. (Reihe Hanser, 153). Carl Hanser Verlag, München 1974.

Geiss, I., R. Tamchina (Hg.): Ansichten einer künftigen Geschichtswissenschaft II. Revolution. Ein historischer Längsschnitt. (Reihe Hanser, 154). Carl Hanser Verlag, München 1974.

Groh, D.: Kritische Geschichtswissenschaft in emanzipatorischer Absicht. (Urban-Bücher, 846). W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1973.

Gundlach, R., C. A. Lückerath: Historische Wissenschaften und Elektronische Datenverarbeitung. (Ullstein-Bücher, 3319). Ullstein Verlag, Berlin 1977.

Hahn, M.: Historiker und Klassen. Zur Grundlegung einer Geschichte der bürgerlichen Gesellschaft. (Campus). Campus Verlag, Frankfurt/M. 1976.

Iggers, G. G.: Neue Geschichtswissenschaft. Vom Historismus zur Historischen Sozialwissenschaft. Ein internationaler Vergleich. (dtv-Wissenschaftliche Reihe, 4308). Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1978.

Kirn, P., J. Leuschner: Einführung in die Geschichtswissenschaft. (Sammlung Göschen, 270). Verlag de Gruyter, Berlin 1972.

König, R.: Kritik der historisch-existenzialistischen Soziologie. Ein Beitrag zur Begründung einer objektiven Soziologie. (Piper Sozialwissenschaft, 27). Verlag R. Piper, München 1975.

Korsch, K.: Die materialistische Geschichtsauffassung und andere Schriften. (Basis). Europäische Verlags-Anstalt, Köln 1971.

Kosthorst, E. (Hg.): Geschichtswissenschaft. Didaktik, Forschung, Theorie. (Kleine Vandenhoek-Reihe, 1430). Verlag Vandenhoek & Ruprecht, Göttingen 1977.

Meinecke, F.: Werke. Bd. VII. Zur Geschichte der Geschichtsschreibung. Oldenbourg Verlag München/Toeche-Mittler Verlag, Damstadt 1968.

Rückriem, G. (Hg.): Historischer Materialismus und menschliche Natur. (Kleine Bibliothek, 109). Verlag Pahl-Rugenstedt, Köln 1977.

Rürup, R. (Hg.): Historische Sozialwissenschaft. Beiträge zur Einführung in die Forschungspraxis. (Kleine Vandenhoek-Reihe, 1431). Verlag Vandenhoek & Ruprecht, Göttingen 1977.

Rüsen, J. (Hg.): Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie. (Kleine Vandenhoek-Reihe, 1416). Verlag Vandenhoek & Ruprecht, Göttingen 1975.

Schulz, G. (Hg.): Geschichte heute. Positionen, Tendenzen, Probleme. Verlag Vandenhoek & Ruprecht, Göttingen 1973.
Valenza, P. (Hg.): Der historische Kompromiß. Berlinguer/Gramci/Longo/Togliatti. VSA-Verlag, Hamburg 1976.

Kavram Dizini

ABD: işsizlik, 58; kara nüfusa karşı ırk ayrımı, 53; ekonomicilik, 56; yük istasyonu, Buffalo, 45; ekonometrik ekonomi tarihi, 68, 110
Açlık ve salgınlar, 73-75
"Amerikan Anayasasının Ekonomik bir Yorumu", Ch. A. Beard, 57
Ancien Régime, Fransa'da: çözülüşü, 66
Avrupa: Tarımda ilerlemeler; 11. yy. dan beri ekonomik etkinlikler, 80-81
Aydınlanma: Fransız, 23, 25; devrimci, 24
Bakanlar: 19. ve 20. yüzyılda, 34, 35
Balo Binası Andı, 64
Balıkçılık başlangıçları, 83
Barış Konferansı, Utrecht'te (1712), 33
Bastille (üzerine baskın), 64, 68
Basın: "Le Petit Journal" gazetesi, 94
"Batı Ülkelerinin Çöküşü": O. Spengler, 57
Belge: değerlendirilmesi, 27; gereksizliği, 39
Belgelik, 28
Belirleyicilik, 51, 56
Benzeşimcilik, 61, 62
Biçimbilimleri, 57-63
Bilgisayar, 122
Bireyler, 15
Brüksel loncaları, geçit töreninde, 80-81
Buğday fiyatı, 1766: Fransa ve İngiltere'de ölüm oranları, 72
Bulaşıcı salgınlar, 74, 75
Bütüncül tarih (historia total), 48
Büyük Britanya: dökümevleri (18. yy.), 37
Cermen azınlıklar, 54
Cezayir: küçük müslüman krallıklar, 56
Coğrafyasal siyasa okulu, 51
Coğrafyasal siyasa, Alman, 51
Coğrafyasal çevre, 51
"Constitucions de Catalunya": 13. yy. minyatürü, 104
Cortes, Toplumsal-konumlara dayalı meclis (İspanya), 104
"Cronica de Espana": Toledo çevirmenler okulu, 27

"Cronica Ovetense" (Asturia'da Oviedos günceleri), 27
Çalışma yeteneği, insanın: doğa bilimlerince anlaşılması, 41
Çarlık: Ekim Devrimi (1917), 54; yıkılışı, 54, 55
Çevresel denge, 119
Çin: sınır koruması ve "Büyük Duvar", 20; insanlık ekini, 56
Demokrasi, kentsoylu: Fransa'da "Ancien Régime"in çözülüşü, 64
Deniz: işletilmesi, 83
Derebeyci krallık, 18. yy. da, 92-93
Derebeyler: toprak kölcleri ile derebeyler arasında savaşlar, 92
Derebeylik toplumu: bir soyluevinde yemek görüntüsü, 113; üretim ilişkileri, 101; üretim biçimi, 107-108
Devlet Adamları, 34, 35
Devlet köleleri, Isparta'da, 89
Devrim: 1848, 35
Dil bilimleri, 116
Dilbilim, 116
Doğa bilimleri ve ırkçılık, 53
Dokuma işliği, makineleşmiş, 37
Dokuma İşleyimciliği: 19. yy. da , 37
Duc De Berry'nin ders kitabı (15. yy.), 109
Dökümevleri: B. Britanya, 37
Dünya devleti, 62
Dünya dini, 62
Dünya nüfusu, 71
Dünya Savaşı, İkinci, 48; Fransa'nın işgali, 52; Dünkirchen, 1940, 56
Dünya siyasal olayları ve kişiler, 32, 34
Düşüncenin dünyasallaşması, Fransa'da (18. yy.), 117
Düşünyapı ve üretim biçimi, 103
"Egemen insan", 53
Ekim Devrimi (Rusya), 1917, 54
Ekin tarihi, 38; Voltaire, 42
Ekinler: Biçimbilimde karşılaştırmalar, 57, 58
Ekonometri, 68, 112
Ekonomi bilimi, 44
Ekonomi kuramı, 44
Ekonomi tarihi, 42-47; modeller, 63; ekonometrik 68, 110
Ekonomi: içeriği, 112
Ekonomici okul, 56-57, 76-77

Ekonomik modeller, 110, 112
Ekonominin ve toplumun olşumu, 103-107
Eski toplum: ırkın ülküleştirilişi, 54
Fel: fe: tarihsel koşullanmışlık, 99
Fransa: Ancien Régime, 53, 62, 95, 104, 115; Cezayir, 56; Cumhuriyetin ilânı, 63; 2. Dünya Savaşında işgali, 53; Fransız Devriminden önce düşüncenin dünyasallaşması, 116; 18. yy. da ekonomisi, 66
Fransız Devrimi: başlangıcı, 66
Geçim biçimleri, 96, 98
Gelişme ölçüsü, 103
Girdi-çıktı çözümlemesi, 110
Girişimci, anamalcı, 82
"Grandes Chroniques de France", 29
Gösteri: "Kanlı Pazar", Petersburg, 54; Kadınların..., Fransa, 19. yy., 37
Göçebeler, 96
Güç kaynakları, çağdaş, 90-99
Güney Afrika'da mısırın işlenmesi, 81
Güney Afrika: mısırın işlenmesi, 80; Apertheid (ırk ayrımcılığı politikası), 53
Habsburglar, 16
Hindistan: nüfus, 66; bozuk-kent kesimleri, Bombay, 41
"Histoire de la Révolution Française" (Fransız Devrimi Tarihi), J. Michelet, 65
"Histoire Socialiste de la République Française" (Fransız Cumhuriyetinin Toplumcu Tarihi), J. Jaurès, 65
Hıyarcıklı veba: Ayvupa'da yayılması (17. yy.), 76
Irk ayrımcılığı (apartheid), 53; siyasal, 53-56
Irk kuramları, 53-55; Cermenler, 54, 55
Irkçılık ve doğa bilimleri, 53
Irkın ülküleştirilmesi: Yunan yontuculuğu, 53
İki eleştiri biçimi, 109-111
İlerlemeler: işleyim öncesi toplumda, 83
İklim, 51, 52
İlk insanın çevresine uyarlanışı, 106
İlkel toplumlar ve ilkel halklar, 14, 42
İngiltere: Yüzyıl savaşları, 29
İnsan toplumları: sınıflandırma biçimleri, 86, 87
"İnsanlığın düşünsel tarihi", G. A. Sarton, 43

İnsanlığın tarihi: sürecin eski anlaşılışı, 96; üretim yeteneğinde aşamalar, 78, 79, 107
İslam: yayılışı; salgınlar, 74
İspanya: "Cronica de Espana", 27; "Cronica Ovetense", 27; egemenlik, 13; taht savaşı, 33; "Karl IV'ün Ailesi", F. Goya, 102, "Memluklerle Savaş", F. Goya, 13; 17. yy. kıralları, 33; Toplumsal Konumlara Dayalı Meclis (Kortes), 102
İş: Mısırlı işçiler, 14, 82; mimari, 50; ve yeniden üretim, 78
İşbırakımı: Amerikan demiryolu işçileri (19. yy.), 113; Fransız maden işçileri (19. yy.), 37
İşbölümü, 78; işleyim devrimi, 84
İşçi devinimleri, 38
İşçi: Mısırlı, 14, 82; Amerikalı (19. yy.), 115; işleyim, 89; Fransız Devriminde, 66
İş gücü, 103
İşleyim toplumu ve toplumbilim, 65
İşleyim devrimi: işbölümü, 82; nüfus artışı, 71, 82; anamal birikimi, 44; üretim yapısı, 84; proletarya, 19; kent nüfusu, 87
İşleyimleşme: değişim alanlarının genişlemesi, 84; sonuçları, 82; yorumlanışı, 44; Japonya'da, 115; sınıflar, 95; mal üretimi, 84
İşsizlik: I. Soyer'in tablosu, 60
Japonya: sanayileşmesi, 115; Osaka'da transistör yapımevi, 41
"IV. Karl'ın Ailesi", F. Goya, 106
Kadınların gösterisi: Fransa'da grev, 37
Kahramanlar, 32; ve yığınlar, 37
"Kanlı Pazar", Petersburg, 54
Karşılaştırmalar: biçimbilim, 60
Kastlar, 86, 87
Katmanlaşma: toplumsal, 86, 87; ırksal (Latin Amerika), 90
Kentdeşlik: ortaçağda, 97; 17. yy. da (tablo), 102
Kentler: Yükselişi, 11. yy.dan beri yendien kuruluşları, 78; orta çağlarda ticaretin önemi, 100; sanayi devrimi sırasında nüfus, 87; kuruluşları, 78, 79; pazar görüntüleri (15. yy.), 101; ortaçağcıl (İtalya'da), 83; ayrıcalıklar, 83
Kentsoylu sınıf: Fransız Devrimi, 16, 64, 65, 97, 106, 107; terimin kullanılışı, 95; Kastilyalı (Ortaçağ), 97; ve çağdaş tarihçi, 28
Kentsoylular sınıfı, 16, 62, 63, 104, 105; yorumlanışı, 62-66; XVI. Ludwig'in sarayında yozlaşma, 17; Bastille'e saldırı, 62-66; Devrim

öncesinde ortak duyarlıkta değişimler 116-117
Kentsoylular, 97, 106; ırk kuramları, 53
Kırallar ve devlet adamları, 34
Kırallar: kişilik özellikleri ve tarihsel dönemler, 32
"Kıralların tarihi", Voltaire, 42
Kırallık: saltık, 32, 51; bunalımı, 104
Kişiler, 32 vd.
Kolosseum, Roma, 61
Kölecilik: Sömürgelerde, 114; ırkçılık, 53
Köylüler: ayaklanmaları (erken ortaçağlar), 92, 94; 15. yy. da betimlenişi, 92; Açlık ve Veba, 92; sanayi öncesi toplumda artı-ürün, 92; tarım çağı, 81; Fransız Devrimi sırasında, 66
"Le Petit Journal" gazetesi, 94
Loncalar, 83; resim siparişleri, 109
Loncalar: Resim siparişleri, 104; uzak-yol tecimi, 80; Brüksel'de geçit resmi, 78-79
"Madrid'de 2 Mayıs 1808'de Memluklerle Savaş", F. Goya, 12
Mahmara, Mezarı: Fresko, 14
Marksizm ve ekonomicilik, 57
Meksiko: Teotihuacan yıkıntıları, 47
Mısırlılar: işçi, 14; Keops Piramidi, 52; Gize Sfenksi, 52
Mimari: yapı yapıcısı, 50
Model, 59, 107, 110-112
Moskova: Ekim Devrimi, 54
Nasyonal Sosyalizm: Almanya'da; biçimbilimle ilgili olarak 57 vd.; yaymacası, 53; nedenleri, 30, 48-49
Nesnellik, 63, 64
Nüfus sayısı, 71
Nüfus: besin üretimi, 74, 75, 76; modelleri, 76; Artışı, 74, 78-84
Nüfusbilim, 74
Okumaz-yazmazlık: 19. yüzyıl ortalarına değin, 25
Olguculuk (Pozitivizm), 26
Öngörü, 24, 46
"Orfe ve Öridik", N. Poussain, 108
Özdekçilik, tarihsel, 20, 21, 57
Paris: ulusal toplantı (1789), 65; Bastille'e Baskın, 64
Pazarlar, 83
Petersburg, "Kanlı Pazar", 54

Popüler tarih, 21
Proletarya: terimin kullanılışı, 95; sanayi devrimi, 18; çocuklar, 19
Rastlantı, 48
Resim sanatı: Ortaçağda resim siparişleri ve konuları, 109; üretim biçimi ve düşünyapı, 104
Roma İmparatorluğu, 55, 60
Roma: Kolosseum, 61
Romantizm: Geçmişe özlem, 24
Rusya: 1917 Devrimi, 20, 54
Salgınlar, 74, 75
Sanayi devrimi çağında anamal birikimi, 44
Sanayi öncesi Avrupa toplumlarında dokuma tezgâhları, 19
Sanayi öncesi toplumu: nüfus artışı, 71-73; köylülerin artı-ürünü, 79; dokuma üretimi, 19
Sezgi ve biçimbilim, 59
Sınıf çatışmaları: Köylüler ve derebeylik soyluları, 92; bir toplumun gelişim devingenliği, 94, 95
Sınıflar: 87; belirlenişi, 95-97; bilinci, 113; çıkarları, 103; ayrıcalıkları, 101
Siyasal gelişmeler: öngörülmesi, 115
Siyasal tarih, 46
Sovyetler Birliği: Devrim kahramanları anıtı, 20
Sömürgecilik ve ırkçılık, 53
Sömürgeler ve kölecilik, 111
Süreklilik ve değişim, 16
Sözcük dağarcığı, 116
Tahıl, 77; anbarlar, ortaçağda, 92
"Tanrının Eli", 49
Tanrısal öngörü, 49
Tarih bilimi: saygınlığı, 23; bilgisayar, 122; araştırma yöntemleri, 110; İskoç okulu, 99-103; kuramsal sorunları, 35; bugün, dün ve gelecek anlayışı, 16, 18, 19, 118; döngüler, 57 vd.
Tarih kavramı, bunalımı, 13
Tarih yazımı, 18. yy., 23; günümüzdeki başlıca akımlar, 20; nesnel ve öznel, 13, 14; ve devlet adamları, 34
Tarih-yazımcı: görevi, 42, 118; verilerden seçim işlemi, 64; bilmenin koşullanmışlığı, 68, 69, 98; ve toplumsal düzen, 28, 30; çalışmanın geçerliliği, 57; araç-gereçler, 116; bilgi kaynakları, 37

Tarih-yazımcıları ve çevirmenler, ortaçağda, 21, 28
Tarih: Akademik, 118; işlevi, 68; maddeci tarih anlayışı, 20; belirlenişi, 48; töresel-siyasal tarih, 46; tarihte temel etkenler, 32, 36-38; günümüz tarih anlayışı, 26; bireyci ve benzersizci tarih anlayışı, 26; bütünleştirici tarih anlayışı, 46; tarihsel yazın (18. yy.), 23; insan, 32, 61, 118; moda uzmanlık dalı (19. yy.), 24; yeni, 118-119; kullanılışı, 31-32; "sayısal", 21; geleneksel, 39; düşünce, 31-32; düşünüş biçimlerinin tarihi, 116; ve bilimler, 14; amacı, 37; tarihsel döngüler, 20, 57-58
Tarihçilik, 24
Tarihsel maddecilik, 20, 21
Tarihsel süreç, 16
Tarihsel zaman: kırallık ve buyurgan-soyu (hanedan), 32
Tarım: bulunuşu, 78; 16., 17. ve 18. yy.larda ekim düzenlerinin geliştirilmesi, 75, 80; tarım çağı, 78
Tarımcı toplumlar: ilerlemeler, 83; toplum düzeni, 89
Taşımacılık ekonomisi: demiryolu, 42, 113; geç ortaçağ ticaret yolu, 92
Tecim yolu, geç ortaçağda, 90
Tecim: ortaçağda kent kuruluşu, 101
Thailand: Ayutthaya Budası, 61
Toplum çözümlemesi, 21, 31
Toplumbilim, 20; sanayi toplumu, 67
"Toplumlar", A. Toynbee, 57
Toplumsal bilimler, 13, 16; çalışma yeteneği (insanın), 39; tutucu, 55, 56; modeller, 110
Toplumsal konumlar, 86, 87
Toplumsal konumlara dayalı toplum: yargı erki, 87; kümeler, 87-89; meclis, 15, 102
Toplumsal konumlara dayalı toplumda halkın temsili, 15
Toplumsal konumlara dayalı toplumda meclis toplantısı, 14, 102
Toplumsal tarih, 37, 39
Toplumsal-konumlara-dayalı-toplumda yargı işlevi, 91
Toprak kölesi: işbölümü, 108, derebey buyurganlarıyla savaşı, 92
Toprak, 51
Tournai vebası, 74
Ulusal ekonomi: 19. yy. da, 23
"Ulusların Töreleri ve Düşünüşleri Üzerine İnceleme", Voltaire, 36
Uygarlık: doğuşu, 78

Uygarlıklar: A. L. Toynbee, 57
Uygulayımlaşma (teknikleşme): sonuçları, 87
"Üçüncü Dünya": ekinsel biçimler arasında seçim yapma, 119; üretim biçimi, 43
Üretici güçler, 97, 101
Üretim ilişkileri, 101, 102; devingen, 105, 106, 107; ve düşünyapı, 104, 112; derebeyci toplum, 103; ve siyasal ve hukuksal örgütleniş, 102, 112
Üstyapılar, 106, 107
Veba, 72, 74; Jüstinyen vebası, 74, 75; kara veba, 74, 75; Tournai vebası, 74
Veri-toplama, 24, 26
Verilerden örneklem alınması, 65
Verimlilik düzeni: pazara yönelik, 42
Vietnam: Bölünme ve savaş, 22
Viyana Kongresi, 34
Yahudilerin sürülmesi, 53, 75
Yakın Doğu: tahıl ekimi, 80
Yapımevi (fabrika), 87-88
Yaşamöyküsü, 21
Yazgı, 24, 49
"Yıldırma kurbanlarına son çağrı" Ch. L. Muller, 65
Yığınlar ve birey, 35-36
Yorum, tarihsel, 64, 65; doğrulanabilirliği, 66; çelişik, 65, 67, 68, 69
Yüzyıl savaşı: minyatür, 29
Yüzyıllar, 42
Zararlılarla savaşım araçları, 89

Ad Dizini

Alfons XI. von Kastilien, 77
Bailly, Jean Sylvain, 66
Barca,Calderon de la, 39
Barnave, Antoine, 102-103
Beard, Charles A., 57
Benedikt, hl., 64
Bernulf, hl., 94
Biar, F., 116
Bossuet, Bischof, 51
Brecht, Bertolt, 38
Brenan,Gerald, 36
Buddha, 62, 63, 64
Burgund, Graf von, 14
Büyük İskender, 61
Cabrera, Luis, 121
Carande, Ramon, 120
Carr, Edward H. 13
Castillo, Antonio Cánovas de, 36
Childe, V. Gordon, 78
Colonna, Kardinal, 75
Conquistador, Jaime el, 103
Croce, Benedetto, 24
Dante, 62
Delesalle, Simone, 116
Damachy, P.A., 63
Dhoquois, Guy, 28
Diderot, Denis, 23, 25
Engels, Friedrich, 101, 112
Febvre, Lucien, 39, 49, 52
Ferdinand VI. von Spanien, 34
Fogel, Robert W., 114
Gautier-Dagoty, 17
Gobineau, Joseph Arthur de, 54
Goya, Francisco, 12, 104, 106
Gramsci, Antonio, 31, 71
Gray, B. R., 31
Haldun, Ibn, 35
Hitler, Adolf, 30, 48
Hooch, Pieter de, 106
Hubert, 25
Huntington, Ellsworth, 52
Ingenieros, José, 31
Isabella I. von Spanien, 15, 16
Jacob I. von Spanien, 102
Jaurès, Jean, 65, 66, 67-68
Johnson, Lyndon, B. 57
Johnson, Samuel, 23
Karl der Große, 28
Karl der Kühne, 15
Karl II. von Spanien, 33
Karl III. von Spanien, 33, 34
Karl IV., 34, 104, 106
Kennedy, John F., 57
Kipling, R., 55
Kissinger, Henry A., 35
Kleopatra, 40
Labrousse, Ernest, 66-68
Laplace, Pierre Simon Marquis de, 59
Le Muisit, Gilles, 77
Lenin, W. I., 16
Lenzi, Domenico, 98
Leontief, W. W., 113
Loo, Louis Michel van, 33
Lorenzetti, Gebrüder, 75
Lukács, Georg, 99
Ludwig I. von Spanien, 34
Ludwig XV. von Frankreich, 25

Ludwig XVI. von Frankreich, 17
Mably, Gabriel Bonnot de, 50
Machiavelli, Niccolo, 62
Malinvaud, E., 112
March, Ausias, 73
Marie Antoinette, 17
Marx, Karl, 24, 101, 103
Merli, Stefano, 44
Metternich, Klemens Fürst von, 34, 35
Michelet, Jules, 65, 67, 66-68
Milland, M., 94
Mirabeau,Honoré Graf von, 64
Montesquieu (Charles Louis de Secondat), 49
Moreno, Manuel, 28
Morner, Magnus, 90
Muhammed, 62
Muller, Ch. L., 64
Napoleon I, 48, 59, 76
Nikolaus II. von Rußland, 16
Pastor, Reyna, 95
Paulus, hl. 39
Petrarca, Francesco, 75
Philipp III. von Spanien, 33
Philipp IV. von Spanien, 33
Philipp V. von Spanien, 33, 34
Philipp VI. von Frankreich, 91
Plato, 59
Polo, Marco, 52
Poussain, Nicolas, 109
Ranke, Leopold von, 51
Ratzel, Friedrich, 51
Rembrandt, 106
Roland, Graf der Bretonischen Mark, 29
Rostow, Walt W., 57
Sarton, George A., 43
Schaff, Adam, 98
Secondat, Charles Louis de (Montesquieu), 49
Seligman, Edwin R. 57
Smith, Adam, 99
Soyer, Isaac, 58
Spengler, Oswald, 57-59
Thompson, E.P., 95
Tournier, Maurice, 116
Toynbee, Arnold J., 57, 58, 60
Troeltsch, Ernst, 26
Turgot, Robert Jacques, 100
Valensi, Lucette, 116
Vermeer van Delft, 100
Vilar, Pierre, 46
Villani, Giovanni, 75
Voltaire, 25, 36, 42
Vovelle, Michel, 118.

E.H. CARR
J. FONTANA

TARİH YAZIMINDA NESNELLİK VE YANLILIK

Türkçesi: Prof. Dr. Özer Ozankaya

Tarih bilimi günümüzde eskiden gördüğü saygıyı artık göremiyor; çoğu kez toplum için yararı olmayan, tersine sık sık zararlı ve korkunç bile olan "ölü-kitaplar-bilimi" sayılıyor. Paul Valéry'nin tarihi "insan beyninin kimyasınca oluşturulan en tehlikeli madde" sayışının nedenleri üzerinde düşünmek gerekir. Geçmişin anlaşılması, bugünün ve geleceğin de daha iyi anlaşılması için olduğuna göre, bunu başaracak tarihsel araştırmanın yöntem ilkelerini yeniden gözden geçirmek zorunluluk olmuştur.

Ünlü tarihçi E. H. Carr ve José Fontana, bu kitapta iki yönlü bir amaca yöneliyorlar: a) geleneksel tarihin saygı ve güven yitirmesinin nedenlerini açıklamak; b) günümüz insanlarına içinde yaşadıkları dünya ve toplumu anlamalarını kolaylaştıracak bir tarih yaklaşımının nasıl olabileceğini göstermek. Her iki amacın da eksenindeki konu, **tarihte nesnelliğin neleri gerektirdiği** konusudur.

ISBN 975-533-033-x

9 789755 330334

İMGE kitabevi